

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

М. С. ДНІСТРЯНСЬКИЙ

**РОЛЬ РІЗНОСПРЯМОВАНИХ
КОЛОНІЗАЦІЙНИХ РУХІВ У ЗАСЕЛЕННІ
УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ УПРОДОВЖ
XIII-першої половини XIX ст.**

Монографія

Львів
ЛНУ імені Івана Франка
2019

УДК 911.37:[39(=161.2):314.15](477:292.452)”12/184”
Д 54

Рецензенти:

д-р географ. наук *Л. Б. Заставецька*
(Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка);
д-р географ. наук *В. П. Круль*
(Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича);
канд. істор. наук *Л. В. Сливка*
(Івано-Франківський національний медичний університет)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського національного університету імені Івана Франка
Протокол № 54/9 від 26 вересня 2018 року*

Дністрянський М. С.

Д 54 Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні Українських Карпат упродовж XIII – першої половини XIX ст.: монографія. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. – 116 с.

ISBN 978-617-10-0492-4.

У монографії значну увагу приділено відображенню історико-географічних передумов та часу заселення Українських Карпат, а ще всебічно проаналізовані різні методологічні підходи до дослідження цієї проблеми Виділені основні періоди формування суцільної мережі поселень у карпатській гірській місцевості та розкрита роль різноспрямованих колонізаційних рухів у цих процесах. Відображені етнокультурні та соціально-структурні особливості заселення Українських Карпат, наголошено на визначальній ролі етнічно української людності в соціально-економічному освоєнні регіону. Розкрито вплив різнонаправлених міграцій на формування етнографічних відмінностей населення Українських Карпат.

Для фахівців у галузі географії, історії, етнології, всіх, хто цікавиться науковим карпатознавством.

УДК 911.37:[39(=161.2):314.15](477:292.452)”12/184”

ISBN 978-617-10-0492-4

© Дністрянський М. С., 2019
© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2019

ВСТУПНЕ СЛОВО ПРО СУТНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

Заселення і культурний розвиток гірських районів завжди були пов'язані з прилеглими рівнинними територіями, але разом з тим через складніші природні умови соціально-економічне освоєння гір мало і свою специфіку. Це стосується і гірських районів Карпат, які з огляду на їхню протяжність й конфігурацію, природну бар'єрність, виділялися межовим положенням щодо різних політичних і етнокультурних одиниць, що і зумовило скомплікованість процесів їхнього заселення.

І хоча сліди людської присутності безпосередньо у гірських масивах Східних (Українських) Карпат¹ сягають у найдавніші часи, але все ж формування тут суцільної мережі постійних поселень відбулося значно пізніше – порівняно з передгірською місцевістю – впродовж XIII–XVII ст. Про це, зокрема, свідчать хронологічні дані про перші згадки в письмових джерелах щодо поселень, розміщених безпосередньо в гірських районах. Але щодо етнокультурних передумов заселення, то Східні (Українські) Карпати, порівняно з іншими частинами Карпатської дуги, мали свої особливості, адже безпосередньо прилеглі із заходу та сходу рівнинні території не були помітно різнорідними, оскільки там переважало споріднене давньоукраїнське населення. Зате територіально-політичні впливи суттєво ускладнювали процеси заселення, адже внутрішні хребти Українських Карпат на час формування суцільної мережі поселень (XIII–XVII ст.) були кордоном між Галицько-Волинською державою, пізніше Королівством Польським, та Угорським королівством, а південна частина з XIV ст. була під впливом Молдавського князівства. Важливими були й такі геополітичні чинники, що впливали на масові тогочасні міграції в Південно-Східній Європі, як етнополітичні процеси в Північному Причорномор'ї та на Півночі Балкан й територіальна експансія в Південну і Східну Європу Османської імперії. Отже, всі обставини тогочасного геополітичного положення свідчать про те, що заселення гірських районів Українських Карпат відбувалося в умовах взаємодії складних міжнародно-політичних чинників.

¹ Під Українськими Карпатами тут розуміємо: а) у вузькому значенні – частину Карпатської дуги в межах сучасної України; б) в ширшому значенні – ту частину Східних і Західних Карпат, де в першій половині XX ст. етнічні українці становили більшість.

Масовому освоєнню гірських масивів Українських Карпат передувало творення ще в попередні історичні періоди низки поселень безпосередньо на межі Карпат та Передкарпаття, насамперед у місцях виходу на рівнину гірських рік (Опору, Дністра, Стрия, Ужа), відомості про які були вже в часи племінних слов'янських держав та Київської Русі. Окрім оборонних й транспортних потреб, виникнення цих поселень пов'язують, зокрема, з соляними промислами. Різні історичні матеріали свідчать і про наявність мережі оборонних пунктів на тодішніх небагатьох транскарпатських шляхах. Починаючи з XIII століття, низка обставин зумовила і створення суцільної мережі гірських поселень, тобто уже масового заселення гірських районів, яке було результатом різноспрямованих колонізаційних рухів. В етногеографічному контексті наслідком цих хвиль заселення гірської місцевості стало формування суцільного клину компактного розселення українців у гірській місцевості, який простягнувся від Мармарошу аж до Татрів.

Усі аспекти заселення Українських Карпат спричиняли й спричиняють гострі дискусії серед авторів різних країн, а тому широкою й різнобічною є наукова й науково-популярна література, присвячена цій проблематиці. Найбільш дискусійними є питання: 1) часу заселення; 2) ролі різних міграційних рухів; трактування чинників та механізмів колонізацій; 3) етнічного складу переселенців та впливу різноспрямованих переселень на диференціацію етнографічних особливостей Українських Карпат. У методологічних підходах до цих питань виникає і низка проблем нижчого рівня. Зокрема, щодо причин закладання сіл на т. зв. «волоському праві», впливу міграційних рухів на формування соціального складу населення регіону та деякі ін.

З огляду на соціально-економічні й безпекові потреби давньоукраїнського населення передгірських територій можна припустити, що основний міграційний рух прямував з рівнинних місцевостей по течії гірських рік до їхніх витоків, зокрема з території Прикарпаття і Підкарпаття, а також Волині і Поділля, яке зазнавало особливо руйнівних татарських і турецьких набігів. Є підстави говорити і про наявність різної інтенсивності інших колонізаційних рухів, наприклад, транскарпатських: з Русі, пізніше Польщі і Речі Посполитої, в Угорське королівство і навпаки, які залишили свої сліди в гірській місцевості. Різні історичні й етнографічні артефакти засвідчують й важливу роль **південної колонізації** в процесах заселення карпатської гірської місцевості, тобто переселення в цей регіон населення з

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

території на межі середнього і нижнього Дунаю, історичних Трансільванії та Молдови впродовж XIII–XVI ст., яких у Речі Посполитій та в деяких інших державах політично ідентифікували як «волоські землі» (звідси і поширена назва південного колонізаційного руху – «волоська колонізація»). Саме роль цього колонізаційного руху і до сьогодні є найбільш спірною.

Отже, питання визначення ролі різних колонізаційних рухів в освоєнні Карпатського гірського району і до сьогодні залишається вузловою міждисциплінарною проблемою, якій присвячена велика кількість аналітичної й публіцистичної літератури. Очевидним є і те, що з приводу заселення Українських Карпат серед науковців не лише немає консенсусу, але часто протистоять діаметрально протилежні погляди, що пов'язано як з деякою національно-політичною заангажованістю авторів різних країн, так і з недостатністю самих писемних історичних матеріалів. Оскільки архівні джерела та літературно-історичні документи з цього питання обмежені й уже доволі добре вивчені, то в дослідженні проблеми потрібно використовувати низку інших методів, зокрема, метод історико-етногеографічної реконструкції тогочасних суспільних процесів, порівняльно-топонімічний та порівняльно-лінгвістичні методи, аналіз етнографічних матеріалів, вивчення генези прізвищ, родів та деякі інші підходи. Допоміжне значення можуть мати й антропологічні, а у перспективі – й етногенетичні зіставлення.

Для реалізації дослідницьких завдань були детально проаналізовані стан вивченості проблеми фахівцями різних наукових напрямків (істориками, етнологами, лінгвістами, правознавцями та ін.) та визначені характерні ознаки підходів до цієї проблеми в наукових школах різних країн. На основі аналізу різнобічних джерел розкриті передумови і початки формування поселенської мережі в гірських масивах Українських Карпат. Значну увагу приділили обґрунтуванню гіпотез щодо механізмів заселення, впливу структури міграцій на формування етнографічних відмінностей українського населення Карпат та диференціацію мережі поселень різних частин регіону, процесам соціальної стратифікації гірських мешканців Українських Карпат. Окремий акцент був зроблений у дослідженні впливу тенденцій заселення гірської місцевості на соціально-культурні процеси впродовж XIX – початку XXI ст., зокрема, в контексті деяких проблем і суперечностей його сучасного розвитку.

1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вузлове значення етнокультурної проблематики заселення Українських Карпат зумовило і важливу особливість аналізу проблеми – етнополітичну заангажованість національних історіографій, що пов'язано і з певною тенденційністю в обґрунтуваннях історичних етнічних територій і меж, політичних прав на територію і навіть з творенням національних геополітичних доктрин. Це стосується всіх аспектів освоєння цієї території. Помітна упередженість вже проявляється у вихідному пункті проблеми – визначенні часу масового заселення, тобто формування цілісної мережі поселень. Серед українських істориків й краєзнавців поширеними ще залишаються уявлення про глибоку давність існування широкої мережі поселень у Карпатах, яка сягає аж в доісторичні часи, причому часто простежується екстраполяція ситуації з передгірської місцевості на гірські райони, а обґрунтування давності заселення розглядають як спосіб доведення автохтонності українців у Східних Карпатах. Хоча найбільш відомий український дослідник проблем заселення Карпат, Ю. Гошко, ще в 1976 році зазначив, що до XIV ст. Українські Карпати не були «пусткою», але «... за наявності родючих угідь на Прикарпатті (...) та при значно меншій кількості населення не було ніякої економічної необхідності йти в гори та освоювати землі, менш придатні для обробітку»¹. Подібних поглядів щодо заселення закарпатської частини Українських Карпат дотримується і П. Федака, на думку якого «...до середини XIII ст. (до татарської навали) смуга Верховини (гірські райони) ... була покрита лісами і залишалась ... без постійних поселень, за винятком малочисельних руських осель поблизу прислопів (перевалів), які вели з Угорщини на Русь і з Русі в Угорщину»². Водночас у польській історіографії початки заселення переважно пов'язують з переходом

¹ Гошко Ю. Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. К.: Наук. думка, 1976. 206 с.

² Федака П. Формування гірських поселень // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Львів, 2006. С. 141–162.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

історичної Галичини до складу Королівства Польського, недооцінюючи розселенські тенденції попередніх періодів, наприклад, у Галицько-Волинській державі другої половини XIII – першої половини XIV ст., зумовлені насамперед викликами безпеки, тобто необхідністю зміцненням рубежів держави, захистом шляхів сполучення, а також й економічними потребами. Недооцінення цих процесів, поєднане з перебільшенням неукраїнського етнічного компонента серед засновників поселень, характерне і для національних шкіл інших країн-сусідів.

Різне бачення процесів заселення проявилася й у літературі щодо датування перших згадок про закладання поселень у карпатській гірській місцевості. Зокрема, українські історики та краєзнавці (Ю. Гошко, П. Сіреджук, В. Кобільник, М. Рожко, Б. Комарницький, П. Федака та багато ін.) не абсолютизують, на відміну від польських, зокрема В. Пульнаровича, інформацію про перші письмові згадки щодо заснування поселень. Так, на думку М. Тиводара, «акт дарування території і поширення влади феодала не можна ототожнювати із заселенням території»¹.

Для розуміння процесів заселення гірських карпатських районів ключове значення має й аналіз політико-географічних і етногеографічних передумов X–XIII ст. З великого масиву українських літературних джерел, присвячених висвітленню різних аспектів тогочасної ситуації в Карпатському регіоні загалом, варто виокремити насамперед ті, які підводять до розуміння причин й чинників заселення гірських районів (Л. Войтович, М. Волощук, М. Грушевський, І. Крип'якевич, М. Лучкай, П. Пеняк, І. Скочиляс, С. Семенюк, М. Тиводар, І. Франко та ін.).

Різні методологічні підходи пов'язані і з трактуванням присутності руської людності в Угорському королівстві й, зокрема, Трансільванії (Семигороді) впродовж X–XII ст., яка, ймовірно, в наступний період також була втягнута в процеси переселення в Східні і Західні Карпати. Про поширення руської людності в Угорському королівстві і Трансільванії свідчить як низка топонімів, так і згадка в давніх документах XI–XII ст. про особливе політико-адміністративне утворення – Руську марку, щодо розміщення та походження якої серед істориків немає однастайності. В угорській історіографії наявність

¹ Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст. Історико-етнологічне дослідження. Ужгород: Карпати, 1994. – С. 430.

руського (давньоукраїнського) населення здебільшого трактують як результат його тривалої імміграції через Карпати з Русі. В українській науковій літературі, починаючи з праць М. М. Лучкая, а згодом й О. К. Мицюка ¹, домінуючим є погляд про переважно автохтонний характер руського населення і про локальне значення переселень з Русі. Це аргументований підхід, хоча можна припустити, що попри свою автохтонність руське (давньоукраїнське) населення Угорського королівства все ж могло перебувати у міграційному русі з огляду на татарське вторгнення, інші несприятливі етнополітичні передумови (то мігруючи різними групами з Підкарпаття на південь і південний захід, то – навпаки: з півдня і південного заходу – у Підкарпаття і гірську карпатську місцевість).

Дещо окрему позицію в цьому контексті займає М. М. Волощук, акцентуючи увагу на переселеннях руського нобілітету впродовж XI – другої половини XIV ст., яке й визначило руську присутність та поширення руської ідентичності на території Угорського королівства². З цього приводу варто зауважити, що факти переселень руського нобілітету в Угорщину є добре відомі, але розмах пов'язаних з ними міграцій не міг бути настільки значним, щоб сформувати суцільну мережу руського розселення. Зважаючи на сказане, більш виваженим видається висновок про те, що руська присутність в Угорському королівстві лише частково формувалася міграціями з Русі, і мала переважно автохтонний характер. Що ж до поширення руської ідентичності в Угорщині, то її також не можна розглядати як привнесене лише нобілітетом явище, з посиланням на те, що, мовляв, і в самій Русі така ідентичність була характерною лише для нобілітету. Тут треба пам'ятати, що в формуванні всіх етнічних ідентичностей значення нобілітету було суттєвим, а то й визначальним. Водночас у становленні самоназви багатьох етносів важливу роль зіграло й зовнішнє оточення, і, власне, екзоетноніми. Це можна застосувати і щодо різноплемінного східно (і частково південно)-слов'янського населення східної і північно-східної Угорщини, яких самі угорці однозначно ідентифікували як русинів, бо, по-перше, існувала розвинута і відо-

¹ Лучкай М. М. Історія карпатських русинів ...: у 6 т. Ужгород: Ужгород. держ. ун-т, 1999. Мицюк О. К. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі: у 2 т. Ужгород. Прага, 1936–1938.

² Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2014. 496 с.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

ма в Європі Руська держава, а по-друге, ця людність була ідентична з населенням на захід від Карпат. Тому, ймовірно, угорська ідентифікація також по-своєму вплинула на самоідентифікацію широких верств слов'яно-руського населення. В цьому ж контексті зазначимо, що недостатньо переконливими є і твердження О. Галенка щодо походження самоназви «русини» на Закарпатті IX–X ст. від міжнародних купців, які торгували між Каролінгською імперією та Східною Європою і нібито називалися русами, та щодо цілковитої непов'язаності самоназви «русин» з Руською маркою.¹

Що ж стосується безпосередньо процесів колонізації, то з огляду на динамічний характер історико-географічних процесів упродовж XIII–XVII ст., а також географічне положення Українських Карпат на межі різних політичних впливів, очевидно, що їхнє заселення не могло мати однолінійного характеру, а було результатом сукупної дії різноспрямованих колонізаційних рухів. Але дискусійними залишаються питання: які саме міграції відіграли провідну роль у заселенні Українських Карпат? І чи однаковою мірою це стосується всіх частин регіону? Оскільки відповіді на ці питання також включають етнокультурні аспекти, то в підходах до цієї проблеми помітною є й політична упередженість.

Найбільш спірним до сьогодні залишається питання про роль т. зв. «волоської» колонізації, під якою здебільшого розуміють переселення в цей регіон населення з території на межі середнього і нижнього Дунаю, історичних Трансільванії та Молдови впродовж XIII–XVI ст., яких у Речі Посполитій та в деяких інших державах політично ідентифікували як «волоські землі», здебільшого без огляду на етнічний склад їхнього населення. **Саме нерозуміння того, що поняття «волох» засвідчувало насамперед політичне (приналежність до певних державних утворень), у деяких випадках соціальне (приналежність до пастушого населення) і, меншою мірою, етнічне походження мігрантів, і зумовило методологічні хиби дослідження цієї проблеми.** Це стосується багатьох аспектів, у т. ч. й назви самої колонізації. Сам термін «волоська колонізація» запропонував польський історик А. Стадницький (1806–1866), розглядаючи цей міграційний рух як переселення в Східні і Північні

¹ Галенко С. Рутенська марка за джерелами IX–XII ст. // Наук. зап. Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2006. Вип. 29. – С. 6–16.

Карпати здебільшого етнічно румунського населення¹. Оскільки факти переселення населення з Трансільванії та Молдови підтверджені низкою документів, зокрема щодо надання права на заселення сіл, поширення в Карпатах і Прикарпатті т. зв. «волоського права», характерних топонімів (наприклад, *Волосянка* (два поселення), *Велика Волосянка*, *Мала Волосянка*, *Волошиново*, *Болехів Волоський та деякі ін.*), прізвищ (*Волох*, *Влах*, *Волошин*, *Волощук та ін.*) тощо, то своє бачення цієї проблеми намагалося засвідчити широке коло українських, польських, румунських, угорських, чеських й словацьких істориків, а також етнологи та соціологи різних країн, маючи часто діаметрально протилежні погляди. Деякі нові підходи, але разом з тим й додаткові «збурення» в наукове середовище щодо «волоської» колонізації привнесли публікації польського етnologа К. Добровольського (1894–1987). Саме під його впливом поширеною, особливо серед польських істориків і етнологів, є низка базованих на географічному детермінізмі стереотипів, які перешкоджають об'єктивному розумінню проблеми, а саме: 1) заселення Карпат, на його думку, – це результат стихійного й масового переселення аж з Балканського півострова кочового пасушого населення, зумовлене потребами номадного скотарства, насамперед у нових пасовищах; 2) основа переселенців – романомовне населення з домішками груп тюркського та албанського походження і незначним вкрапленням слов'янського населення². Подібні погляди щодо етнічного характеру переселенців у різний час висловлювали й інші польські науковці (Ф. Персовський, Е. Длугопольський), а також деякі румунські (І. Ністор), чеські (К. Кадец) та ін. Поширеною серед них методологічною хибою було й ототожнення всіх мешканців, що проживали у селах т. зв. «волоського права» з романомовним населенням. Такі підходи не підтримала низка інших зарубіжних вчених (Д. Кранджалов, В. Халоупецький та ін.). Аж ніяк не могли їх сприйняти й українські науковці, оскільки вони однозначно суперечили етногеографічним реаліям, позаяк відразу виникало питання: 1) як могло так трапитися, що за результатами заселення Східних Карпат і частково Західних Карпат нібито романомовним населенням утворився клин української етнічної території, який, як уже було сказано, простягнувся від Мармарощини аж до Татрів (рис. 1); 2) як могло

¹ Stadnicki A. Owsiachtak zwanych woloskich napolnocnym stoku Karpat. Lwow, 1848. 98 s.

² Dobrowolski K. Migracje woloskie na ziemiach dawnego panstwa polskiego // Państwo Tatr Polskich i Podhala. Wroclaw, 1962. S. 89–121.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

напівкочове пастуше населення закласти мережу постійних населених пунктів, значна частина населення яких традиційно займалася землеробством. Тому у відповідь на очевидні недоречності, висунуті прихильниками визначальної колонізації Карпат пастушим романомовним населенням, деякі українські історики хибно намагалися зовсім мінімізувати значення переселень з Молдови і Трансільванії в процесі освоєння Східних і Західних Карпат. І лише в сучасних умовах все активніше висловлюють погляди¹ про те, що колонізація Карпат з Півдня, тобто з північних Балкан, Трансільванії, Молдови, була суттєвою, але соціально різнобічною, включаючи переселення різних груп і осілого, і пастушого населення. А з етнічного погляду основним етнічним компонентом південної колонізації не могли бути романомовні кочівники, а переважно осіла людність, споріднена з українським народом. Означення цих людей як «волохи» вказувало насамперед на місце їхнього попереднього розселення, а також проживання в селах т. зв. «волоського права», у деяких випадках – на переважаюче заняття тваринництвом. Зараз це розуміє ширше коло науковців, насамперед українських (С. Семенюк, М. Гримич, М. Тиводар), а у зарубіжній літературі уже часто ставлять питання не про волоську, а про волосько-руську колонізацію². Враховуючи неоднозначність означення «волоський», колонізаційний рух населення з розміщених на південь від сучасних Українських Карпат земель у монографії пропонуємо означити не як волоська, а як південна колонізація.

Оскільки різнобічне і суперечливе трактування т. зв. «волоської колонізації» було зумовлене поширенням в Українських Карпатах волоського права, то об'єктивне розуміння процесів заселення потребує аналізу його важливих сутнісних характеристик. Насамперед це стосується етнічних аспектів, оскільки назва цього осадного права і стала головно чинником дезорієнтації щодо етнічного складу поселенців. Саме на цьому й відбулося найбільше фальсифікацій щодо неукраїнського характеру населених пунктів, заснованих на волоському праві. Невідповідність назви права етнічному характеру поселення відразу зауважив М. Грушевський, за словами якого «імена цих волохів чисто

¹ Див. зокрема: М. Тиводар Етнічні традиції у скотарстві // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Львів, 2006. Т. 2. С. 106–107. С. Семенюк Історія українського народу. Львів: Априорі, 2010. 608 с.

² Reinfuss R. Sladamj lemkow. Warszawa, 1989. 132 s.

руські»¹. На підставі іншого історичного документа він зазначає, що «волоські села управлялися руським правом»². Тобто, зіставляючи різні джерела й літературні матеріали, можна зробити припущення, що т. зв. «волоське право» – це був різновид осадного права, сформованого переважно слов'яно-руським населенням в межах Трансільванії під деяким впливом німецького права, передусім щодо закладання сіл. Про його спорідненість з давньоруськими правовідносинами свідчать слов'янські назви основних владних посадовців та територіальних підрозділів (князь³, крайник, країна), а також близькість звичаєвого права українських поселень у гірській місцевості та в суміжних рівнинних районах. Тому є всі підстави погодитися з висновком Р. Шандри, що «під назвою «волоське право» діяв різновид українського звичаєвого права»⁴. На сьогодні в науковій літературі сусідніх країн, зокрема польській, також уже не ідентифікують однозначно волоські села з східними романцями.⁵

Більшість українських науковців визнає провідне значення в заселенні гірських карпатських місцевостей поселенського руху, який прямував з рівнинних місцевостей вгору по течії гірських рік, зокрема з території Прикарпаття, а також і Поділля. Початки й чинники цієї колонізації описані в публікаціях В. Кобільника, Ю. Гошка, Б. Комарницького, М. Рожка та ін. Є підстави говорити і про наявність різної інтенсивності транскарпатських міграційних рухів: з Галичини, пізніше Польщі й Речі Посполитої, в Угорське королівство і навпаки. Про це також свідчить подібність ойконімів по обидва боки Східних Карпат та деякі історичні документи, наприклад, щодо переселення в Угорщину подільського князя Федора Коріятовича та вірних йому людей.

¹ Грушевський М. С. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України (1361–1536) // ЗНТШ. Львів, 1906. Т. 63. С. 17.

² Там само.

³ У сучасній літературі для позначення керівників громад села на «волоському праві» часто замість слова «князь» вживають назву «кенез». Це необґрунтований підхід, оскільки назва «кенез» є південнослов'янським варіантом руського слова «князь». Ймовірно, що в південній Русі саме князі значною мірою були керівниками сільських громад за руським правом, і цю традицію успадкували згодом у волоському праві. І лише після татарської навали таких керівників під впливом тюркських традицій почали називати отаманами.

⁴ Шандра Р. С. Волоське право та особливості його застосування на українських землях (XIII – XVIII ст. ст.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. С. 10.

⁵ Jawor G. Osady prawa woloskiego i ich mieszkancy na Rusi Czervenej. Lublin, 2000. 223 s.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

Важливо зауважити, що всі міграційні рухи відбувалися практично одночасно і були значною мірою взаємопов'язані. Наприклад, поширеним був варіант, коли до поселення, заснованого вихідцями з рівнинних територій, могли «кликати» селян з Трансільванії і Молдови чи неосілих пастухів-горян з цих територій. Тобто виділення самих міграційних рухів – це лише особливий методологічний прийом, застосований задля аналізу процесів заселення.

Найбільші розбіжності в дослідженні проблеми заселення Українських Карпат стосуються етнічного складу поселенців, а тому багато таких публікацій є політично заангажованими. Зокрема, характерна ознака польської історіографії у підходах до цього питання – перебільшення впливу неукраїнського етнічного компонента. Подібні погляди є властиві й іншим національним школам, насамперед румунській, чеській. Поряд з етнополітичною упередженістю тут позначається неготовність сприйняти руське населення XIII–XIV ст. як давньоукраїнське. Окрім того, не можна не брати до уваги, що пріоритетність в освоєнні території – це і питання національно-політичної престижності, яка є складовою історико-культурних традицій. А тому і визнавати саме за українцями, які тривалий час були бездержавним народом, пріоритетність заселення Східних Карпат ідеологічно заангажованим (тією чи іншою мірою) авторам було непросто.

Етнонаціональна проблематика ще гостріше виявляється щодо ідентифікації карпатської малопомісної шляхти, походження якої безпосередньо пов'язане й з процесами заселення. Низка українських науковців (Ю. Гошко, В. Кобільник, А. Сливка, М. Терлецький) обґрунтовують думку про те, що її основу становили дружинники і дрібні бояри князівського періоду, які забезпечували охорону карпатської оборонної лінії. Водночас у середовищі цих дружинників і бояр значну частку могли становити вихідці з Трансільванії, які також, очевидно, були переважно слов'янського походження. М. Лелекач вважав, що і дрібна шляхта Закарпаття також до певної мала руське походження¹. Водночас у польській літературі (В. Пульнарівич, П. Домбковський та ін.) домінуючим був погляд щодо румунського чи польського походження цієї шляхти².

¹ Лелекач М. Руська шляхта на Підкарпатській Русі: (Шляхта Ужанської Крайни) // Підкарп. Русь. Річник 12–13, 1936.

² Pulnarowicz W. U źródeł Sanu, Stryja i Dniestru: historia powiatu Turczańskiego. Wydawnictwo Związku Strzeleckiego, Turka, 1929. Домбковський П. Волохи та право волоське в давній Польщі // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юридична. Вип. 60. 2014. С. 60–73.

Отже, врахуючи і попередні, і сучасні підходи у висвітленні цієї проблеми в науковій та науково-популярній літературі, поряд з недостатністю вивчення умов та обставин переселення, найбільш дискусійними залишаються такі вузлові питання: 1) якими були обсяги співвідношення різних міграційних рухів, насамперед переселення населення з «волоських земель» у співвідношенні до інших колонізаційних рухів, передусім з території Прикарпаття і Поділля? 2) яким був етнічний склад переселенців? 3) як вплинули колонізаційні рухи на диференціацію етнографічних особливостей Українських Карпат? 4) якою була роль колонізаційних рухів у формуванні соціального складу українського населення і, зокрема, т. зв. карпатської малопомісної шляхти? Для відповіді на поставлені запитання треба з'ясувати історико-географічні передумови переселень, культурний характер та поселенсько-творчий потенціал основних колонізаційних рухів в Українські Карпати, етнографічні та соціально-правові ознаки заселених гірських місцевостей, порівняно з поселеннями суміжних рівнинних територій.

Літературні, політико-правові та статистично-довідкові джерела щодо вивчення цієї проблеми є досить обмеженими (різні відомі документи Самбірської економії, грамоти королів та великих землевласників з надання права на заснування сіл, інвентарні описи та деякі ін.) і достатньо добре опрацьованими (М. Герасимчук, В. Інкін, Ю. Гошко, І. Смуток, Р. Шандра та ін.). Джерелами пізнання процесів заселення Українських Карпат є також дані археології про поширення городищ, етнографічні матеріали (пам'ятки і матеріальної, і духовної культури), топонімія, а також аналітичні матеріали, присвячені їхньому вивченню. Особливо велике значення має дослідження пам'яток традиційної культури, які несуть інформацію про етнічну приналежність переселенців та міжетнічні зв'язки. Це насамперед стосується традиційного господарства, різні аспекти якого відображені в працях І. Бойка, В. Кубійовича, В. Клапчука, М. Мандибури, С. Павлюка, М. Тиводара та ін. Водночас етнічна ідентифікація пам'яток культури є складним питанням з огляду на поширення різних культурних нашарувань та запозичень. Тому українські етнографи, дослідники Карпат (С. Павлюк, Р. Сілецький, М. Тиводар) завжди акцентували увагу на пов'язаності матеріальної та духовної культур мешканців Українських Карпат, зокрема з українськими культурними артефактами інших регіонів.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

Розуміння всіх аспектів заселення Українських Карпат потребує аналізу широкої сукупності взаємозв'язків між природою, населенням, соціально-культурною сферою та господарством. Такі пізнавальні проблеми можна розв'язати лише в рамках цілісної наукової дисципліни із стрункою системою концептуальних, методологічних і методичних принципів. **І саме історична географія як розділ наукового знання про особливості географічної ситуації на різних історичних зрізах, а також закономірності й наслідки розвитку географічного середовища та взаємовпливів природи й суспільства впродовж історичного часу має підстави для відповіді на поставлені питання**¹. В історичній географії України, завдяки працям Т. Балабушевич, Я. Верменич, М. Дністрянського, В. Круля, С. Рудницького, С. Трубчанінова² та деяким іншим дослідникам, вже обґрунтовано низку концептуально-методологічних засад регіонального історико-географічного аналізу, які безпосередньо можна реалізувати і в дослідженні процесів заселення. Зокрема, В. Круль акцентує увагу на взаємозв'язку, взаємозалежності і взаємозумовленості часу й явища, часу і предмета, що їх досліджують³. Я. Верменич, наголошуючи на важливості історичної регіоналістики у всебічному пізнанні регіональної специфіки (це актуально й для історичної географії), стверджує, що «...неможливо переоцінити значення історичної регіоналістики для аналізу процесів формування і розвитку культурних систем, зокрема для характеристики співвідношення етнічних й екологічних чинників у процесі еволюції людини на певних територіях. Залежність матеріальної, соціонормативної, духовної культури спочатку від природно-кліматичних, а потім дедалі більшою мірою від соціальних і політичних чинників простежується найкраще саме в

¹ Дністрянський М. С. Вступ до історичної географії України: цикл лекцій. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. С. 5.

² Див.: Балабушевич Т. Формування і розвиток етнічних меж українців з румунами і молдаванами // Магістеріум. Вип. 17. Історичні студії / Нац. ун-тет «Києво-Могилянська академія», 2004. Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. Круль В. Ретроспективна географія з основами етногеографії. Чернівці, 2017. Рудницький С. Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання // Записки істор.-філологіч. відділу. К., 1927.

³ Круль В. Ретроспективна географія з основами етногеографії. Чернівці: Чернів. нац. ун-тет, 2017. С. 75.

ході досліджень регіональної специфіки. Вони ж дають змогу виявити особливості господарсько-культурної адаптації у різних регіонах».¹

У стратегії історико-географічного аналізу процесів заселення засадниче значення має питання періодизації, тобто визначення основних етапів колонізації. Задля цього необхідно виділити ключові події, насамперед політичні, що вплинули на заселення та визначили деякі нові тенденції. В цьому контексті такими етапними моментами, які підштовхнули процеси колонізації, було: 1) татарське вторгнення 1240-х років та тогочасне зміцнення галицькими правителями карпатської оборонної лінії; 2) згасання галицької державності з середини XIV ст. та остаточна її втрата наприкінці цього століття; 3) поширення у 30-ті роки XV ст. на галицькі землі польського адміністративно-територіального устрою і польського права, що в часі збіглося зі зміцненням позицій Османської імперії на Балканах (після поразки об'єданого християнського війська під Варною (1444) та укладанням у Трансільванії унії трьох народів (уторців, саксів, секеїв), яка ставила слов'янське та романське населення в дискримінаційне положення; 4) перехід Молдови і Трансільванії (після битви при Могачі (1526) у першій половині XVI у васальну залежність від Османської імперії, що суттєво погіршило становище слов'янського населення цих країн; 5) перехід Галичини і Буковини до складу Австрійської імперії наприкінці XVIII ст. Кожен з означених моментів якоюсь мірою позначав новий етап заселення, що якраз і відображено в монографії. **Проведення періодизації є передумовою реконструкції ситуації на певному етапі за допомогою методу історико-географічних зрізів та визначення деяких загальних тенденцій розвитку окремих груп поселень за допомогою методу діахронічного аналізу.**

Здійснюючи з урахуванням цих етапних моментів реконструкцію ситуацій на історичних зрізах, важливо застосовувати етногеографічні підходи, тобто врахувати територіальні співвідношення у взаємодії в етнонаціональній сфері, адже значна частина переселенців, які вийшли з етноконтактних смуг Подунав'я, Трансільванії та Молдови, – носії міжетнічних взаємозв'язків. Вважаємо, що важливими тут є питання визначення напрямів і тенденцій асиміляції, акультурації, культурної еволюції та дифузії.

¹ Верменич Я В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. С. 6.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

З огляду на недостатність писемних та археологічних джерел доцільно використовувати інші методи історико-етнологічних досліджень, зокрема, порівняльний аналіз імен, прізвищ, родів, діалектів. Щодо походження імен і прізвищ дуже важливими є дослідження П. Чучки, що стосуються передусім Закарпаття, хоча розкриті і в контексті з особливостями прізвищ українського Прикарпаття¹. Детальний аналіз імен з Мармарощини XIV–XIV ст. у контексті етнічності їхніх носіїв зробив М. Тиводар². Оскільки заселення Українських Карпат пов'язане з історією родів карпатської малопомітної шляхти, то аналітичні праці, присвячені їй дослідженню (Ю. Зазуляка, В. Кобільника, М. Кріля, І. Кузич-Березовського, Л. Сливки, М. Лелекача, Я. Лисейка, І. Смутка, М. Терлецького та ін.), також є одними з джерел дослідження цієї проблеми.

Різні етнокультурні аспекти проблеми заселення Українських Карпат міг би забезпечити порівняльний аналіз карпатських діалектів у зіставленні з іншими українськими говорами, а також і щодо іншомовних запозичень. Але подібних досліджень ще недостатньо, що, зокрема, зумовлює гіперболізацію іншомовного, насамперед романського, походження багатьох карпатизмів. Значно більше є публікацій, присвячених особливостям лексики окремих карпатських діалектів (Ю. Кміта, М. Онишкевича, П. Пиртея, Д. Савчука та ін.)³

У реконструкції ситуації ефективним є й метод топонімічного аналізу. Характерні ознаки топонімії окремих частин Українських Карпат вже достатньо добре відображені в науковій літературі, зокрема, завдяки працям А. Байцара, Д. Бучка, П. Зборовського, М. Кордуби, Ю. Карпенка, Б. Лящука, М. Онишкевича, Р. Козлової, С. Вербич, В. Німчука, Я. Рудницького, П. Чучки та ін. В контексті етнічної історії Українських Карпат широко визнаними є топонімічні дослідження Ю. Карпенка, котрий пов'язав формування топонімії

¹ Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 704 с.

² Тиводар М. Етнічні традиції у скотарстві // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 2. Львів, 2006. С. 106–107.

³ Савчук Д. Словник українських говірок Карпатського регіону: пояснення та походження слів. Київ; Косів: Писаний камінь, 2012. Кміт Ю. Словник бойківського говору // Літопис Бойківщини: записки присвячені досідам історії, культури й побуту бойківського племені. Самбір: заходом і коштом музею "Бойківщина", 1934. Ч. 3, 4. 32 с. Онишкевич М. Є. Словник бойківських говірок: у 2 ч. К.: Наук. думка, 1984. Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004.

зі змінами археологічних культур на території Карпатського регіону загалом¹. Разом з тим у топонімічному аналізі залишається багато нез'ясованого і суперечливого. Наприклад, в публікаціях з історії формування карпатської топонімії, насамперед ойконімії, часто простежується екстраполяція ситуації з передгірської місцевості на гірські райони, а це не є методологічно коректним, оскільки заселення гірських районів, хоча і було тісно пов'язане з передгір'ям, все ж мало і суттєві відмінності. Для пізнання різних аспектів заселення Українських Карпат першорядне значення має відбір топонімів, які тією чи іншою мірою пов'язані з цією темою. Передусім це стосується ойконімів – назв поселень і прилеглих до них місцевостей (хоронімів), але також певною мірою й оронімів (назв гірських вершин і масивів) та гідронімів (назв водойм), урахувавши їхнє переважно давніше походження. В процесі топонімічного аналізу необхідно також порівняти топонімію гірської місцевості та прилеглих рівнинних територій, а також зіставити топонімію Українських Карпат та інших імовірних регіонів виходу переселенців. З огляду на вплив історико-географічного чинника на процеси заселення, насамперед роль різних державно-політичних режимів, деякі аспекти топонімічного аналізу карпатської гірської місцевості доцільно розглядати диференційовано за історично-буковинською, галицькою та закарпатською частинами.

Отже, лише застосовуючи міждисциплінарні підходи і відповідні методи, можливо прояснити ситуацію щодо особливостей заселення карпатської гірської місцевості. Пропоноване дослідження аж ніяк не претендує на те, щоб розкрити всі аспекти проблеми і зорієнтоване не лише на пізнавальні історико-географічні аспекти, але й на відображення важливих сучасних сутнісних генетичних й соціокультурних характеристик мережі гірських поселень Українських Карпат, виявлення деяких оптимальних варіантів їхнього розвитку.

¹ Карпенко Ю. Етнічна історія населення Українських Карпат за даними гідронімії та оронімії // Студії з ономастики та етимології. К., 2005. С. 63–79.

2. ПОЛІТИКО-ЕТНОГЕОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ В X – НА ПОЧАТКУ XIII ст.

Заселення і соціально-економічне освоєння гірських масивів Східних Карпат, яке найбільш інтенсивно відбувалося впродовж XIV–XVII ст., було значною мірою підготовлене всією сукупністю політико-етногеографічних процесів попередніх століть. Саме напередодні того часу (VIII–XIII ст.) на безпосередньо прилеглих до східної і західної частин карпатських гір територіях відбулися суттєві територіально-політичні зміни, пов'язані спочатку зі становленням племінних політичних утворень, а згодом станово-династичних держав. Соціально-політичні, етнічні та демографічні процеси у цих політичних утвореннях, а також їхнє суспільно-географічне положення в контексті ситуації в Північному Причорномор'ї й на Північних Балканах, й стали підставою виникнення різних передумов до освоєння Східних Карпат.

Формування впродовж VIII–IX ст. у Карпатському регіоні політичних утворень слов'янських племен, які в історичній літературі називають по-різному (племінними протодержавами, племінними союзами, славініями), започаткувало новий етап і в соціально-економічному освоєнні цієї території. Зокрема, в контексті творення мережі міських поселень, у т. ч. і безпосередньо у передгірській смузі. Прилегла до Карпат зі сходу і південного сходу група цих племен, які згодом разом з племенами Подніпров'я (полянами, древянами, сіверянами) і сформували українську етнічну спільноту, становили племена дулібів, хорватів, тиверців, уличів. Так, безпосередньо до Прикарпаття могла поширюватися племінна територія карпатських хорватів й дулібів, а з півдня (від басейнів Нижнього Дністра і Бугу) до Карпат прилягали ареали розселення тиверців, а пізніше й уличів. Ці племінні союзи займали достатньо велику територію і були впливовими суб'єктами тодішніх етнополітичних відносин у Східній і Центрально-Східній Європі. Особливо суттєвою була роль племені хорватів, про що свідчить низка історичних документів, зокрема таке достатньо авторитетне джерело, як «Про управління імперією» Костянтина Багрянородного¹.

¹ Багрянородный К. Об управлении империей. М.: Наука, 1991. 496 с.

Хорватське племінне політичне об'єднання, Велика Хорватія, охоплювало значні простори Подністров'я і Посяння¹. Його ймовірними найбільшими центрами були Стільсько і Перемишль. Після занепаду Аварського каганату слов'янські племена все активніше проникали на територію Закарпаття, формуючи тут автономні племінні утворення, деякі з яких пізніше, наприкінці IX ст., потрапили під вплив Великоморавської держави. У цьому контексті Л. Войтович, зіставляючи літературні, лінгвістичні та археологічні джерела, стверджує, що «... у VIII–X ст. до приєднання до Київської Русі у басейнах Сяну та Верхнього Дністра, напевно, існували хорватські племінні князівства посян, теробовлян і поборан; на Середньому Дністрі і Верхньому Пруті – Східнотеробовлянське чи Галицьке хорватське князівство (а, напевно, і обидва); за Карпатами – Боржавське, Верхньотисянське, Земплінсько-Ужанське і Нижньотисянське хорватські князівства».²

Складно припустити, що всі прикарпатські і закарпатські славинії формували єдине політичне утворення, адже гірська частина Карпат на той час була помітним природним бар'єром, який не сприяв необхідним для функціонування єдиної держави політичним контактам, але так чи інакше по обидва боки Карпатських гір проживала споріднена в етнокультурному аспекті людність. Уявлення Костянтина Багрянородного про те, що «... що турки (угри – прим. М. Д.) межують з такими народами. З заходу – Франгія (Східнофранкське королівство – прим. М. Д.), з півночі – пачинакіти (печеніги (північ і південь тут, очевидно, помилково переставлені місцями – прим. М. Д.), а з півдня... Велика Моравія, країна Святополка, яку цілковито знищили ті самі турки і захопили її. Хорвати ж межують з турками поблизу гір»³ також може слугувати підтвердженням проживання хорватів у сучасному Закарпатті.

Як уже було зазначено, деякі слов'яно-хорватські славинії Закарпаття могли потрапити наприкінці IX ст. під вплив Великоморавської держави князя Святополка (870–894). У той же час на території Закарпаття є сліди політичних впливів Першого Болгарського царства

¹ Атлас історії української державності // В. Грицяк, І. Дикий, І. Ровенчак. Львів: НВФ «Карти і Атласи», 2013.

² Войтович Л. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя // Україна в Центрально-Східній Європі, № 4, 2004. С. 125–132.

³ Багрянородный К. Об управлении империей. М.: Наука, 1991. 496 с.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

(681–1018)¹. Ця держава була заснована тюркомовними болгарськими племенами, але в процесі складних етнокультурних відносин з місцевими південнослов'янськими племенами пройшла складну трансформацію й уже в IX ст. була переважно слов'янською країною. Разом з тим тюркомовна лексика частково збереглася як в болгарській мові, так і топонімії. Можливо, в період найбільшої могутності Першого Болгарського царства його впливи поширювались і на соляні промисли Передкарпаття, про що свідчить наявність у цьому районі топонімів *Баня* й означення самих промислів як *жуни*. Але з іншого боку, поширення таких назв могло бути пов'язане і з карпатськими хорватами, тобто низка топонімів Передкарпаття (можливо і *Дрогобич*), має або південнослов'янське, або карпатськохорватське походження. Ймовірно це стосується й топонімів *Березів*, *Баня-Березів*, адже, як дослідив І. Кузич-Березовський, топоніми з основою *береза* традиційно поширені саме серед південних слов'ян і позначали ними насамперед оборонні чи сторожові пункти².

Після того, як у 993 році князь Володимир Великий приєднав хорватів до Київської Русі, а під ударами угорських племен на початку X ст. Великоморавська і Болгарська держави зазнали занепаду, доля закарпатських славиній залишається відкритим питанням. З цього приводу П. Пеняк, аналізуючи поширення угорських засічних ліній, які позначали межі їхніх впливів, вважає, що «... політична зверхність угорського союзу племен від їхнього приходу до Карпатського басейну (кінець IX ст.) і до початку XI ст. не поширювалася на терени сучасного Закарпаття». А тому, відповідаючи на питання, кому належали ці землі в короткий проміжок від середини до кінця X ст., історик робить висновок: «Є усі підстави вважати, що закарпатські землі, які ще знаходилися поза першою засічною лінією, потрапили під політичну зверхність київського князя Володимира Святославовича»³.

Слов'янські племінні землі-протодержави стали важливим етапом розвитку державотворчих процесів у Центрально-Східній Європі загалом і в Карпатському регіоні зокрема, їхня територіально-етнополітична організація виявилась досить стійкою, а її інформаційні сліди

¹ Пеняк П. Чи було Закарпаття складовою частиною Русі-України на початках княжої доби // Княжа доба: історія і культура, 2012. № 6. С. 9–18.

² Кузич-Березовський І. Березівське боярство на тлі історії України. Детройт, 1962. 320 с..

³ Пеняк П. Чи було Закарпаття складовою частиною Русі-України на початках княжої доби // Княжа доба: історія і культура, 2012. № 6. С. 9–18.

(у вигляді топонімів, етнізмів, назв адміністративно-територіальних підрозділів тощо) можна простежити і в наступних територіально-політичних утвореннях.

Розвиток процесів соціальної стратифікації і територіально-політичної консолідації племінних державних утворень, який охопив декілька століть і який то гальмувався, то прискорювався зовнішнім втручанням, привів до виникнення в Центрально-Східній Європі нового типу династичних держав (князівств, королівств, царств). Це стосується насамперед Русі і, зокрема, – галицько-руської держави, а також угорської та болгарської державностей. Абстрагуючись від різних проблем політичної історії цих державних утворень, яка знайшла достатньо широке відображення в науковій літературі, звернемо увагу на різні нюанси територіально-політичної й етнодемографічної ситуації в прилеглих до карпатської гірської місцевості районах.

Отже, щодо Київської Русі, становлення якої було пов'язане з об'єднанням під егідою династії Рюриковичів низки племінних земель Центрально-Східної Європи, то її впливи на ситуацію по обидва боки Східних Карпат проявилися передусім у формуванні тут руської ідентичності. Як продовження і розвиток цього історичного процесу відбулося і становлення галицько-руської державності, започатковане об'єднанням під егідою династії Ростиславичів галицьких волостей, яке розпочалося в 1084 році, завершившись у 1144 створенням єдиного Галицького князівства, а наприкінці XII ст. – єдиного Галицько-Волинського князівства. Його формування як нового спільного центру Південно-Західної Русі дало змогу на певний період об'єднати більшу частину етнічних українських земель. І на відміну від Київської Русі потрібно відзначити відносну етнічну однорідність цієї держави.

У період своєї найбільшої могутності Галицько-Волинська держава, займаючи великі простори Центрально-Східної Європи, була однією з найбільших тогочасних європейських держав. Значна частина її території прилягала до Карпатських гір. Зокрема, західний кордон з Польщею, який водночас відображав і межу переважаючого українського розселення, на думку І. Крип'якевича, проходив у Передкарпатті по р. Ясельці, далі в північному напрямку через ріки Віслок та Сян простягався на 15–30 км від Вепру і, перетнувши його, спрямовувався на південний схід. Крайніми західними поселеннями були Коросно, Ряшів, Щекарів, Воїнь. Кордон з Угорщиною проходив

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

головно внутрішніми Карпатами¹. З посиланням на деякі документи в українській історичній літературі поширеною є думка про те, що князеві Леву Даниловичу (1228–1301) свого часу належали значні території Підкарпаття, зокрема Березька і, ймовірно, Земплинська жупи². В етнополітичному аспекті показовим є той факт, що ці володіння (Березька і Земплинська жупи) з волі угорського короля Бели IV у 1245–1251 роках управлялися іншим руським князем Ростиславом Михайловичем (1219–1262), а пізніше, наприкінці XIV ст., угорський король, Сигізмунд I, надав ці землі подільському князеві Федору Коріатовичу (бл. 1331–1410). Така тягість у регіональному володінні може бути додатковим аргументом на підтвердження переважно руського характеру цієї території, адже князям руського походження угорські королі передавали в управління насамперед заселені русинами чи іншими слов'янами землі.

В часи Київської Русі та Галицького князівства була сформована і мережа опорних центрів для подальшого освоєння гірських масивів Українських Карпат, основу якої становили поселення, утворені безпосередньо на межі Карпат та прилеглих рівнинних територій, передусім у місцях виходу на рівнину гірських рік (Сяну, Опору, Дністра, Пруту, Ужа)³. Це, зокрема, Сянок, Самбір, Синевідсько, Коломия в Передкарпатті та Ужгород, Мукачеве, Боржава – в Підкарпатті.

Під певним культурно-політичним впливом Галицько-Волинської держави були і прилеглі до південних Карпат малозаселені землі в нижній течії Дністра, Пруту і Серету, тобто між Південними Карпатами і Дністром. І хоча південні межі ядра держави позначала лінія на південь від міст Коломия, Василів, Бакота, Кучелмин, Каліус, опорні оборонні, торгові і культурні центри галицького князівства були розміщені у різний час і на південь від цієї лінії (Черн, Сірет, Сочава, Немеч, Яський Торг, Романів Торг, Берладь, Текуча, Малий Галич і, ймовірно, Білгород), а їхнє поширення доходило до Чорного моря і Нижнього Подунав'я. Але, як відзначає І. Скочиляс, «... галицька границя на південь від межі, яку фіксують руські літописи, тобто в малозаселених землях Карпато-Дністровського регіону, що частково перебували під контролем кочовиків, була рухомою й амбівалентною,

¹ Крип'якевич І. *Галицько-Волинське князівство*. Київ: Наук. думка, 1984. 176 с.

² Войтович Л. Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. 314 с.

³ Атлас історії української державності // В. Грицеляк, І. Дикий, І. Ровенчак. Львів: НВФ «Карти і Атласи», 2013.

цілком залежачи від мінливих політичних обставин.¹ Отже, політичні впливи галицької Русі мали тут фрагментарний у просторі і часі характер з огляду на динамізм територіально-політичної ситуації в Північному Причорномор'ї.

Разом з тим, незалежно від змін політичних впливів, важливим є те, що населення між Південними Карпатами і Дністром, маючи певну автономію, було під великим політичним і культурним впливом Русі як найбільш розвинутої держави регіону, наслідуючи руські політико-правові, мовно-культурні й релігійні традиції, зокрема інститут князів, воєвод, бояр, правові норми «Руської правди» і звичаєвого права, візантійський релігійний обряд та ін. Тобто через механізми дифузії нововведень, а також безпосередні впливи руського етнічного компонента (це були т. зв. вигнанці з руських земель, бродники та ін.), ідеї та досягнення Русі своєрідно накладалися на традиції переважно пастушого етнічно неоднорідного населення Північного Причорномор'я і Нижнього Подунав'я, визначаючи його суспільно-політичну організацію і культурне обличчя. Наприклад, інститут князя, який у центральній Русі позначав правителя найвищого рівня, у Північному Причорномор'ї, так само як і на Болохівщині, міг поширюватись і на керівників місцевих громад.

З X ст. головним чинником освоєння прилеглих зі заходу до Карпатських гір частин Тисо-Дунайської низовини стало Угорське королівство, яке попри переважання угрів включало низку й іноетнічних ареалів (слов'янських, германських, романських, тюркських), які у різні часи мали своє самоврядування. Показово, що саме попередня слов'янська жупна територіально-політична організація лягла в основу структури державної влади на місцях королівства Угорщина. Це значною мірою стосується і міського розселення, яке вже з XII ст. було суттєво розширене німецькими колоністами.

Різні методологічні проблеми пов'язані і з трактуванням присутності руської людності в Угорському королівстві й, зокрема, Трансільванії (Семигороді) впродовж X–XII ст., яка, ймовірно, в наступний період також була втягнута в процес переселення в Східні Карпати і формування в гірській місцевості мережі постійних поселень. Про поширення руської людності в Угорському королівстві і Трансільванії свідчить як низка топонімів (рис. 2), так і згадка в давніх документах

¹ Скочилас І. Галич після Галича: Пониззя (Русо-Влахія) у 12–14 століттях та утворення Молдавського князівства // Княжа доба: історія і культура. Львів, 2011. Вип. 5. С. 29–72.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

XI–XII ст. про особливе політико-адміністративне утворення – Руську марку, щодо розміщення та походження якої серед істориків також немає одностайності.

Як уже було сказано, більшість українських істориків вважає руське населення підкарпатської частини Угорщини XI–XIII ст. автохтонним. Так, на думку Л. Войтовича «... у першій третині XI ст., коли завершилося приєднання закарпатських земель до Угорщини, вони були заселені русинами, прямими нащадками карпатських хорватів. Разом з їхньою іншою гілкою – русинами, які заселяли Галицьку землю Київської Русі, вони становили єдиний етнічний масив. Ця етнічна єдність була настільки сильною, що, незважаючи на перебування в Угорській державі більше дев'яти століть, зазнаючи неминучої в таких випадках асиміляції, закарпатські русини залишилися часткою українського народу»¹. Але з цього приводу є й інші погляди, які висловлюють, зокрема, М. Волощук, Й. Кобаль та ін. Наприклад, М. М. Волощук, аналізуючи різні історичні документи щодо переселень нобілітету (бояр, князів) та його оточення з території руських князівств, насамперед Галицько-Волинського, до Угорщини впродовж XI – другої половини XIV ст., обґрунтував і демографічне значення таких переселень, у т. ч. і щодо створення мережі поселень з основою «руський»². Можна погодитися з автором, що деякі переселення галицько-руської знаті і могли мати локальне поселенське значення в тодішньому Угорському королівстві, але сформувати таку широку мережу поселень (кілька десятків населених пунктів лише з коренем «рус» (рис. 2), а очевидно, що було ще більше руських поселень з іншою назвою) аж ніяк не могли. Це свідчить про деяку абсолютизацію цього напрямку міграцій (з Русі до Угорщини) та його поселенського значення, у т. ч. і певне недооцінення значення міграційних рухів у зворотному напрямі (з Угорщини до Русі). Тому більш виваженим видається висновок про те, що руська присутність в Угорському королівстві формувалася як автохтонним населенням, так і міграціями з Русі. А значний вплив на ідентифікацію слов'янського населення Угорського королівства, і зокрема Трансільванії, з руською етнічністю,

¹ Войтович Л. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя // Україна в Центрально-Східній Європі, № 4, 2004. С. 125.

² Волощук М. М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2014. 496 с.

поряд з самоусвідомленням, могло мати трактування його етнічної приналежності самими угорцями та представниками інших народів. І на таку зовнішню ідентифікацію цього населення як русинів могли впливати не лише мовно-культурні особливості, але й безпосереднє сусідство з Руссю як впливовою розвинутою державою того часу, а також візантійський обряд та церковно-слов'янська мова. Що стосується локалізації Руської марки, то з огляду на те, що утворення подібних політико-адміністративних одиниць так чи інакше було пов'язане з оборонними потребами (а в Угорському королівстві проблемними в цьому аспекті були насамперед південні й південно-східні та східні прикордонні території) та враховуючи поширення руської людності, саме Трансільванія та сучасне Закарпаття могли бути місцем її розміщення.

У контексті розуміння характеру південної колонізації Східних та Західних Карпат важливо детальніше розглянути етногеографічну ситуацію в Трансільванії (інші назви: Залісся, Семигород, Семиграддя) та її північній частині, Мармароцині. Ця історична область у X–XII ст. була особливим районом міжетнічних контактів, адже тут проживало слов'яномовне, тюркомовне, угромовне, німецькомовне, а пізніше (з кінця XIII ст.) – і романомовне населення. Слов'яни в Трансільванії були різного племінного походження і, за даними середньовічних джерел, які навів І. Франко¹, становили на той час значну частку всього населення. Незважаючи на відносну віддаленість, слов'яно-руський ареал у Трансільванії був пов'язаний з усією смугою руських (давньоукраїнських) поселень Підкарпаття, багато з яких на цій території сформувалися ще в часи племінних держав. Слов'янський компонент Трансільванії поповнила й імміграція південнослов'янського населення з Балкан упродовж XI–XII ст., і міграції русинів Підкарпаття після монголо-татарського вторгнення.

На присутності давньоукраїнської людності в Трансільванії наголошувало й багато істориків, зокрема, і М. Грушевський, який на початку XX ст. констатував: «В Семигороді вже нема русинів, вони «згинули», можна сказати, на нашій пам'яті. Ще на початку XIX ст. мали бути їх останки. Слід русинів зостався тут тільки в численних хоро- та топографічних назвах ..., мадяризованих, румунізованих, германізованих... Oroszi, Oroszfalva, Oroslugy, Rusesti, Russielu,

¹ Франко І. Причинки до історії України-Русі. Руське плем'я в Заліссі / Збір. тв.. у 50 т. Т 47. К.: Наук. думка, 1986. С. 517–547.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

Russdorf, Rusz і т. п.». Так само, на думку українського історика, «... експлуатація соляних і рудних багатств Семигородських гір іде від слов'янських осадників: окно, баня, сольник – слов'янські назви...». Центр видобування корисних копалин у Мармароцині також мав назву Баня (в угорській інтерпретації – Бая). Важливо, що М. Грушевський однозначно наголошував, що «той слов'янський елемент був українським»¹. Рецензуючи працю М. Грушевського, І. Франко подав ще більше аргументів та джерел щодо наявності у недалекому минулому окремої гілки русинського населення у Трансільванії². Важливо, що головне місто Трансільванії мало у IX–XI ст. слов'янську назву Білград, яку пізніше латинізували як Альба-Юлія (ця назва міста зберігається і по сьогодні). Так само переважно давньослов'янський (і давньоукраїнський) характер мала первинна топонімія Трансільванії, і це стосується не лише назв поселень (ойконімів), але й назв водних об'єктів (гідронімів), оронімів (назв гір, хребтів, масивів тощо), місцевостей (хоронімів), Наприклад, такі назви місцевостей Трансільванії, як Базна, Колна, Драгна, Гладна, Лона, Лозна, Радна, Тарна, Златна та інші, на думку низки вчених, належать до першого слов'янського шару топонімів, нижня межа якого може бути датована від шостого та сьомого століть.³ М. Терлецький вказує на те, що низка таких назв місцевостей Трансільванії відповідає українській етимології і співзвучна з деякими українськими поселеннями та відсільними драгосасівськими прізвищами⁴.

З історико-генетичного погляду русини (українці) Трансільванії могли бути нащадками уличів, тиверців, т. зв. бродників, т. зв. галицьких вигонців, яких кочові тюркські народи витіснили з причорноморських степів, а також білих хорватів, які опинилися на цій території в результаті угорської та пізніше німецької колонізації Підкарпаття, а також монголо-татарського вторгнення. Ці групи населення уже були поєднані спільною русинською ідентичністю, зберігаючи руські архаїчні звичаї та традиції, але виділялися деякими етнографічними відмінностями, у т. ч. й характером традиційного господарства. Зокрема, для нащадків уличів, як степового племені, провідною галуззю

¹ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 1. Львів, 1904. С. 196–198.

² Франко І. Причинки до історії України-Руси. Руське плем'я в Заліссі / Збір. тв. у 50 т. Т 47. К.: Наук. думка, 1986. С. 517–547.

³ Vezi în acest sens G. Mihăilă, Criteriile determinării împrumuturilor slave în limba română, în SCL, XXII, 1971, nr.4, p. 35–367.

⁴ Терлецький М. Часопростір роду Драго-Сасів. Львів: Сполом, 2012. С. 109.

було тваринництво, для білих хорватів, як лісостепової людності, – землеробство, про що опосередковано свідчать і писемні джерела.

Слов'яни, у т. ч. й русини, Трансільванії мали політичне самоврядування, а на їхню соціально-військову структуру, зокрема, формування рицарського (шляхетського) стану, суттєво вплинули колоністи з Саксонії (це могли бути як етнічні німці, так і лужицькі серби), які прийшли в Трансільванію в XII ст. Серед т. зв. «галицьких вигонців» також були нащадки князівських і боярських родин. Унаслідок цього тут сформувалося немало слов'янських шляхетських родів, які пізніше в результаті міграцій розійшлися по всій Центральній і Східній Європі. Так само правовідносини руського, південно-слов'янського і романського населення у межах Трансільванії і Мармароцини, насамперед осадне право, вже були адаптовані до нових політико-правових реалій цього регіону, зокрема, в контексті впливів німецького права. На деяку трансформацію руського права вплинули й особливі економічні умови, наприклад, брак земельних ресурсів для розвитку землеробства, що загалом визначало пріоритетність тваринництва. Але все ж адаптовані до нових економічних і політичних умов правовідносини давньоукраїнського та південнослов'янського населення у Семигороді були близькі принципам руського права, що позначилося й на слов'янських назвах основних владних посадовців та територіальних підрозділів (князь, крайник, країна). Пізніше ці **тісно поєднані правовідносини руського населення та мігрантів з Балкан, насамперед південнослов'янської людності, сформовані під впливом німецького права, зокрема у контексті закладання нових поселень, поширилися на територію Молдови та різних частин Карпатського регіону під назвою волоське право.**

Незважаючи на соціально-політичний тиск німецьких та угорських домінуючих верств, слов'яни-русини Трансільванії тривалий час володіли повнотою соціальної структури, і в контексті поширення провідних прошарків суспільства, що давало змогу зберігати культурну самобутність. Попри інтенсивність етнокультурних зв'язків, асиміляційні процеси в цьому історичному регіоні проходили досить повільно, але можна припустити, що намітилося певне зближення слов'яно-руської людності з протороманським населенням на основі спільності візантійського релігійного обряду та церковнослов'янської мови.

Первинно слов'яно-руського походження були й представники багатьох шляхетських родів, насамперед роду Драго-Сас, який пізніше

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

відіграв суттєву роль у процесах переселення в галицьке Прикарпаття і Карпати. Хоча внаслідок міжетнічних шлюбів нобілітету поступово формувалися й угорська та молдавська гілки цього роду. В переліку імен представників провідних верств Трансільванії та Мармарощини багато слов'янських (Богдан, Балк, Драг, Драгомир, Татомир, Станомір, Некрослав, Сенеслав, Мирослав та ін.). Опосередкованим підтвердженням слов'янського походження багатьох мармароських землевласників і урядовців є грамота, видана ними на підтвердження прав Грушівського монастиря, написана церковно-слов'янською мовою¹. Дискусійним є лише питання про їхнє племінне походження (білохорватське (руське), серболужицьке чи південно-слов'янське). Посилання на те, що слово «сас» у польській і угорській мовах вказує на етнонім саксонець не спростовує, а також опосередковано засвідчує первинну слов'янську сутність роду, адже, скажімо, в саксонському середовищі носити прізвисько «саксонець» не було сенсу. Посилаємося на такі сучасні аналогії: наприклад, серед етнічних угорців багато носіїв прізвища «русин», «словак» і т. д., серед етнічних українців – прізвища «москаль», «литвин», «мадляр» тощо. Ці прізвища лише засвідчують або деякі спільні ознаки їхніх носіїв з представниками відповідних етносів, або певні уявлення про їхнє походження.

Як уже було зазначено, на соціально-економічне освоєння прилеглих до Південних і частково Східних Карпат рівнинних територій до першої третини X ст. помітний вплив мало Перше Болгарське царство, яке на початку XI ст. в результаті війн з Візантійською імперією припинило існування. В період візантійського завоювання (1018–1185) на територію Болгарії посилилась міграція романомовного населення з території історичної Фессалії (це були переважно романізовані іллірійці). Внаслідок цього у Другому Болгарському царстві (1185–1396) романомовне населення (це могли бути групи різного походження (й іллірійського, і кельтського), у т. ч. й роми-цигани) вже відіграло значно більшу роль. Водночас у процесі життєдіяльності і домінуючого становища болгарських провідних верств відбувалася й поступова асиміляція (болгаризація) романомовного населення. Разом з тим безпосередні політичні впливи Другого Болгарського царства на ситуацію в передкарпатських районах були незначними.

¹ Грамоти XIV // Упорядк. М. М. Пешак. К.: Наук. думка, 1974. 256 с. Орос О. Грушівський монастир і початки книгодрукування в Європі. Житомир: ОП «Житомирська обдрукарня», 2008. С. 8.

Ще одним суттєвим територіально-політичним чинником, який спричинив етнодемографічні зрушення в Карпатському регіоні і підштовхнув процеси освоєння гірських районів, стало монголо-татарське вторгнення 1240-х років у Центрально-Східну Європу та подальше створення держави Золота Орда, що призвело до витіснення з Західного Північного Причорномор'я на території, підконтрольні Галицькій Русі та Угорському королівству, як тюркомовного населення, насамперед половців, так і слов'яно-руського (нащадків уличів, тиверців, т. зв. бродників, галицьких вигнанців). З того часу питання безпеки для людності всього регіону стало в багатьох аспектах визначальним, а одним з варіантів його вирішення було переселення в гірську місцевість.

Отже, впродовж IX – першої половини XIII ст. було закладено низку суттєвих політичних і етнодемографічних передумов, які в наступні століття безпосередньо вплинули на характер та напрями заселення Східних і частини Західних Карпат.

3. ПОЧАТКИ ФОРМУВАННЯ МЕРЕЖІ ПОСЕЛЕНЬ У КАРПАТСЬКІЙ ГІРСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ В СЕРЕДИНІ XIII – ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV ст.

У середині та в другій половині XIII ст. виникли підстави для формування мережі руських поселень уже безпосередньо в гірській місцевості Зовнішніх Східних Карпат як результат сукупної дії низки нових чинників, найсуттєвішим з яких, як уже було сказано, став чинник безпеки, головню з огляду на перманентні монголо-татарські вторгнення. А внаслідок створення держави Золота Орда, а згодом і Кримського ханства питання безпеки стали актуальними на кілька століть. Окрім того, політичні та економічні процеси в межах Угорського королівства та Галицько-Волинської держави, а також різнобічні взаємини між ними, сприяли формуванню мережі транскарпатських шляхів та соляних промислів як в передгірській смузі, так уже

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

і в гірській місцевості. Значущими були й інші економіко-географічні чинники: закладання поселень у процесі освоєння нових земель обіцяло різні прибутки і великим землевласникам.

Ще одним з осередків освоєння карпатських гірських районів могли бути монастирі, для розміщення яких вибирали малозаселені території. Так, з 40-х років XIII ст. відомим є монастир Святої Богородиці в *Синеводсько* (тепер містечко *Верхнє Синьовидне*), де Данило Галицький заночував, повертаючись з Угорського королівства¹. Отже, поєднання всіх цих передумов і підштовхнуло процеси формування мережі постійних поселень у гірській місцевості з середини XIII ст.

В умовах посилення різних зовнішніх загроз тодішні володарі держав Центрально-Східної Європи почали ставити питання про формування по лінії кордону суцільного оборонного поясу. Для захисту оборонних пунктів у прикордонні розселяли різні озброєні підрозділи, часто іноетнічного походження. Наприклад, угорський король Андраш II на початку XIII ст. запросив для захисту своєї країни від нападів з півдня тевтонських рицарів, розселивши їх на землях, які пізніше були названі Трансільванією (Семигород). Так само зробив і руський король Данило Галицький, розселивши протягом 1251–1253 років у північному прикордонні, на території Берестейщини, половців хана Тегака, які заснували тут декілька десятків поселень і зберігали самобутність ще впродовж кількох століть. Важливо підкреслити, що формування таких оборонних смуг і пунктів вело до створення мережі постійних поселень, тобто мало поселенськоформуюче значення.

Для створення суцільного оборонного поясу потрібні були добре підготовлені військові підрозділи, які могли залучати і з інших з інших країн. Тому правдоподібною видається згадка польським хроністом Б. Папроцьким (1543–1614) про приєднання у 1236 році до війська короля Данила Галицького загону рицарів на чолі з мармароським воєводою Гуйдом, який, очевидно, був спорідненого з русинами походження і належав до роду Драго-Сас². Це ще є одним з підтверджень того, що на півдні сучасного Закарпаття та в північній Трансільванії була значна кількість слов'янського населення, задіяного в обороні Угорського королівства від вторгнень з півдня, яке могло ідентифікувати себе як русини, а Галицько-Волинська держава відчувала потребу у професійних військовиках, зокрема і з огляду на перма-

¹ Літопис руський. За Іпатським списком. К.: Дніпро, 1989. 592 с.

² Paprocki B. Herbyrycerstwopolskego. Krakow, 1858. 923 s.

нентні конфлікти короля та великих бояр. За інформацією хроніста, військовики показували себе з якнайкращого боку, і король Данило, а пізніше й інші галицько-волинські правителі, взяв їх на службу для забезпечення оборони прикордонних районів та інших важливих об'єктів. Оскільки за службу військовикам давали земельні наділи з правом поселення їхніх родин, то це поступово вело до заснування різних за людністю поселень.

У формуванні оборонного поясу Галицько-Волинської держави стратегічне значення мала смуга Зовнішніх Східних Карпат і Передкарпаття в районі витоку рік Сян, Дністер, Стрий, Опір з огляду на розміщення карпатських перевалів, поширення центрів добування солі та безпосередньо князівських (королівських) земель. У цьому контексті Б. Ф. Лящук звернув увагу на широке поширення в Передкарпатті і Зовнішніх Карпатах ойконімів оборонного походження (*Бачина, Стрільки, Гвіздець, Завадівка, Стрільбичі, Ясениця-Замкова та ін.*)¹. В. Кобільник аргументовано пов'язав розміщення таких оборонних пунктів (городищ) з місцями зосередження дрібної галицької шляхти, більшість якої на цій території так чи інакше була нащадками тих руських дружинників і бояр, які захищали ці осади. Деяку частку з них становили військовики трансільванського походження гербу Драго-Сас, причому через шлюбні відносини, загальні тенденції утвердження гербів у рицарському стані тодішньої Західної і Центральної Європи, цей герб поширювався і на боярство та дружинників місцевого, прикарпатсько-руського, походження. Близько таких городищ згодом і виникли поселення, зокрема, поблизу городища *Старий Бич* утворився *Стебник*, поблизу городища в *Кульчицях – Кульчиці*, близько городища в *Ступниці – Городище* та *Сілець*, поблизу городища в *Лопушній – Лопушна*, близько городища в *Спасі – Спас* і *Бачина*, близько городища в *Тур'ї – Тур'є* й *Топільниця*, поблизу городища в *Турочках – Матків, Ільник, Комарники*.² Такий підхід можна екстраполювати і на інші карпатські гірські території, враховуючи поширення т. зв. шляхетських сіл, наприклад, на такі поселення, як *Верхній Березів, Нижній Березів, Середній Березів* та *Баня-Березів*, а також поселення *Крушельниця* і *Корчин*.

¹ Лящук Б. Географічні назви Українських Карпат і прилеглих територій. К.: ІСДО, 1993. С. 25.

² Кобільник В. Походження карпатської і підкарпатської шляхти // Новий час, 1936. Ч. 105. С. 6.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

Один з оборонних пунктів міг бути розміщений і в районі передкарпатського села *Бибел*, яке вперше згадане у 1361 році, але зі змісту грамоти¹ про підтвердження права на володіння селом можна зрозуміти, що воно існувало і в часи князування Лева Даниловича (тепер це с. Библо Старосамбірського району).

Ще одним опорним центром освоєння карпатської гірської місцевості було руське місто *Сянік*, перша згадка про яке міститься в Іпатіївському літописі від 1150 року. Це місто розміщувалося на межі Низьких Бескидів і для його оборони були закладені службові села безпосередньо в гірській місцевості. Активнішому формуванню населених пунктів в Низьких Бескидах сприяла й відносно більша доступність рельєфу.

М. Рожко також пов'язував формування карпатської лінії оборони, а, отже, й оборонних поселень, з географією тодішніх транскарпатських перевалів (*Дукельського, Лупківського, Солінського, Ужоцького, перевалу Руський Путь, Ворітського; Вишківського (Торунського); Яблунецького*), через які проходили вісім транскарпатських шляхів з облаштованою системою оборонних пунктів (рис. 3). На шляху Старий Самбір – Ужоцький перевал він особливо виділяє значущість таких карпатських оборонних пунктів, як *Спас, Стрілки, Ясениця Замкова, Розлуч*².

Б. Комарницький, посилаючись на розміщення сіл шляхти Драго-Сас, вважає, що наприкінці XIII ст. вже були закладені поселення *Явора, Турка (Круг Городище), Льник, Комарники, Висоцьке*, тобто насамперед села-оборонні пункти вздовж водного торгового шляху, який носив назву *Руський путь*. І «... коли в 1387 р. поляки зайняли Галичину, то на території теперішньої Турківщини нараховувалось 26 поселень»³. У другій половині XIII ст. могли бути створені поселення і в інших гірських місцевостях Східних Карпат. Наприклад, Б. Томенчук, М. Кугутяк, П. Сіреджук, М. Волощук, І. Кочкін, досліджуючи городища Гуцульщини, також вважають, що в цьому районі у XIII ст. вже були поселення⁴.

¹ Грамоти XIV ст. // Упорядк. М. М. Пещак. К.: Наук. думка, 1974. 256 с.

² Рожко М.Ф. Карпатські шляхи та їх оборона // УІЖ. 1990. № 10. С. 86–97.

³ Комарницький Б. То земля рідна // Електронний ресурс. Режим доступу: / <http://www.alebest.ru/>

⁴ Томенчук Б., Кугутяк М., Сіреджук П., Волощук М., Кочкін І. Городища, замки, осередки, солевидобутку, давні транс карпатські шляхи. Львів: Манускрипт, 2011. 272 с.

Окрім оборонних й транспортних потреб, виникнення карпатських поселень було пов'язане ще й з соляними промислами, основні з яких були розміщені: в Передкарпатті – в районі сучасного містечка *Стара Сіль*, міст *Дрогобич* і *Борислав* (одне з сіл, які сформували Борислав, мало назву *Баня*), міст *Калуш* і *Долина*, в районі міста *Коломиї* і села *Баня-Березів*, у Підкарпатті – в районі сучасного містечка *Солотвино*. Всі чотири передкарпатські центри були пов'язані шляхами сполучення (і через Карпати, і у напрямку до центрів Галицько-Волинської держави) і так само охоронялися князівськими військовими. І самі промисли, і організація їхньої охорони також вели до формування нових поселень.

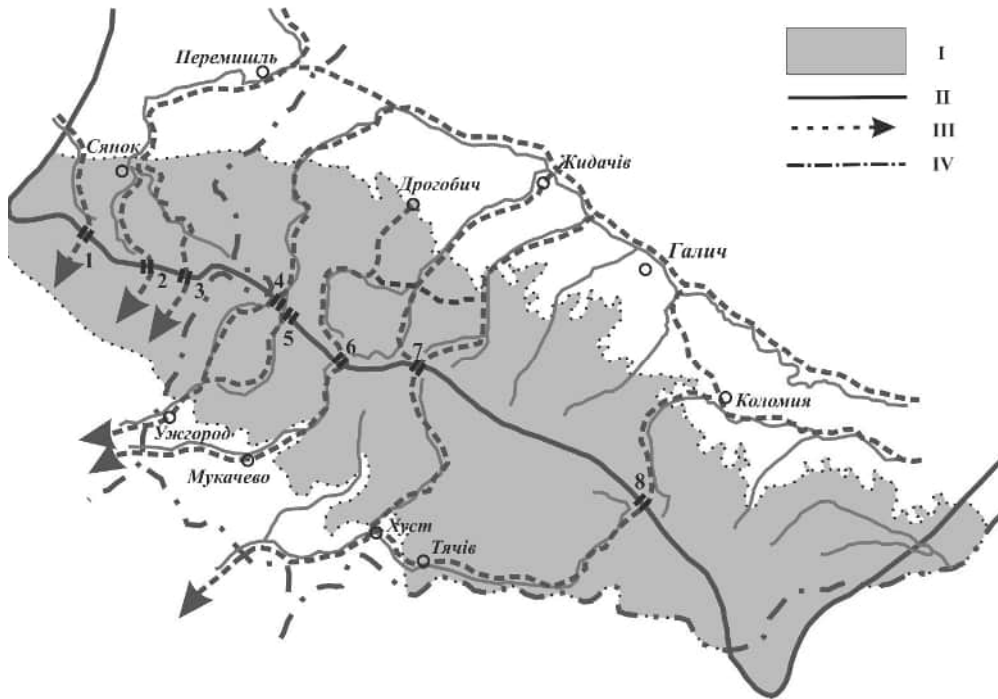

Рис. 3. Картохема шляхів та перевалів в Українських Карпатах князівського періоду (за М. Рожком і Р. Миською):

- I – Українські Карпати; II – межі Галицького князівства;
- III – напрям шляхів; IV – сучасний державний кордон.
- Перевали: 1–Дукельський; 2–Лупківський; 3–Солінський;
- 4–Ужоцький; 5–Руський Путь; 6–Ворітський; 7–Вишківський (Торунський); 8–Яблунецький

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

Після монголо-татарського вторгнення активізувалося, на думку П. Федаки, і переселення в гірську місцевість русинів-українців з боку закарпатського Підкарпаття, тобто у Внутрішні Східні Карпати¹. Але в цих процесах П. Федака все ж дещо перебільшує значущість переселень з Галичини. Безперечно, інспірація русько-української людності в закарпатську гірську місцевість мала місце (так само, як і в зворотному напрямку), але все ж не була визначальною, а основу переселенців становили русини-українці низовинних районів. І мотивами їхніх переселень були як питання безпеки, так і пошуку вільних земель з огляду на різні воєнні конфлікти в Угорському королівстві та тиск німецьких і угорських колоністів. Поверталася й частина руського населення Підкарпаття, яка після монголо-татарського вторгнення відійшла з цієї території у Трансильванію та Подунав'я. Основними районами переселення спочатку були широкі міжгірські улоговини та річкові долини Внутрішніх Східних Карпат, а згодом і карпатські верховини. На думку М. Тиводара, у той час постійне руське населення вже становило суцільну смугу розселення на сучасній «Свалявщині, у долині річок Піні, Дусинки і Свалявки, на Міжгірщині – у Келечинській долині, довкола полонинських масивів Боржави і Рівної, у верхів'ях р. Тиси, Тересви, Терєблі і їх приток»².

Ще одним чинником формування і зміцнення опорних оборонних центрів в Українських Карпатах міг бути факт відносно короткотривалого володіння князем Левом Даниловичем Березькою³ (а можливо й Земплинською) жупами Закарпаття, а також його походи в Угорщину, що потребувало певної інфраструктурної пов'язаності з Галичиною. Збереглися й офіційні грамоти, видані Левом Даниловичем, щодо передачі підгірського села *Страшевичі* церкві Спаса в Перемишлі та села *Рушовичі* (тепер Грушовичі Перемиського повіту на території Республіки Польща) Перемиському єпископству, що опосередковано свідчить про активізацію освоєння підгірських територій⁴.

У 40-ві роки XIV ст. через різні причини, насамперед династичну кризу, почався процес поступового згасання галицько-руської дер-

¹ Федака П. Формування гірських поселень // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Львів, 2006. С. 141–162.

² Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – перш. полов. XX ст. Історико-етнологічне дослідження. Ужгород: Карпати, 1994. С. 429.

³ Войтович Л. Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. 314 с.

⁴ Грамоти XIV ст // Упорядк. М. М. Пешак. К.: Наук. думка, 1974. 256 с.

жавності, який завершився повною її втратою наприкінці XIV ст. Спочатку Галичина перейшла під політичний контроль польського короля (1349–1370), а у 1370–1387 роках – угорського (зберігаючи в складі Угорщини до 1378 року певну автономію). До 80-х років королем Русі (претендуючи безпосередньо на Галичину) титулувався й волинський князь Любарт-Дмитро, маючи найбільше підстав для продовження руських політичних традицій.

Можна припустити, що короткотривале перебування Галичини як окремого політичного утворення в складі Угорського королівства також могло дати певний поштовх транскарпатським переселенням. Активізувалася в той період й міграція з Підкарпаття й Трансільванії в Передкарпаття боярства (військовиків), яка пізніше стала дрібною шляхтою. Їхні переселення, ймовірно, також були пов'язані і з солеварінням. Більша частина цієї шляхти, як свідчать їхні імена, була руського походження. Водночас *прізвиська* (волошин, волох, венгрин) засвідчували не етнічне, а відображали уявлення про їхнє політичне походження¹.

Про певну активізацію в процесі заселенні гірських районів Українських Карпат в часи перебування при владі в королівстві Русі намісника Угорського королівства Владислава Опольського (1372–1378) свідчать і перші видані ним грамоти руською мовою на заснування гірських і передгірських сіл, зокрема, щодо заснування села в місцевості *Годле Поле* поблизу Бохуря² (зараз це село *Гадлі Шклярські* в Переворському повіті Підкарпатського воєводства Республіки Польща) та села *Старуня* (тепер Богородчанського району) й іншого села (в грамоті не зазначена конкретна назва, можливо, це село Драгомирчани, оскільки передавалося *Драгомиру*).

На середину XIV ст. припадає формування ще одного державно-політичного утворення, яке в наступні століття стало важливим чинником освоєння Покутсько-Буковинських Карпат, насамперед через розвиток відгінно-пасовищного тваринництва, та осередком еміграції населення в Галичину і в гірську місцевість північної час-

¹ Показовими в цьому аспекті є спостереження Я. Головацького «Взагалі всякий чоловік грецької віри в Галичині називає себе **русинном**, а свою вітчину **Руссю** (Галичина безмалъ зовсім незвісна), буковинські русини називають прочу Галичину Польщею, або Ляшиною, галичане знов Буковину Волощиною, а тамошних русинів волохами» (Головацький Я. Електронний ресурс: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/G/GolovackyjJ/Statti/VelykaXorvatija/1OgljadIstoriji.html>).

² Грамоти XIV ст. // Упорядк. М. М. Пещак. К.: Наук. думка, 1974. 256 с.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

тини Східних Карпат. Йдеться про Молдовське князівство, початки державності якого також пов'язані з слов'яно-руською людністю та її політичною організацією. Так, саме мармароський воєвода Драгош у 1351–1353 роках став першим автономним (у складі Угорської держави) правителем Молдови, а інший мармароський воєвода з того ж роду, Богдан, проголосив у 1359 році незалежність Молдовської держави. Однозначно, що перші правителі Молдови були слов'янами, і власне слов'янська династія була першою у Молдовському князівстві. Подальше формування політичної структури цієї держави визначалося насамперед традиціями Галицько-Волинської Русі. Це стосується і назви правителя (господар)¹ та низки управлінських посад і соціальних станів (бояри), і поширення руської (давньоукраїнської) мови як спочатку єдиноподданної, а потім – другої подданної (поряд з молдовською).

Для розуміння етнічного складу мігрантів з Молдовського князівства в ривнинну Галичину та Східні Карпати важливо акцентувати увагу на деяких етногеографічних особливостях цієї держави. Зокрема, на півночі Молдови тривалий час, аж до середини XV ст., зберігалась така руська самоврядна територіальна одиниця, як Шипинська земля², а на півдні були розселені т. зв. бродники та т. зв. «галицькі вигонці». Відповідно до досліджень А. Польового, у Молдавському князівстві XV ст. близько 25 відсотків назв поселень і місцевостей були руського походження. А ще деяка частина – південнослов'янського, передусім болгарського³. Згідно з інформаційними матеріалами, поданими В. О. Джаманом та І. І. Костащук, ще більшою була перевага слов'яно-руської топонімії в межах Буковини.⁴ Ю. Гошко припускав, що після інкорпорації Галичини Польським королівством у Молдову могла переселитися й деяка частина галицьких провідних верств⁵. За даними деяких сучасних молдавських істориків, руське (давньоукраїнське населення) ще на початку XV ст. становило близько 40 відсотків від усієї людності Молдови, а у її північній частині – велику

¹ Ісаєвич Я. До історії титулатури володарів у Східній Європі // Княжа доба. Історія і культура. Львів, 2008. С. 23–34.

² Круль В. П. Ретроспективна географія з основами етногеографії. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2017. С. 143.

³ Полевой А. Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII–XV вв. Кишинев: Штиинца, 1979. 206 с.

⁴ Джаман В. О., Костащук І. І. Національна структура населення етноконтактних зон. Чернівці: Чернів. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2009. С. 76.

⁵ Гошко Ю. Г. Звичаєве право населення Українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1999. С. 33.

більшість¹. До т. зв. «списку руських міст далеких і ближніх» згідно з Воскресенським літописом включені й такі міста Молдови кінця XIV ст., як: *Черн, Яський Торг, Романів Торг, Німеч, Сучава, Серет, Баня, Чечунь, Городок над Черемошем*². З огляду на етнічний склад населення та особливе культурне обличчя, Молдову в тодішній Європі трактували як *Русо-Влахія*³. Російський історик Г. Вернадський (син академіка В. І. Вернадського) ідентифікував молдовську державу того періоду як *Молдовська Русь*⁴. І Скочиляс вважає, що «Молдовський воєводат (господарство, князівство) після ліквідації Галицько-Волинської держави (Руського королівства) єдиний продовжив її політичні й культурно-релігійні традиції»⁵. На думку іншого українського історика, С. Семенюка, «... історія князівства, яке створив Богдан, заслуговує ретельного вивчення, адже українська за своє суттю державність тут проіснувала чи не найдовше»⁶. З огляду на те, що в Молдову впродовж XIV ст. разом зі слов'янським населенням з Трансільванії та Валахії перейшла значна частина романського населення, що згодом, вже у наступному столітті, у цій країні становило більшість, то цю країну згодом також почали в Польському королівстві та Речі Посполитій ідентифікувати як «волоську» землю.

Отже, врахувавши всі історичні реалії, можна зробити висновок, що, починаючи з середини XIII ст., давньоукраїнське населення доволі інтенсивно освоює деякі райони Зовнішніх і Внутрішніх Східних Карпат з огляду на потреби охорони транскарпатських шляхів, центрів солевидобування та безпосереднє створення оборонних пунктів, сукупність яких згодом трансформувалася в поселенську мережу. Безпосередня близькість до гір руських сільських поселень вела до поступового розширення й різнобічного сільськогосподарського природокористування в гірській місцевості, насамперед унаслідок розвитку відгінно-пасовищного тваринництва.

¹ Суляк С. Молдавская Русь / Русин, 2010. № 2. С. 10–18.

² Полное собрание русских летописей. Т. 7. Летопись по Воскресенскому списку. Спб: типография Эдуарда Праца, 1856.

³ Скочиляс. І. Галич після Галича: Пониззя (Русо-Влахія) у XII–XIVст. та утворення Молдавського князівства // Княжа доба: історія і культура. Львів, 2011. Вип. 5. С. 29–72.

⁴ Вернадський Г. Начертание русской истории Спб: Лань, 2000. С. 32.

⁵ Скочиляс І. Галич після Галича: Пониззя (Русо-Влахія) у XII–XIV століттях та утворення Молдавського князівства // Княжа доба: історія і культура. Львів, 2011. Вип. 5. С. 29–72.

⁶ Семенюк С. Історія українського народу. Львів: Апріорі, 2010. С. 112.

4. ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ КОЛОНІЗАЦІЙНИХ РУХІВ В УКРАЇНСЬКІ КАРПАТИ НАПРИКІНЦІ XIV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVI ст.

З 1387 року Галичина знову і на тривалий час переходить до складу Польщі зі статусом королівства Русі. Незважаючи на ці територіально-політичні зміни, закладені ще в попередній період, тенденції освоєння гірських місцевостей Карпат продовжували діяти. Ситуація дещо змінилася, починаючи з 1434 року, коли на українські землі в складі Польського королівства почали поширюватися польські правовідносини та польський адміністративно-територіальний устрій, який значною мірою успадкував територію і межі адміністративних одиниць руського періоду. Зокрема, в межах історичної Галичини було утворене Руське воєводство з центром у Львові, яке включало п'ять земель: Холмську, Сяноцьку, Перемишльську, Львівську і Галицьку, поділені на повіти. Так, безпосередньо прилеглими до Карпат були Галицький, Дрогобицький, Коломийський, Самбірський, Стрийський, Сяноцький та Перемишльський повіти.

Адміністративно-правові зміни започаткували й суттєві соціально-територіальні трансформації. Наприклад, у системі нового права (на основі королівських привілеїв) руські військовики (дружинники, бояри нижчого рівня), зобов'язуючись виконувати військові обов'язки на користь королівської влади, ставали шляхтою, а, отже, карпатські і передкарпатські села – оборонні пункти князівського періоду – ставали шляхетськими селами. Самбірська князівська волость перейшла у володіння короля (стала т. зв. *королівщиною*), яку польські королі спочатку передавали в оренду великим землевласникам, а пізніше перейшли до її безпосереднього управління. Саме Самбірська економія як особливе адміністративно-господарське утворення, юрисдикція якого поширювалась і на гірські місцевості сучасних Турківського, Дрогобицького, Самбірського та Старосамбірського районів, відіграла в той період важливу роль у процесах заселення Beskidів.

У середині XV ст. відбулися і помітні територіально-політичні перетворення в Північному Причорномор'ї, на Балканах і в Трансільванії. Насамперед це стосується утворення 1449 році Кримського ханства

внаслідок розпаду Золотої Орди, у васальній залежності від якого перебували кочові Буджацької, Єдисанської, Ногайської та Перекопської орди. Основним джерелом доходів цієї держави були грабіжницькі походи в сусідні країни, работоргівля, а також данина сусідніх правителів як відкуп від чергових походів. У 1478 році Кримське ханство потрапило у васальну залежність від Османської імперії. З того часу татарські та турецькі набіги на українські землі стали ще частішими, зумовивши нові переселення мешканців Південно-Східної Русі в Передкарпаття і Карпати. Так, згідно з дослідженнями І. М. Тиміва, «... у 1438–1498 рр. на землі Руського воєводства було вчинено щонайменше 14 татарських і турецьких набігів»¹. Особливо руйнівними були напади 1488, 1498 та 1515 років, коли татари і турки взяли в полон десятки тисяч осіб та жорстоко спустошили майже все Прикарпаття². В. Круль стверджує, що «... після того, як на територію Буджаку в XVI ст. переселилася одна з ногайських орд, через територію князівства (Молдовського – прим. авт.) і, зокрема через Буковину проліг один з маршрутів грабіжницьких нападів татар на українські землі...»³.

Після поразки об'єднаного християнського війська під Варною (1444) та захоплення Константинополя (1453), розпочалася й активна експансія Османської імперії на Балканах, суттєво впливаючи на демографічну ситуацію на Середньому Дунаї та в Угорщині. Водночас і в самій Трансільванії внаслідок укладання унії трьох народів (угорців, саксів, секеїв), погіршилося становище слов'янського та романського населення, яке опинилося в дискримінаційних умовах, що поглибило його міграційні настрої, які згодом і були реалізовані в процесі міграцій у північному та північно-східному напрямках.

Наприкінці XIV ст. відбулося й масове транскарпатське переселення з території Поділля в Підкарпаття, пов'язане з тим, що подільський князь Федір Коріятович (бл. 1331–1414) в результаті конфлікту з литовських князем Вітовтом змушений був покинути Поділля і просити притулку в угорського короля Сигізмунда I, котрий у 1393 році надав подільському князеві у володіння Мукачівську домінію та згодом й деякі інші території. Разом з Федором Коріятовичем у Підкарпаття

¹ Тимів І. М. Хронологія перших татарських і турецьких набігів на землі руського воєводства у XV ст. // Чорноморський літопис, 2013. Вип. 7. С. 60–71.

² Гошко Ю. С. Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. К.: Наук. думка, 1976. С. 22.

³ Круль В. П. Ретроспективна географія з основами етногеографії. Чернівці: Чернів. нац... ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. С. 144.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

переселилася й значна кількість українського населення: одні історики говорять про 40 тис. осіб, інші вважають таке число перебільшенням¹. Однак у будь-якому випадку це переселення розширило українську присутність у Підкарпатті, яка була помітно обмежена монголо-татарським вторгненням, ставши одним з чинників подальшого українського освоєння гірської місцевості з боку Підкарпаття. Іншим чинником, який зміцнив смуту руського розселення в Підкарпатті, стали міграції з Трансільванії та Середнього Дунаю. Зміцненню мережі розселення сприяло тут і виникнення міст на німецькому праві (Бардіїва, Берегового, Пряшева, Хуста та ін.)².

Наприкінці XIV – початку XV ст. активізувався процес закладання нових поселень і в гірській місцевості Українських Карпат. Зважаючи на соціально-економічні й безпекові потреби давньоукраїнського населення передгірських територій, один з основних міграційних рухів прямував з рівнинних місцевостей проти течії гірських рік до їхніх витоків, зокрема з території Прикарпаття і Підкарпаття, а також Волині і Поділля. Про це свідчить поширення в гірській місцевості ойконімів, які дублюють назви передкарпатських і закарпатських поселень, розкриваючи також і основний механізм переселення, коли спочатку закладався населений пункт в передгірській місцевості (насамперед з огляду на потреби оборони, охорони шляхів сполучення та місць видобування солі), а пізніше вихідці з цього поселення засновували вже нові населені пункти в горах з такою ж назвою. Такі розселенські тенденції, на які вперше звернув увагу Б. Комарницький³, і які найбільше характерні для Верхньодністровських і Сколівських Бескидів, та Стрийсько-Сянської Верховини, можна простежити на прикладі однойменних поселень: *Кропивник* (у Калуському, Долинському і Дрогобицькому районах), *Лімна* (тепер неіснуюче село в гміні Бірча Перемишльського повіту, Республіка Польща, і в Турківському районі), *Майдан* (у Тисменицькому, Міжгірському і Дрогобицькому районах), *Гошів* (село Долинського району й аналогічне колишнє українське село теперішнього Бещадського повіту Республіки Польща) та деякі ін. Зокрема, Б. Комарницький розкриває цей механізм заселення галицької частини Східних Карпат і на прикладах таких населених

¹ Дорошенко Д. Нарис історії України: в 2 т. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1966. 360 с.

² Круль В. П. Ретроспективна географія з основами етногеографії. Чернівці: Чернів.. нац... ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. С. 142.

³ Комарницький Б. То земляця рідна // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.alebest.ru/>.

пунктів, як *Турка, Висоцьке, Дзвиняче, Завадівка, Комарники, Кривка, Спас, Турочки, Яблунька, Явора* та ін.¹

Хроніка перших згадок про карпатські поселення того періоду (рис. 4) також засвідчує вирішальну роль в освоєнні карпатської гірської місцевості міграційного руху з прилеглих рівнинних територій, адже поселення при виході гірських рік на рівнину чи у міжгірських улоговинах є переважно давнішими, ніж поселення у гірській верхівині. Важливо, що разом з осадниками сіл і їхніми родичами в Карпати рухалась і частина населення не лише з Прикарпаття, а й з інших рівнинних територій, зокрема Поділля та Волині, тобто українська людність різних регіонів.

У закарпатській гірській місцевості, що перебувала у складі Угорського королівства, такі розселенські тенденції (з передгір'я в гірську місцевість) також можна помітити, але вони виражені значно менше (села *Лазу* у Тячівському і Воловецькому районах, *Росош* – у Тячівському та Свалявському районах та деякі інші). Це пов'язано з тим, з в заселенні закарпатської гірської місцевості все ж вирішальне значення мали переселення з Мармарощини і Трансільванії.

Офіційне закладання нових сіл відбувалося згідно з т. зв. *волоським правом* через акт дарування королем (на території королівщин) чи великим землевласником (у приватних володіннях) території осаднику села (князеві, в окремих випадках солтису) з виділенням різних його привілеїв, які переважно передавалися у спадщину, про що зазначалося у надавчій грамоті. Можна припустити, що в деяких випадках відбувалося перезаснування сіл, організованих первинно на іншому праві. В закладанні нових сіл у ролі князів (солтисів) використовували на першому етапі шляхтичів Трансільванії, Угорщини і Молдови переважно слов'яно-руського походження, про що, як уже було зазначено, свідчили їхні імена², та руську шляхту передкарпатських та вже за-

¹ Комарницький Б. То земля рідна // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.alebest.ru/>

² Часто предметом дискусій було питання етнічного походження засновника Турки Ванчі Волоха, який разом зі своїми синами (Ходком, Іванком і Заньком) одержав від короля Владислава II Ягайла привілеї на володіння цим селом та прилеглими землями. На основі цієї грамоти польські дослідники виводили румунське походження засновників Турки, хоча реально прізвисько «волох» свідчило лише про те, з яких країв походить цей шляхтич (як уже було наголошено у тодішньому Польському королівстві Трансільванію та Молдову називали волоськими землями переважно без огляду на етнічну структуру їхньої людності). Водночас і його імя (Ванча – це спрощений карпатослов'янський варіант імені Іван), а тим більше, імена синів (однозначно слов'янського походження) засвідчують слов'яно-руське походження цієї родини.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

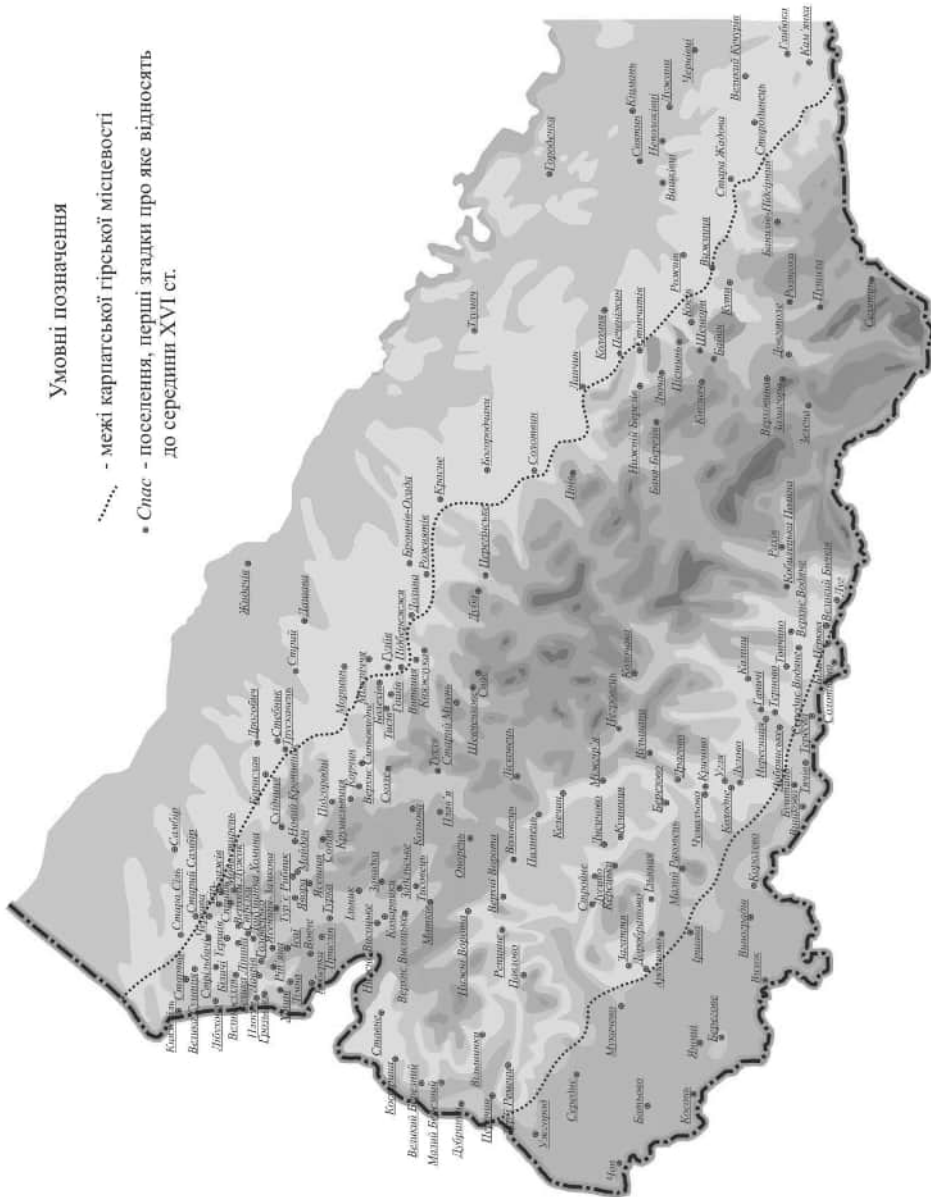

Рис. 4. Поселення, перші згадки про які відносять до середини XVI ст.

снованих карпатських сіл (*Бачини, Березова, Городища, Гордині, Ільника, Кульчиць, Маткова, Терла, Явори* та низки інших), за винятком Сяноцької землі, де серед осадчих (князів, солтисів) вже переважали польські шляхтичі. З 1496 року у Польському королівстві закладати поселення могла лише місцева, тобто крайова, шляхта. У більшості випадків осадчими при закладанні сіл були головно шляхтичі української гілки герба *Драго-Сас* (це були як вихідці з південних країв, так і нащадки руських військовиків (дружинників і бояр) князівського періоду, розселені в передкарпатських селах – оборнних центрах, які прийшли на руські землі в часи короля Данила), а також, значно менше, її мадяризована гілка *Драгфі* (переважно в межах сучасного Рахівського району Закарпатської області).

Чому саме волоське право, яке первинно сформувалося в Трансільванії та на Середньому Дунаї, обирали правителі та землевласники Русі, Угорського і Польського королівств, а пізніше і Речі Посполитої у створенні або в окремих випадках відновлення чи легітимізації вже наявних поселень? Таку ситуацію можна пояснити декількома обставинами. По-перше, це право забезпечувало скотарські традиції та соціально-економічні умови проживання руського, південно-слов'янського й поліетнічного пастушого населення в усьому Карпатському регіоні і цілком було адекватне умовам української гірської місцевості. По-друге, волоське право, як і німецьке, було зручним під час закладання нових поселень як і для великих землевласників (вони розраховували на нові прибутки), так і для організаторів поселенських громад (князів), які одержували низку привілеїв, та селян-поселенців, які діставали звільнення від податків (т. зв. *волю*) на порівняно тривалий час (20–25 років). І по-третє, це вже було дуже поширене осадне право у всій Центрально-Східній Європі.

Отже, закладання поселень на волоському праві цілком узгоджувалося з руськими правовими та економічними традиціями, і здійснювалося насамперед українською (руською) людністю. Про це однозначно зазначив М. Грушевський: «В осадах волоських ... вповні панував український елемент: осадчі (почавши від 2 - гої пол. XV в.) бували звичайно все русини, осадки кольтонізували ся самими русинами, фундація церкви звичайно вводилася в самий осадчий привілей, організувалася осада дуже часто на взір руський – дворищами, без поміру ґрунтів, і в практиці своїй вона опиралася на місцевім звичаєвім праві»¹.

¹ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 5. Розд. 5. С. 6.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

Новозасновані поселення були невеликими, включаючи максимально декілька десятків хат, кількість яких упродовж того періоду навіть могла зменшуватись як внаслідок відходу селян з села через несприятливі передумови, так і через поширення небезпечних інфекцій.

Села волоського права об'єднувалися в більші адміністративно-територіальні одиниці – *країни* (крайни) – аналоги руських сільських *волостей*. Адміністрацію *країн* очолював крайник, який скликав і головував на загальних вічах щодо судових та інших спірних питань (скликали переважно двічі на рік), контролював надходження податків, ведення кримінальних справ. Територія *країн* могла змінюватись залежно від інтересів сільських громад, тому змінювалася і їхня кількість, і конфігурація поділу на *країни* загалом. Так, на початку XVI ст. на території Самбірського староства були дві *країни* (Самбірська і Стрийська), а вже в другій половині XVI ст. – сім *країн* (Волосянська, Ільницька, Либохорська, Підбузька, Розлуцька, Гвоздецька, Лип'ецька)¹. Так само формувалися *країни* і в українській гірській місцевості в складі Угорського королівства. Зокрема, М. Тиводар, аналізуючи низку історичних документів, засвідчив існування у той час Березької та Хустської *країн*². Отже, внаслідок таких правовідносин майже уся гірська смуга Українських Карпат була поділена на *країни*, що, ймовірно, привело до поширення в закарпатській частині назви Руська Країна (це видно з бачення Я. Головацьким адміністративно-територіального поділу на Закарпатті³), яка пізніше, в часи т. зв. Угорської республіки наприкінці 1918 – у першій половині 1919 року, стала офіційною назвою української автономії в складі цього політичного утворення. Вплив адміністративно-територіальної організації, сформованої під впливом волоського права, проявився і в ойконімах *Крайниково*, *Княгиня*, *Княжолука*, *Княждвір*, *Крайна*.

Одночасно (а часто й у взаємозв'язку) з поступовим формуванням поселень у гірських районах руським (українським) населенням з прилеглих рівнинних територій туди ж попрямувала й потужна хвиля міграцій з розміщених на південь від Східних Карпат країв –

¹ Гошко Ю. Г. Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. К.: Наук. думка, 1976. С. 49.

² Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX–першої половини XX ст. Історико-етнологічне дослідження. Ужгород: Карпати, 1994. С. 430.

³ Головацький Я. Велика Хорватія або Галицько-Карпатська Русь // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/G/GolovackyjJ/Statti/VelykaXorvatija/1OgljadIstoriji.html>.

Середнього і Нижнього Дунаю, Трансільванії, а пізніше й Молдови. **Південна колонізація** включала міграції як вихідців з рівнинних територій, так і гірських, що вплинуло на відмінності в подальшому соціально-культурному розвитку різних гірських місцевостей, оскільки кожні групи мігрантів несли свій досвід економічної життєдіяльності. Тому для реконструкції процесів заселення гірських східно- і західно-карпатських районів принципово важливо визначити характерні ознаки кожної з цих груп мігрантів, у т. ч. і їхнє соціально-культурне походження.

Самобутній економічний тип природокористування ніс з собою **колонізаційний рух напівкочових гірських пастухів**, яких називали «волохами», і які на думку більшості дослідників походили з півночі Балкан, а також, ймовірно, й Північного Причорномор'я. Колонізаційний натиск цього пастушого населення став відчутним уже з XII століття на Середньому Дунаї і в Трансільванії. У багатьох аспектах це була неоднорідна людність, об'єднана з економічного погляду спільністю традиційного *перегінного*, напівкочового, скотарства (салашництва), а в культурному – *церковно-слов'янським візантійським обрядом*. Щодо етнічної приналежності цього населення, то тут однозначну відповідь дати складно. З історико-етногеографічного погляду очевидно, що ототожнювати ці групи пастухів з румунським етносом, як це часто робили окремі зарубіжні науковці, не можна хоча б тому, що румунський етнос на той час ще остаточно не сформувався. Можна ставити питання лише про протороманські компоненти в «волоському середовищі». Оскільки це населення відзначалося низьким рівнем етнічної самосвідомості, будучи лише субстратом формування етнічних спільнот, то і загалом про його окремі етнічні риси можна говорити лише за деякими мовними ознаками. З огляду на це, у світовій та українській науковій літературі і по сьогодні наявна така різноманітність поглядів на цю проблему. Так, М. Гримич, посилаючись на підходи низки європейських науковців, вважає, що ті «волохи», які прибули в Карпати, були «слов'янізованим романо-фракійським елементом»¹. Можна погодитися з її висновком про те, що більшість пастухів-волохів, які прийшли вже в Східні Карпати були слов'яномовними, водночас дискусійним є її твердження, що слов'яномовний характер того населення – це переважно наслідок

¹ Гримич М. Сучасний погляд на проблему волоського права // Етнічна історія народів Європи. К., 2001. С. 11–116.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

асиміляційних процесів. Дійсно, деякі групи романомовного населення під впливом слов'янських політичних утворень (*насамперед спільного проживання в складі Другого Болгарського царства*), а також церковно-слов'янського обряду, могли інтегрувати в слов'янське середовище, але їхня демографічна вага навряд чи була значною, адже досвід наступних історичних періодів свідчить про те, що романомовне населення дуже повільно асимілювало в слов'яномовні середовища, і особливо незначно – в україномовне. Тому, як засвідчують імена переселенців у багатьох історичних документах, середовище пастухів-волохів все ж було неоднорідним, включаючи різні компоненти (південнослов'янські, протороманські, руські та тюркські). На цьому наголошує М. Тиводар, на думку якого, «... уже в Македонії «волохи» були етнічно змішаними, часто дво-, тримовними»¹. Зважаючи на значне переважання на той час на північних Балканах слов'янського населення, його великий колонізаційний потенціал, є підстави вважати, що **вже в межах Трансільванії саме південно-слов'янський компонент (болгари, серби, хорвати) серед т. зв. пастухів-волохів був кількісно переважаючим**. Такі висновки підтверджують і лінгвістичні матеріали (домінування південнослов'янських імен у історичних документах)², і різноманітні етнографічні джерела (фольклорні, лінгвістичні). Водночас очевидно, що на лівому березі Дунаю та в південних Карпатах серед «волоського населення» значну частину все ж становили романські групи різного походження, політична консолідація яких на цій території з ілірійською, романською, тюркською та слов'янською людністю у складі Валаського князівства і завершила процес румунського етногенезу. Враховуючи первинну поліетнічність країни (Валаського князівства), важливу роль у цьому процесі відіграв вибір мови (народної латини) правлячими верствами.

Упродовж XIII ст. колонізаційний рух пастушого населення з Балкан вже спрямовувався на територію Молдови та на північ карпатськими долинами і полонинами. Важливо зауважити, що **переселення здійснювалось окремими, порівняно невеликими, групами, і не було масовим і одночасним, як це подавали деякі польські науковці**. На Середньому та Нижньому Дунаї до міграцій балканського населення на північ могли долучитися різні групи руського (давньоукраїнського) населення, на присутність якого тут вказували

¹ Тиводар М. П. Етнічні традиції у скотарстві // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 2. Львів, 2006. С. 52–124.

² Там само. С. 52–124.

історики різних держав. Це, ймовірно, були нащадки уличів, для яких також провідною галуззю господарства було скотарство. **Частка руського компонента в процесі просування пастушого населення на північ, у Східні Карпати, постійно збільшувалася, а десь на рівні мармароського передгір'я (у гірській місцевості – на північній межі масиву Свидівця), уже становила більшість, про що свідчить різке зменшення оронімів тюркського та романського походження.** Такі трансформації могла зумовлювати і *поступова асиміляція в давньоукраїнське мовно-культурне середовище пастухів-«волохів» південно-слов'янського походження.* Інтеграції цих груп (південнослов'янських та руських) сприяли спільність церковно-слов'янського обряду, високий рівень політичних і культурних традицій руського населення, адже Галицько-Волинське князівство було у цьому регіоні однією з впливових розвинутих держав. Отже, **основу пастухів-волохів, які прийшли в Східні і Західні Карпати, становили тісно поєднані південнослов'янський та руський (давньоукраїнський) компоненти з незначними домішками романського та тюркського населення.**

«Волоське» *перегінне напівкочове тваринництво* (салашництво) помітно відрізнялося від осілого давньоукраїнського прикарпатського і закарпатського, для якого найбільш характерними були *відгінно-пастівницьке скотарство в умовах життєдіяльності сільської громади і пов'язаність з толоко-царинною системою землеробства*¹. Але попри різні соціальні відмінності на смузі контактів цих двох груп людності була започаткована й низка культурно-господарських взаємовпливів, чому сприяла мовно-релігійна (церковно-слов'янська) близькість. Цей соціально-господарський обмін особливо позитивно позначився на культурі й побуті напівкочівників-скотарів. Разом з тим і деякі їхні традиції вплинули на українське скотарство, насамперед відгінно-полонинське. На пізніший перехід пастухів-волохів до осілого скотарства позначився і той факт, що з початку XV ст. умови пастушого перегінного тваринництва ускладнилися з огляду на поступову приватизацію полонин. Тому вже у Трансільванії значна їхня частина перейшла на осілий спосіб життя.

До різних районів Східних Карпат, насамперед південних, по-сезонно доходив і неслов'янський «волоський» пастівницький рух,

¹ Тиводар М. П. Етнічні традиції у скотарстві // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 2. Львів, 2006. С. 52–124.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

що відобразилося в оронімії, де окрім слов'яно-українських назв, трапляється низка тюркських та романських. Зокрема, в Покутсько-Буковинських Карпатах приблизно половина назв хребтів і вершин етимологічно іншомовні. Ще більшою є частка іншомовних оронімів (насамперед романських і тюркських) у таких помітно віддалених від поселень масивах, як Чивчини (*Регеска, Копилаш, Ледескуль, Сулігуль, Лостун, Ротундуль, Коман та, ймовірно, деякі ін.*) і Рахівські гори (*Берлебашка, Бендяска, Петрос, Неніска*). Так само у високогірних масивах Свидовця і Чорногори частка оронімів іншомовного походження становить більшість. Деякі назви вершин іншомовного походження (різні варіанти вимови *г. Менчул, г. Петрос*) повторюються,¹ однак вже в ближчих до української сільської місцевості масивах (Гринява, Путилла, Яровець) частка україномовних назв переважає.

У контексті заселення Східних і Західних Карпат наголосимо, **що колонізаційний рух неосілих пастухів мав вкрай обмежений поселенсько-формуючий характер**, тобто *в результаті цієї пастушої міграції могли виникати здебільшого не постійні, а лише тимчасові поселення*. Виняток становили окремі села високогір'я південної частини Східних Карпат. Водночас різні групи «волоського» пастушого населення так чи інакше поповнювали склад населених пунктів, заснованих вже *осілими русько-українськими мігрантами впродовж XIII–XVI ст.*

Поряд з міграціями на північ напівкочової пастушої людності, роль якої у формуванні мережі поселень, як уже зазначали, була обмеженою, низка історичних фактів засвідчує і **процес переселення з т. зв. «волоських» земель у Східні Карпати осілого населення**, яке вже могло мати і певне значення безпосередньо в закладанні населених пунктів. Як уже було наголошено, Трансільванія, а також лівобережне Середнє і Нижнє Подунав'я, виділялися наявністю значної кількості слов'яно-руської (давньоукраїнської) людності (наприклад, у Воскресенському літописі, укладеному наприкінці XIV ст., названо десять руських міст на території Болгарії)². З огляду на об'єктивні і

¹ Насадками романських гірських пастухів-волохів є такий субетнос румунського народу, як *мокани*, які найбільше зберегли традиції рухливого вівчарства і певну культурну окремішність щодо румунського народу навіть попри асиміляційні процеси кількох останніх століть.

² Русина О. В. Список руських міст далеких і близьких // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Ін-т історії України НАН України. К.: Наук. думка, 2012. Т. 9.

суб'єктивні суспільно-політичні передумови, ці краї стали, починаючи з другої половини XIII ст., осередками еміграції слов'яноруського населення в північному напрямі, яка якраз і вплинула суттєво на заселення гірських карпатських масивів, але разом з тим призвела до поступової деслов'янізації цих історичних областей. Місцями розселення цього населення стали і гірська місцевість Східних та Західних Карпат, і окремі рівнинні території. Підтвердженням масової міграції руського населення Трансільванії на північ є і той факт, що уже в XIX ст., за словами М. Грушевського, на цій території українського населення майже не залишилось¹. Але складно погодитися з висновком визначного історика, що воно асимілювало, так само як і з сформованим у середовищі науковців негативним стереотипом про «легкість» асиміляції українців. Насправді руське (давньоукраїнське) населення в природних умовах в іноетнічне середовище завжди асимілювало дуже повільно. Це могло відбуватися лише у випадку застосування всього комплексу насильницьких дій, які вписуються в сучасне поняття етноцид. **Тому логічно зробити висновок, що русинське (давньоукраїнське) населення Середнього і Нижнього Подунав'я, Трансільванії не асимілювало, а якраз переселилося у гірські райони Східних і Західних Карпат, а також і в деякі рівнинні місцевості.** Опосередковано засвідчує такі висновки і той факт, що, за словами російського історика-слов'янознавця О. Кочубинського, вже у першій половині XVI ст. русинів у Семигороді було дуже мало².

Для переселення слов'яно-руського населення з Нижнього Дунаю і Трансільванії на північ у середині XV ст. виникли й політичні передумови. Це, як уже було сказано, поразка об'єднаних християнських збройних сил під Варною (1444) від війська Османської імперії, що зумовила масові міграції людності Середнього Подунав'я на північ, та погіршення в Трансільванії становища населення, яке дотримувалося візантійського обряду на основі церковно-слов'янської мовної традиції, внаслідок укладання унії трьох етнічних груп (угорців, саксів, секлерів), яке забезпечило їм домінуюче становище. Водночас енергійний угорський король Матвій (Матяш) Корвін (1443–1490) зумів розширити територію Угорського королівства на півночі, приєднавши

¹ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Львів, 1904. Т. 1. С. 196–198.

² Кочубинський Ф. Ф. Частные молдавские издания для русской школы (библиографические заметки) // Журнал министерства народного просвещения, 1875. Ч. CLXXIX. С. 51.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

широкі простори малоосвоєних Західних і деякі райони Східних Карпат (сучасні гірські масиви Словаччини й Чехії). Оскільки в інтересах королівської влади та великих землевласників було заселити ці території, то король Матяш, батько якого, Янош Гуняді (1387–1456), по батьківській лінії, ймовірно, був слов'янського походження, достатньо прихильно ставлячись до слов'ян, у т. ч. й русинів, що відображено у фольклорі, зокрема, й закарпатському українському¹, створив у другій половині XV для слов'яно-руського населення Трансільванії пільгові умови для переселення у гірські райони Східних і Західних Карпат. Ці та інші обставини підштовхували русинів до заселення гірської місцевості Угорського королівства та, частково, його еміграцію на територію Речі Посполитої, де великі землевласники при закладанні сіл також «кликали на волю» вихідців з Трансільванії.

Результатом такої політики стало розширення мережі сіл, що потягнулися закарпатською гірською частиною суцільним клином від долини Тиси аж до Татрів (див.: додаток). Частина мігрантів-русинів переходила кордон і проникала в гірські райони Польського королівства, де також були дуже сприятливі передумови для нових поселенців, оскільки вони на деякий час звільнялися від податків. Отже, внаслідок міграційних процесів у тогочасному Закарпатті, як зазначив М. Тиводар, сформувалися в етнокультурному розрізі **«... дві групи давньоукраїнського населення. У землеробсько-скотарських поселеннях вони виступали під назвою «русини», а в скотарсько-землеробських – під назвою «волохів-русинів», тобто русини-скотарі, пастухи»**.² Єдність цих двох груп руського (давньоукраїнського) населення засвідчують і деякі пізніші угорські урядові джерела, які навів М. Тиводар (лист К. Зріні до цісаря Максиміліана II від 1576 року, грамота Ю. Ракоці від 1648 року)³. Подібна ситуація була і на північно-східному макросхилі Українських Карпат. Тому, якщо, наприклад, в поселенні Болехів були дві частини (*Боле-*

¹ Кузеля Зенон. Угорський король Матвій Корвін у слов'янській усній словесності. Розвід мотивів, пов'язаних з його іменем. Львів, 1906. С. 86–113.

У закарпатському українському фольклорі М. Корвіна трактують як русина, який підтримував простий народ (Див.: А. Г. Мушкетик Угорський король Матяш як герой слов'янського фольклору: матеріали і дослідження // Слов'янський світ. 2008. № 6. С. 30–44.

² Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст. Історико-етнологічне дослідження. Ужгород: Карпати, 1994. С. 424.

³ Там само. С. 430.

хів Руський і Болехів Волоський), то це свідчило не про відмінності етнічного складу, а насамперед про особливості походження та господарювання при переважно українському характері цього поселення.

Наприкінці XV – на початку XVI ст. посилилась і міграція в Галичину руського (давньоукраїнського) населення з Молдови, про що опосередковано свідчить той факт, що у XVI ст. частка руського (давньоукраїнського) населення Молдови різко зменшилась¹, і воно зберегло більшість лише в межах Буковини. Про масовість переселення свідчить, зокрема, низка історичних документів, наведених Ю. Гошком: а) скарга молдовського господаря про те, що землевласники Польського королівства всупереч домовленостям приймають втікачів з Молдови, б) угода між молдавським господарем та польським королем про видачу втікачів з Молдови в Галичину та ін.² Певну організаційну роль у переселеннях з Молдови могли відіграти нащадки колишніх галицьких бояр. Характеризуючи цей рух, також необхідно наголосити, що це здебільшого були переселення людності, яка хоча і віддавала перевагу скотарству, але вела осілий спосіб життя. І районами переселення також була не лише гірська місцевість, але й рівнинні території. З огляду на безпекові та економічні потреби в межах Буковини українське населення також активно освоювало й гірську місцевість сучасних Покутсько-Буковинських Карпат.

Одним з чинників сприяння еміграції русинів-українців з Трансільванії і Молдови було усвідомлення того, що вони переходять не на невідомі чужинецькі землі, а на культурно споріднені території. Але, як уже було сказано, осіле руське (давньоукраїнське) населення Трансільванії та Молдови заселяло не лише гірську місцевість, але й рівнинні території, про що, зокрема, свідчить поширення «волоського права» і в інших районах Галичини (Жидачівський повіт Руського воєводства, Холмська земля) та Волині (Луцький повіт)³.

За результатами різних колонізаційних рухів упродовж цього періоду в усіх частинах Українських Карпат сформувалася мережа поселень, які стали опорними в процесі подальшого освоєння гірської місцевості. Так, посилаючись на інформацію щодо перших згадок про поселення, можна стверджувати, що в межах Покутсько-Буко-

¹ Суляк С. Молдавская Русь / Русин, 2010. № 2. С. 10–18.

² Гошко Ю. Г. Звичаєве право населення Українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1999. С. 28.

³ Jawor G. Osady prawa woloskiego i ich mieszkancy na Rusi Czervenej. Lublin, 2000. 223 s.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

винських Карпат до середини XVI ст. вже було засновано низку поселень, найбільші серед яких: *Жаб'є, Путила, Розтока, Селятин, Косів, Березів, Бабин, Довгополе, Космач, Пістинь, Старі Кути, Стопчатів, Шешори* та деякі інші. Значно менше таких сіл було в Рахівсько-Мармароському масиві (*Рахів, Великий Бичків, Кобилецька Поляна, Луг, Ясіня*). Небагато значних поселень було засновано в районі Горган (*Велдіж, Витвиця, Гошів, Княждука, Спас*), що пояснюється складністю рельєфу, хоча безпосередньо у передгірській місцевості тут була дуже густа мережа поселень.

З боку підкарпатського макросхилу, в районі Полонинського хребта і Вулканічних Карпат, до кінця цього періоду вже існувала значна кількість сіл, розміщених насамперед у міжгірських улоговинах. Це, зокрема, *Березове, Верхні Ворота, Вільшинки, Воловий, Воловець, Вучкове, Голубине, Дубове, Дубринич, Дусине, Келечин, Колочава, Кушниця, Лисичеве, Малий Березний, Неліпне, Нижні Ворота, Репинне, Свалява, Пилипець, Ставне, Стройне та деякі ін.* Водночас найбільше скупчення поселень (кілька десятків) було утворено в той період у районі Східних Бескидів. Наприклад, лише в межах сучасного Турківського району до середини XVI вже було 21 село (*Турка, Бориня, Боберка, Вовче, Красне, Лімна, Хаців, Верхне Висоцьке, Завадівка, Ісаї, Комарники, Ясінка Стецьова, Явора, Івашківці, Матків, Яблунів, Ясінка, Нижне Висоцьке, Розлуч, Присліп, Лопушанка, Мохнате*)¹, а на території Сколівського – 19 сіл (*Синевидсько, Крушельниця, Орів, Либохора, Підгородці, Рожанка, Сколе, Славське, Тухля, Корчин, Опорець, Гребенів, Жупани, Коростів, Плаве, Орява, Козьова, Тишівниця, Урич*)². Деякі з цих сіл могли бути утворені і в попередні часи.

Отже, **на середину XVI ст. внаслідок різноспрямованих колонізаційних рухів, основу яких становило осіле руське (давньоукраїнське) населення, уже сформувався основний каркас розселення в Українських Карпатах (рис. 4), розгалуження якого в наступний період і забезпечило формування цілісної мережі поселень.**

¹ Тирик Я. В. Турківщина. Львів: ВНТА, 2000. С. 112–113.

² Заселення Сколівщини // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://skole.com.ua/uk/papers/63-skolehistory/268-zaselennya.html>.

5. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ КОЛОНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ УПРОДОВЖ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

Попри динамізм колонізаційних процесів попередніх періодів на середину XVI ст. гірська місцевість Українських Карпат залишалася значно менш освоєною порівняно з суміжними рівнинними територіями, маючи ще значний резерв місткості. І це не могли не використати великі землевласники для заснування нових поселень. Для розширення поселенської мережі на той час виникла низка як внутрішніх, так і зовнішніх передумов. Це, зокрема, різке збільшення кількості карпатської шляхти, яка почала відчувати недостатність наданих земельних угідь унаслідок їхнього дроблення між численними родинами, отже, зростала і їхня зацікавленість у закладанні нових сіл. Також само збільшувалась у гірській місцевості і кількість селян-мігрантів, термін «волі» яких завершився, і вони шукали нових пільгових умов, іноді переходячи з приватних володінь у королівщини чи навпаки.

Не припинялася, а навіть і наростала міграція людності з Півдня, зумовлена різними зовнішніми викликами, серед яких потрібно виділити перехід Молдови і Трансільванії (після поразки при Могачі, 1526 р., об'єднаних угорсько-чесько-хорватських військ) у першій половині XVI у васальну залежність від Османської імперії, що так чи інакше викликало тривогу християнського, у т. ч. і слов'янського, населення цих країн. Водночас погіршувалось і його соціально-економічне становище в процесі воєнних дій Османської імперії та Австрійської монархії, зростання політичної нестабільності в регіоні. Не припинялися і татарські та турецькі набіги на Поділля та Прикарпаття, серед яких особливо спустошливим було вторгнення 1594 року, внаслідок якого постраждало не лише багато поселень у Прикарпатті, але вже й у гірській місцевості¹.

З огляду на це з середини XVI ст. розпочався черговий етап масового переселення в Східні і Західні Карпати осілого руського (давньоукраїнського) населення. Попри збереження основних механізмів

¹ Гошко Ю. Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. К.: Наук. думка, 1976. С. 22.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

закладання сіл на волоському праві особливістю цього етапу було переважне використання у ролі осадників місцевої шляхти при широкому залученні населення як з суміжних рівнинних територій, так і з Півдня, а також активізація внутрішньокарпатських переселень. За недостатністю зручних ділянок села закладали у більш віддалених місцях та у складніших рельєфних умовах, унаслідок чого новозасновані поселення уже мали дещо гірші географічні передумови дальшого розвитку. Кількість дворів у таких селах була невеликою (найбільше – до двох-трьох десятків). В деяких селах зберігалася традиція проживання кількох родин у великих дворищах. Іноді нові села виникали на території вже існуючих, що зумовлювало появу сіл з назвами «нова», «нижня», «верхня», «мала», «велика».

Упродовж другої половини XVI ст. закладання нових сіл відбувалося доволі високими темпами. Як і в попередній період, найбільше це стосується території Верхньодністровських і Сколівських Бескидів та Стрийсько-Сянської Верховини, що було зумовлено деякими перевагами рельєфу і сприятливою позицією у підходах до подальшого освоєння території з боку Самбірської економії та великих приватних землевласників. Так, лише в межах сучасної Турківщини впродовж 1550–1570 років було засновано 17 поселень (*Жукотин, Шум'яч, Риків, Гвіздець, Либохору, Яблінку Нижню, Гусне, Турочки, Лопушанку, Яблінку Вижню, Гнилу, Яворів, Радич, Кіндратів, Бережок, Молдавсько, Дністрик-Дубовий*)¹, а на території Сколівщини – 11 (*Тухолька, Головецько, Гребенів, Сможе, Довжки, Климець, Побук, Росохац, Задільське, Мита, Тернівка*)². Основу мешканців більшості сіл становили вихідці з прилеглих рівнинних територій, про що свідчить подібність ойконімів новозаснованих тогочасних гірських та передгірських сіл (*Жукотин* у сучасних Турківському та Коломийському районах, *Грабовець* (з такою назвою є села в теперішньому Стрийському, Богородчанському і Сколівському районах) та деякі ін. Водночас назви поселень (*Молдавсько*) безпосередньо свідчать і про певну роль південної колонізації.

Але вже наприкінці XVI ст. у межах Верхньодністровських і Сколівських Бескидів та Стрийсько-Сянської Верховини простежується деяке зменшення темпів закладання нових поселень, водночас, як

¹ Тирик Я. В. Турківщина. Львів: ВНТЛ, 2000. С. 112–113.

² Заселення Сколівщини: Електронний ресурс. Режим доступу: <http://skole.com.ua/uk/papers/63-skolehistory/268-zaselennya.html>.

засвідчує інформація про першу згадку поселення¹, різко зростає кількість нових поселень у районі Полонинського хребта (теперішні Великоберезнянський, Воловецький, Перечинський та Міжгірський райони) (рис. 5). Важливо, що закладання цих сіл відбувалося як під впливом міграцій вихідців з рівнинних територій Підкарпаття, так і з Галичини, та внаслідок південної колонізації. Таким чином саме наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. виникла більшість поселень сучасного Воловецького району Закарпатської області. За топонімією можна простежити і переселення з галицької гірської місцевості у Підкарпатську Русь (село *Верхне Гусне* сучасного Турківського району Львівської області і село *Гусний* Великоберезнянського району Закарпатської області), і навпаки (на прикладі сіл *Льниця* Іршавського району Закарпатської області й *Льник* Турківського району Львівської області та деякі ін.).

Так само в першій половині XVII ст. відбувалося інтенсивне заселення гірських місцевостей в районі Горган, Покутсько-Буковинських Карпат, Рахівських гір (рис. 5), яке також супроводжувалось транскарпатськими переселеннями (з одного боку головного вододілу на інший), унаслідок чого відбувалося етнографічне зближення та культурна консолідація людності по обидва макросхили Українських Карпат.

Відстежуючи поширення однойменних ойконімів, стає очевидно, що ще однією особливістю тогочасного закладання поселень у гірській місцевості є т. зв. «роїння» сіл, що свідчить про повторні переселення (наприклад, села *Либохора*, *Риків* є в Сколівському і Турківському районах, с. *Головецько* в Сколівському й Старосамбірському районах). Іноді в таких випадках до старих назв додавали слова «воля», «слобода». Дуже часто такі повторні переселення були зумовлені зубожінням селян, які не мали змоги платити податки, а тому шукали нові поселення, звільнені на певний час від податків, переходячи з королівських маєтків у приватні володіння великих землевласників. Повторні переселення могли здійснюватись і на порівняно великі відстані, про що свідчить поширення однойменних поселень у Західних Карпатах, Східних Карпатах та Прикарпатті, наприклад, м. *Ряшів* (воєводське місто в сучасній Польщі і село в Бардіївському окрузі Словаччини), м. *Пулави* (теперішнього Люблінського воєводства і з такою ж назвою колишнє лемківське село, виселене у 1947 році),

¹ Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. // Редколегія: Тронько П. Т. (голова). К.: УРЕ, 1968–1973.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

с. *Лішня* Дрогобицького району і лемківське с. *Лішня*, також виселене у 1947 році.

Водночас продовжувалися міграції руської (давньоукраїнської) людності з Молдови, Трансільванії та Мармарощини на північ у Східні і Західні Карпати, що було зумовлено збільшенням дискомфортних передумов, пов'язаних з політичною нестабільністю в регіоні, частими воєнними діями. Вплив тогочасних вихідців з-над Дунаю і Трансільванії (це могло бути як пастуше, так і осіле населення) відобразився й у назвах поселень, про що свідчить низка мовноспоріднених ойконімів (*Волосянка* (два поселення), *Молдавсько*, *Велика Волосянка*, *Мала Волосянка*, *Волошиново*, *Болахів Волоський*, *можливо*, *Волосів*, *Волосате*). Але як уже було зазначено, такі села не були винятково заселені вихідцями з Півдня: вони становили лише певну частку населення поселень.

Міграційний поштовх, який відбувся після битви під Мохачем 1526 року і вилився у вихід слов'яноруського населення з Середнього Дунаю та Трансільванії також простежується на хроніці закладання нових гірських сіл на території Східних і Західних Карпат. Отже, внаслідок кількох хвиль еміграції руського (давньоукраїнського) населення на Середньому Дунаї та в Трансільванії вже у XVIII ст. майже не залишилось, але воно не стільки асимілювало, як переселилось у Східні та частково Західні Карпати, поступово розширюючи суцільний, найбільш західний, масив української етнічної території, що переходить у район розселення такої сучасної етнографічної групи, як *гуралі*, включаючи також й поодинокі етнографічні райони в гірській Моравії.

В цьому контексті зазначимо, що через натиск Османської імперії з початку XV ст. посилилися переселення в Карпатський регіон південних слов'ян (болгар, сербів (у Карпатському регіоні їх ще називали «цанами»), хорватів) про що свідчить поширеність таких топонімів, як: *Бреза* (*Брыза*), *Дукля*, *Осій*, *Жупани*, ймовірно, *Косів*, гора *Драгобрат* та ін.

Є свідчення того, що в деякі карпатські місцевості могли поселяти й полонених татар. Зокрема, одним з районів такого розселення стала територія сучасної Болахівщини, де в селах *Тисові та Козаківці* (колишня *Брыза*) збереглися лінгвістичні (прізвища) та антропологічні сліди присутності колись тут людності татарського походження. Очевидно, що такі насильні переселення не могли мати суттєвого поселенськоформуєчого значення, забезпечуючи лише утворення окремих присіків.

М. С. Дністряньський

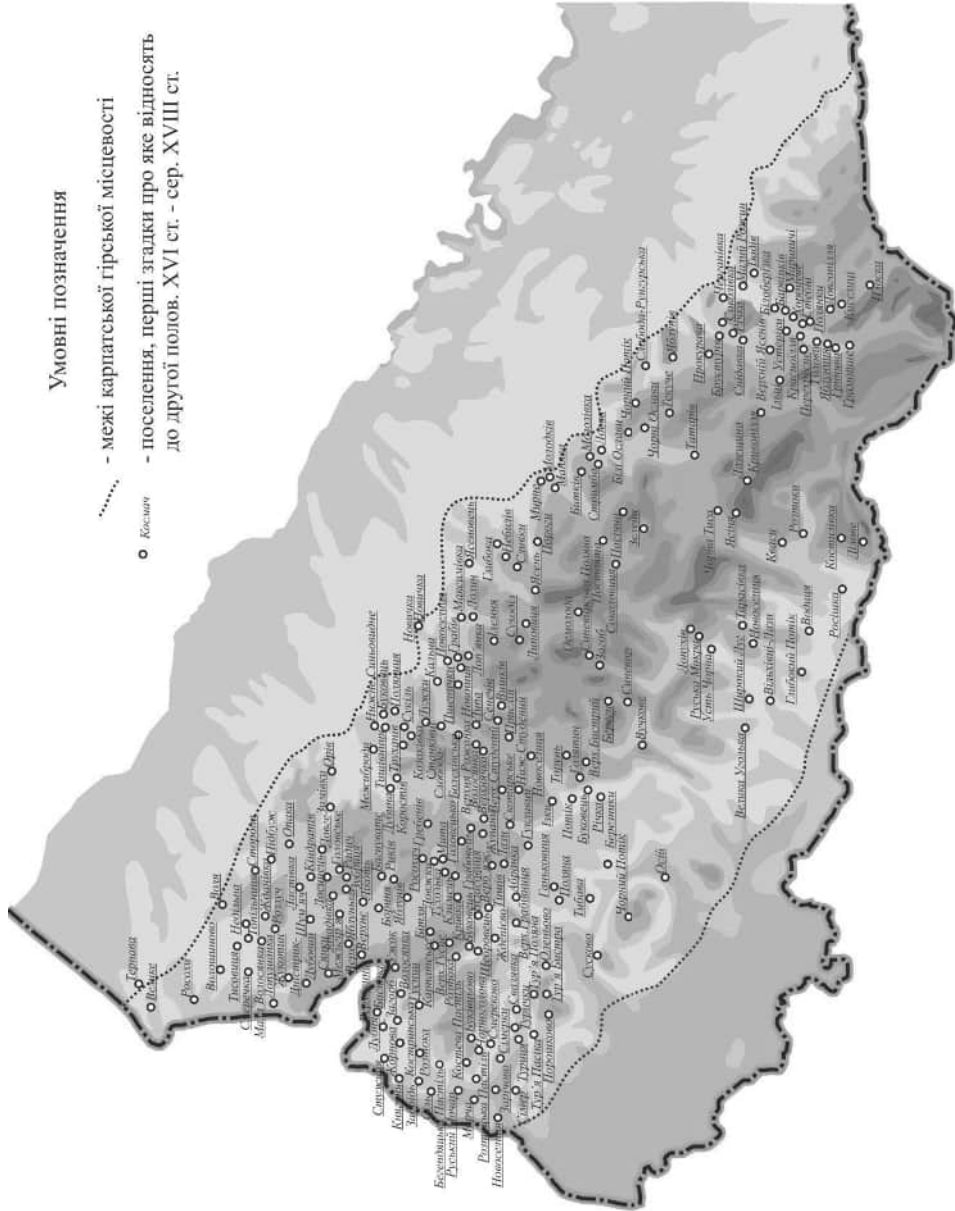

Рис. 5. Поселення, перші згадки про які припадають на другу половину XVI ст. – середину XVII ст.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

На цьому етапі заселення гірської місцевості Українських Карпат відбувалося і під впливом інших іноетнічних міграційних рухів. Так, всередині XVI ст., особливо після Люблінської унії 1569 року, активізувалося переселення в Галичину євреїв з німецькомовних територій Європи, спричинене різними негативними соціально-політичними передумовами. За сприяння королів Речі Посполитої єврейське населення зайняло у міських поселеннях насамперед торгово-ремісничу нішу, активно здійснюючи також і фінансові операції. З XVII ст. єврейська людність почала поступово проникати і в гірську місцевість Карпат. І хоча ці міграції не вплинули на заснування поселень, але вони мали суттєве значення в процесах урбанізації. Тобто утворення міст і містечок у гірській місцевості різною мірою було пов'язане з єврейською людністю. Наявність євреїв у гірських містах і містечках ще більше зросла після поділів Польщі і переходу території до складу Австрійської імперії наприкінці XVIII ст. А вже за першим всеохопним австрійським переписом 1880 року євреї становили більшість у таких галицьких карпатських містах і містечках, як *Болехів, Дрогобич, Косів, Кути, Лютовиська, Ліско, Сколе, Турка Устрики Нижні*. Суттєвою була і їхня присутність уже на початку XIX ст. у гірських містечках Закарпаття.

Гірську місцевість Покутсько-Буковинських Карпат зачепила й хвиля міграції молдавських і румунських вірмен у XVII ст., які також займалися переважно торгово-ремісничою діяльністю. Основними районами їхнього розселення стали Вижницький (138 осіб), Сторожинецький (10 осіб) і Косівський (570 осіб) повіти¹⁵. Цілісна вірменська громада була й у містечку *Кути*.

Впродовж XVI–XVII ст. у карпатські гірські поселення, особливо західного макросхилу, з Півдня та Заходу поселялися окремі родини та невеликі групи ромської людності. Суттєвого демографічного значення ця колонізація також не мала, зумовлюючи лише локальне утворення невеликих хуторів (найбільше в районі Полонинського хребта) та поширення деяких ремесел, передусім ковальства.

Приєднання Галичини і Буковини до Австрійської імперії наприкінці XVIII ст. позначило новий етап заселення Українських Карпат, особливістю якого стало різке зменшення темпів закладання нових поселень та переселень загалом, а також –

¹ Монолатій І. С. Галицько-Буковинські сюжети в історії вірменської діаспори Габсбурзької монархії: спроба (ре)конструкції // Українська орієнталістика, 2011. Вип. 6. С. 142–151.

мінімізація ролі південної колонізації, поява нової хвилі німецької колонізації та впорядкування статусу поселень загалом.

Зокрема, в процесі інвентаризації всього майна в Галичині та Буковині (впродовж 70-х років XVIII ст.) було надано статуси поселень низці карпатських хуторів та присілків, насамперед у Покутсько-Буковинських Карпатах. Так само галицьку й буковинську частини Українських Карпат більшою мірою зачепила й німецька колонізація, хоча локальні тогочасні переселення німецького населення відбувалися і в Підкарпатській Русі, вся територія якої опинилася в складі Габсбурзької монархії ще раніше, у першій половині XVIII ст. після ослаблення Османської імперії й ліквідації Трансільванської державності у 1711 році.

На відміну від єврейського та вірменського міграційних рухів у гірську місцевість Українських Карпат, які мали лише деяке соціально-урбаністичне значення, німецька колонізація привнесла і певні зміни в поселенську мережу гірських районів, хоча більшість німецьких колоній була утворена на рівнинних територіях¹. Це здебільшого були невеликі поселення у безпосередній близькості від українських сіл. У галицькій карпатській гірській місцевості найбільшими німецькими колоніями були *Феліцієнталь* (Долинівка), *Аннаберг* і *Фелізенталь* (поблизу містечка *Сможе*), *Гассендоф* (Уличне), *Новий Бабилон* (неподалік міста *Болехова*), *Дебелівка* (близько села *Княжлука*). Невеликі німецькі колонії були у тодішньому селі (тепер містечко) *Бориня* та у селі *Нижня Яблунька*.

Якщо більшість німецьких колоній у гірській карпатській місцевості Галичини мала здебільшого сільськогосподарський характер, то в закарпатській і буковинській – заснування таких поселень було зумовлене потребами лісгосподарського природокористування та видобування деяких мінеральних ресурсів. Так, у 70-х роках XVIII ст. у верхів'ях Тересьви неподалік українського села *Руська Мокра* було закладено німецьку колонію *Дойч-Мокра*, а згодом біля села *Дубове* поселення *Кенігсфельд*. В українській гірській місцевості Буковини німецьке населення заснувало села *Гута Красна*, *Августендорф*, *Катарінендорф* та низку менших колоній².

¹ Монолатій І. С. Від контактів до співпраці: соціально-економічне становлення та культурний розвиток німців у Галичині. Коломия: Вік, 2002. 228 с.

² Огуй О. Формування німецьких колоній на Буковині у XVIII–XX : соціально-економічні та мовні аспекти // Етнічна історія народів Європи. Вип. 16. С. 120–125.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

Німецька колонізація практично завершила формування нових поселень в Українських Карпатах, хоча конфігурацію розселення суттєво не змінила. У 1939 році німецьке населення Західної України згідно з радянсько-німецькими домовленостями було переселене на територію Німеччини, а засновані німцями поселення або були ліквідовані, або зазнали етнокультурної трансформації. Попри обмежену кількість німецьких поселень їхнє поширення в Українських Карпатах локально вплинуло на ускладнення забудови та планувальної структури сусідніх українських сіл, а також на деякі аспекти сільськогосподарського виробництва.

Упродовж XIX ст. в Українських Карпатах продовжували виникати й поодинокі українські поселення, зокрема, у високогірних районах унаслідок набуття присілками, хуторами та тимчасовими поселеннями статусу сіл (рис. 6). Це, наприклад, такі села сучасного Верховинського району, як: *Бережниця, Бистрець, Великий Ходак, Волова, Грамотне, Кривопілля, Пробиївка, Черемошна*.

Суттєво не змінила структуру розселення української карпатської гірської місцевості і часткова індустріалізація західних областей України у другій половині XX ст¹, яка переважно охопила лише обласні центри та місця видобування корисних копалин, призвівши лише до деякого зменшення людності високогірних поселень².

¹ Про сучасні тенденції розселення населення Українських Карпат див.: Барановський М. О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України: монографія. Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2009. 396 с.; Джаман В. О. Регіональні системи розселення: демогеографічні аспекти: монографія. Чернівці: Рута, 2003. 392 с.; Заставецька Л. Б. Системи розселення і геопросторові проблеми вдосконалення адміністративно-територіального устрою України. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. 332 с.; Паньків Н. М. Населення Українських Карпат. Львів: Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 248 с.; Лаврук М. М. Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження). Львів: Видав. центр. ЛНУ імені Івана Франка, 2005. 288 с.

² Паньків Н.М. Населення Українських Карпат. Львів: Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003.– 248 с.

6. ЕТНОКУЛЬТУРНІ ТА СОЦІАЛЬНО-СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МЕРЕЖІ ПОСЕЛЕНЬ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Поєднання в межах новозаснованих карпатських поселень різних груп переселенців зі своїм досвідом традиційного господарювання і традиційної культури, які були вихідцями з різних місцевостей і навіть держав, зумовлювало складні процеси етнокультурної взаємодії. Особливо відрізнявся досвід природокористування пастушого та осілого населення. **Водночас суттєвих культурних бар'єрів між двома групами людності не могло виникати, бо й осіле населення, і велика більшість пастушої людності уже переважно були споріднені у мовно-культурному аспекті, об'єднуючись навколо руської (давньоукраїнської) культурно-політичної традиції та церковно-слов'янського обряду, але відрізняючись деякими особливостями одягу та традиційного господарства.** Церква і слов'яно-візантійський обряд і надалі були одними з визначальних чинників руської (української) ідентифікації людності Українських Карпат, збереження їхньої самобутності в умовах різнобічних культурних впливів. Важливо, що церковна організація сприяла зміцненню громадського самоврядування, соціальної консолідації усієї української людності (селян, шляхти). У тих карпатських місцевостях, насамперед у Західних Карпатах, де впливи церкви візантійсько-слов'янського обряду були послаблені або взагалі нівельовані, відбувалася поступова акультурація, а згодом й асиміляція української людності в іноетнічні середовища.

Поселення, більшість населення яких становили вихідці з рівнинних територій, продовжували пріоритетно займатися землеробством, активніше використовуючи і можливості відгінно-пасовищного тваринництва. Ті села, в яких поряд з вихідцями з рівнинних територій значну частку становило пастуше населення, ще тривалий час зберігали певні особливості у господарюванні, одязі, особливостях забудови та планувальної структури

Традиційні для південних пастухів різні види салашництва поєднувалися зі скотарськими та землеробськими традиціями інших

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

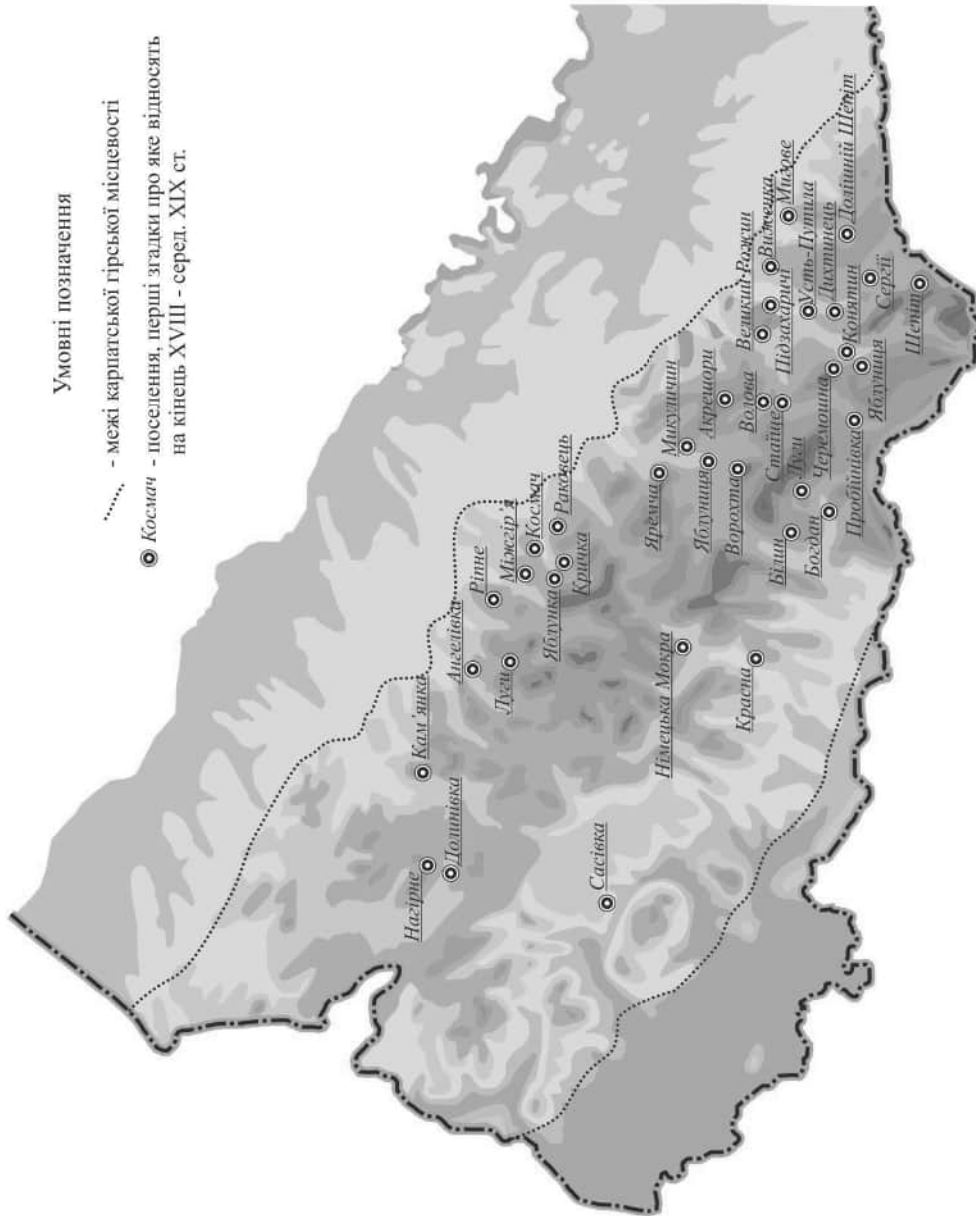

Рис. 6. Поселення, перші згадки про які припадають на кінець XVIII ст. – середину XIX ст.

груп населення, що поступово вело до формування нових типів господарювання, пристосованих до природних умов різних карпатських місцевостей та тодішніх економічних відносин. Прикладом цього є колишнє українське село *Волосате* (тепер розміщене у гміні Літовищі Підкарпатського воєводства Республіки Польща, на кордоні з Україною), мешканці якого ще у першій половині ХХ ст. виділялися низкою архаїчних звичаїв¹, властивих пастушому населенню, а також і особливостями розміщення садиб. Сліди уже трансформованого салашництва відобразилися і в топонімії Українських Карпат. Наприклад, у назвах сіл *Комарники*, *Зимівки* та ін., а в межах села Дністрик-Дубовий теперішнього Турківського району є такі хороніми, як: *Підсалашики*, *Кошарки* та деякі їм подібні.²

Отже, саме єдина мовна руська (давньоукраїнська) традиція і візантійський церковнослов'янський обряд стали наріжним каменем етнокультурної консолідації населення Східних і частини Західних Карпат упродовж ХІІІ–ХІХ ст. Але це були не єдині засади утвердження руської (тодішньої української) ідентичності. Суттєвими в цих процесах була й спільність витоків фольклору, традиційної матеріальної культури, їхня регіональна специфіка, що забезпечувало взаємообмін й взаємозбагачення та поступове формування нової якості в особливих природних умовах. У мовному аспекті, попри різноманітність діалектів, спільним для українських карпатських етнографічних груп стала насамперед поширеність архаїчних праслов'янських та давньоруських форм і зворотів, особливості вимови, наявність низки південнослов'янських лексем, яка поєднується з широким поширенням у фольклорі згадки про Дунай. Такі фольклорні матеріали з посиланням на Дунай також мають прадавнє слов'янське коріння. Є лише окремі спільні з романським населенням слова, але вони також не є однозначно романського походження, а лише відображають загальнокарпатський мовно-культурний взаємообмін, причому в румунського населення Південних Карпат запозичень зі слов'янських мов, у т. ч. й української, є значно більше, ніж румунських слів в українських карпатських говорах.

Спорідненість з українською традицією засвідчує як традиційне житло, так і сакральна архітектура. Зокрема, Р. Сілецький, порівнюючи традиційне житло українців Карпат, українців рівнинних

¹ Кляшторна Н. Таємниче село без таємниць //Електронний ресурс. Режим доступу: <https://turka-ua.net/publ/1-1-0-913#.WBnEnfnJyUk>.

² Зборовський П. Топоніміка Турківщини. Львів: Камула, 2004. С. 24

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

територій та румунського населення зазначає, що «...система опалення народного житла українців Карпат за допомогою «варистої» печі як істотний елемент традиційної культури є ідентичною до української хати рівнинних теренів України. Водночас вона не має нічого спільного з відкритим вогнищем у румунському житлі. Крім того, в бойків, гуцулів і лемків, як і повсюди в Україні, побутовали холодні неопалювальні сіни, тоді як в румунів вони опалювалися»¹. Так само це стосується й інтер'єру традиційного житла українських мешканців гірських районів, його забудови та планувальних форм поселень загалом, засвідчуючи факт їхнього творення осілим етнічно українським населенням². Разом з тим деякі іноетнічні, зокрема, німецькі, впливи на окремі особливості бойківської та лемківської забудови можна пояснити спільністю проживання русинів-українців та німецького населення в Трансільванії.

Подібною є ситуація і щодо сакральної архітектури. Так, Я. Тарас, досліджуючи генезу та зв'язки української карпатської сакральної архітектури, зазначає, що «... будівництво дерев'яних церков українцями Карпат розпочалося в XV–XVII ст. на уже сформованій єдиній загальноукраїнській основі шляхом перенесення взірців з Прикарпаття... В силу геоморфологічних та природних чинників, які визначили силу проникнення зовнішніх впливів на цю територію, тут сформувалися регіональні типи дерев'яних церков»³. Дослідник також зауважує, що в українців Карпат збереглися найбільш архаїчні ознаки в сакральному будівництві⁴. Більш тісна поєднаність з іншими етнічно українськими регіонами за наявності загальнокарпатських традицій та лише окремих іноетнічних впливів стосується й інших складових традиційної культури, зокрема народного одягу, вишивки, писанкарства⁵.

¹ Сілецький Р. Традиційна архітектура // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 2. Львів, 2006. С. 124–141.

² Сілецький Р. Сільське поселення та садиба в Українських Карпатах XIX – поч. XX ст. К.: Наук. думка, 1994. 144 с. Данилюк А. Г. Українська хата. К.: Наук. думка, 1991. 112 с. Данилюк А. Народна архітектура Бойківщини. Львів: НВФ «Українські технології», 2004. 168 с.

³ Тарас Я. Генеза сакральної дерев'яної архітектури українців Карпат // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Львів: Ін-тут народознавства НАН України, 2006. С. 266.

⁴ Там само. С. 267.

⁵ Див., зокрема: *Кляшторна Н.* Народне вбрання Західної Бойківщини: Літовищі та околиці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. 84 с.; Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Львів: Ін-тут народознавства НАН України, 2006. С. 609–801.

Отже, **внаслідок унікального поєднання складу різних груп осілих мігрантів (русинів-українців), які прийшли в Карпати чи з т. зв. «волоських земель» (Середнього Дунаю, Молдови, Трансільванії), чи з рівнинних прикарпатських і підкарпатських територій, з окремими групами пастушого слов'яно-руського населення, тобто синтезу культурних традицій давньоукраїнської людності різних рівнинних і гірських місцевостей, сформувалось унікальне і цілісне середовище української гірської традиційної культури та її районні етнографічні особливості.** Ці культурні традиції утворили новий пласт загальноукраїнської культури та висвітлили її нові грані.

Попри те, що українське населення Карпат вивляло доволі чітку українську самоідентифікацію (як *русини*, *руснаки*), в деяких літературних джерелах з цього приводу висловлювали різні заперечення, головню на основі ототожнення «волоської колонізації» з переселенням етнічних румунів. Це стосувалося всіх етнографічних районів, але найбільше територій, суміжних з етнічними румунськими землями. В цьому контексті, як дослідили П. Сіреджук та В. Фриз на прикладі Галицької Гуцульщини, в XIV–XV ст. більшість прізвищ й імен перших поселенців у селах цієї території була українською¹. Разом з тим, на їхню думку, в XIV–XV ст. на території Галицької Гуцульщини проживала деяка частина іноетнічного населення, але «... це могли бути поодинокі сім'ї, які з огляду на ті чи інші обставини прижилися в тому чи іншому селі. Якогось особливого впливу на процеси заселення краю (...) вони, очевидно, не мали»². Отже, як безпосередні етнографічні джерела, так і аналітичні роботи засвідчують вирішальний етнічно український характер переселенців в Українські Карпати. Безперечно, з огляду на особливе політико-географічне положення Українських Карпат, до мігрантів-русинів могли приєднуватись і напівкочові іноетнічні групи населення (південнослов'янські, романські, тюркські), але їхня частка була значно меншою. Показовим є той факт, що деякі романомовні групи, які опинилися в Українських Карпатах у ході цього переселення, і в сучасних умовах проживають у кількох селах Перечинського району Закарпатської області (найбільше скупчення в селі *Порошково*), зберігаючи до сих пір рідною

¹ Сіреджук П., Фриз В. Чи була волоська колонізація українських Карпат? // Дзвін, 1992. № 3–4. С. 142–144.

² Там само.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

румунську мову¹. Так само зберігають етнічно румунську ідентичність деякі румунські села Рахівського і Тячівського районів Закарпатської області (*Топчино, Пещера, Добрік, Подішор*), розміщені в межах етнічно української території. Це ще раз свідчить про те, що **якби т. зв. «волоцьке населення» цієї хвилі міграцій у своїй основі було романомовним, то воно б таким і залишилося на наступні століття, що є ще одним аргументом для розуміння руської (давньоукраїнської) мовно-культурної сутності мігрантів**. Про практичну неможливість у тодішніх умовах швидкої асиміляції великих груп романомовного населення, особливо в україномовне середовище, яке само зазнавало асиміляційного тиску з боку польської та угорської культурних традицій, свідчила і свідчить низка авторитетних істориків та етнологів, зокрема, Ю. Гошко, М. Тиводар та ін. Можна говорити лише про поступову українізацію (русинізацію) дуже малих романських груп та окремих родин, які приєднувалися до переселення переважаючого слов'яно-руського населення.

Водночас можливим був більший розмах асиміляції в україномовне середовище різних груп південних слов'ян (болгар, македонців, сербів, хорватів), цієї важливої складової південної колонізації, що відобразилося як в топонімії, так і в лексиці карпатської людності, у т. ч. й широкому поширенні південнослов'янських варіантів імен і прізвищ. Ф. Вовк вказував на антропологічну близькість карпатських українців з південними слов'янами, що можна пояснити як білохорватським чинником, який поєднує західних українців з хорватським етносом, так і тим фактом, що складовою українців Карпат стало південнослов'янське як пастуше, так і осіле населення². Помітними є південнослов'янські та українсько-карпатські взаємовпливи у фольклорі (наприклад, поширення серед гуцулів танцю «Сербин»), деяких звичаях і традиціях. У соціально-історичному аспекті можна простежити деякі паралелі між рухом гайдуків у південних слов'ян та опришківським рухом серед українців Карпат, насамперед гуцулів.

Так само знаходили притулок в Українських Карпатах окремі тюркомовні групи (нащадки печенігів, половців, праболгар), сліди яких також можна віднайти насамперед у топонімії та антропології людності деяких, передусім південних, районів української карпатської

¹ Волохи в Україні. Вікіпедія // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.

² Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. К.: Мистецтво, 1995. С. 218.

гірської місцевості. З огляду на незначний демографічний потенціал цієї людності, яка не становила більшості навіть на рівні окремих поселень, у процесі етнокультурних взаємин тюркське населення асимілювало в українське середовище.

Визначальну роль української людності в заселенні і культурному розвитку Східних і прилеглої частини Західних Карпат, але за наявності деяких іноетнічних впливів, засвідчує й топонімічний аналіз, зокрема розподіл ойконімів за мовноетимологічними особливостями (близько 90 відсотків слов'яно-українського походження і близько 10 відсотків – іншомовного).¹ Разом з тим і наявність ойконімів іншомовного походження, яких найбільше в південній і західній частинах Українських Карпат (*Акрешори, Брустури, Уторопи, Шешори, Лікіцари, Лумшори, Маюрки, Сімер, Мерешор, Абранка, Мирча, Фонтиняси та деякі ін.*) також ще однозначно не свідчить про те, що ці поселення формувалися без участі української людності, а лише виявляє різні етнокультурні впливи на процес заселення. Ймовірно, наприклад, міг бути варіант, коли слов'яно-руські мігранти з Валахії, Трансільванії чи Молдови давали новозаснованим селам неслов'янські назви сіл тих місцевостей, з яких вийшли (а там, звичайно, переважала уже неслов'янська топонімія). Це могло стосуватись не лише ойконімів, але й оронімів (назв гірських вершин), пояснюючи їхнє дублювання.

Показово, що в назвах багатьох сучасних сіл Східних Бескидів є українське слово «воля». Так називали звільнені на певний час (20–25 років) від оподаткування поселення в північній частині Східних Карпат (у складі Польського королівства) і на прилеглої частині Західних Карпат (у складі Угорського королівства). Водночас подібні поселення у південній частині Східних Карпат називали вже іншими українськими словами з подібним значенням – «слобода», «слобідка», що свідчить або про українське, але субетнічно різне, походження мігрантів, або про певні сербо-хорватські впливи.

Отже, етнокультурним наслідком кількох хвиль міграцій упродовж XIII–XVIII ст. стало суттєве розширення української етнічної території в Східних і Західних Карпатах у напрямку з південного сходу на північний захід і захід (приблизно від долини р. Рускова аж до долини р. Попрад) (рис. 1). Разом з тим південна колонізація як носій різних культурних контактів

¹ Дністрянский М. С. Топонімія Українських Карпат як джерело дослідження процесів заселення // Acta Academiae Beregsasiensis. Наук. вісн., 2017. С. 191–199.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

пов'язала українське населення Карпат з різномітними етнокультурними традиціями людності Середнього Подунав'я, насамперед у контексті більшого культурного поєднання українського етносу з південними слов'янами.

Етнокультурна консолідація людності Українських Карпат відбувалася в складних соціально-економічних умовах. Розвиток сільського господарства, насамперед землеробства, ускладнювали несприятливі природні чинники (гірський рельєф, високий ступінь лісистості, мала родючість ґрунтів та ін.). Але, незважаючи на це, українське населення зуміло витворити цілісні моделі природокористування, сформовані залежно від рельєфу й адекватні тодішнім обставинам, завдяки чому у традиційному господарстві й традиційній культурі карпатські українці різних районів мали свої досягнення¹.

Розвитку господарства не сприяли тодішні суспільні відносини. І хоча первинне соціальне становище карпатського селянства відзначалося певними перевагами, що було пов'язано з фактичною відсутністю панщини, більшою правовою роллю сільської громади², все ж з часом соціально-економічна ситуація лише погіршувалася. Це, зокрема, було зумовлено посиленням залежності селян від великих землевласників, особливо характерним для Підкарпатської Русі. І хоча в галицькій частині Українських Карпат панщини в гірській місцевості практично не було, тут економічна ситуація також ускладнювалася все більш і більш відчутним безземеллям через неухильне дроблення селянських господарств унаслідок високого природного приросту, браком промислів чи інших підробітків, зростанням податків, а у деяких випадках – і через створення фільварків. Уже наприкінці XIX ст. відчутною стала перенаселеність карпатської гірської сільської місцевості, адже попри високу смертність населення доволі швидко зростало з огляду на традиції великої сім'ї, що згодом спричинило масову еміграцію української карпатської людності за межі української етнічної території, насамперед в Америку³. Через залежність від природних умов і низьку продуктивність домашнього господарства мешканці карпатських сіл у неурожайні роки переживали хронічне недоїдання.

¹ Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Львів: Ін-тут народознавства НАН України, 2006. 801 с.

² Макарчук С. Звичаєве право // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Львів: Ін-тут народознавства НАН України, 2006. С. 385–409.

³ Кузеля З. Причинки до студій над нашою еміграцією. ЗНТШ, 1911. Т. 101, т. 105; 1912, т. 107.

Урбанізація лише частково зачепила карпатську гірську місцевість, зумовивши перетворення в міста і містечка таких поселень як *Болахів, Лісько, Меджилабірці, Нижні Устрики, Турка, Сколе, Косів та деякі ін.* Ці міста засновані на Магдебурзькому праві¹, що зумовило певну перебудову планувальної структури поселень та опосередковано вплинуло на зміну їхнього етнічного складу. Але густина міських поселень в Українських Карпатах була незначною. І серед них не було більших міст, які б могли стати освітніми чи культурними центрами обслуговування прилеглої місцевості чи хоча б частково вирішити питання зайнятості. Лише розміщені в підгірській місцевості Дрогобич, Коломия, Перемишль, Сянік, Пряшів, Ужгород та Мукачєво виконували деякі соціально-обслуговуючі функції для гірської місцевості, що однак було недостатньо. Міські центри дещо поживали торгівельні відносини, водночас спричинили втягування селян у залежність від лихварів та поширення в сільській місцевості пияцтва, що часто супроводжувалося втратою селянами і так невеликих земельних ділянок.

Соціальні невдоволення української карпатської людності зумовлювали появу і поширення різних бунтарських, стихійно-егалітаристських, рухів (*опришків* – у південній і центральній частинах, *збійників* – у західній), які суперечливо поєднували й ознаки кримінальної діяльності, й боротьбу за соціальну справедливість, і, певною мірою, етнічну українську героїку (оскільки об'єктом нападів було здебільшого неукраїнське населення). Найбільший розмах опришківського руху був пов'язаний з іменами таких ватажків, як О. Довбуш, І. Бойчук, В. Баюрак на Гуцульщині та меншою мірою – Бойківщині, А Савка – на Лемківщині. Попри всі свої суперечності опришківство переважно позитивно позначилося на регіональній самосвідомості, ставши одним з центральних елементів народного героїчного епосу українських горян.

Поряд з різними бунтарськими рухами, які разом з негативними кримінальними моментами все ж мали ознаки романтичної боротьби за соціальну та релігійно-культурну справедливість, населення гірських районів зазнавало і прямих транскарпатських розбійницьких нападів, жертвами яких була людність по обидва макросхили Східних Карпат. Така ситуація зумовлювала необхідність утримувати певну

¹ Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні: (XVI– перша пол. XIX ст.): іст.-прав. дослідження. Львів.: ПАІС, 2008. 405 с.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

частину військових, зокрема, гайдуків, що додатково ускладнювало життя сільських громад.

Отже, внаслідок негативних економіко-географічних передумов (віддаленість від більших міських центрів, транспортна важкодоступність, брак модерної агротехніки) на початку XIX ст. українська карпатська гірська місцевість вже почала соціально відставати від рівнинних територій. Водночас тут виразно проявилися деякі соціальні феномени, пов'язані з особливостями її заселення, які уже в другій половині XIX ст. стали важливим чинником структуризації українського суспільства, насамперед формування української національної інтелігенції, а згодом й українського культурно-політичного піднесення. Йдеться про широке поширення карпатської (т. зв. «малопомісної») шляхти, основу якої первинно становили військові оборонних пунктів (ці поселення якраз і трансформувалися в шляхетські села), де шляхетські родини навіть могли становити більшість, а також шляхтичі – осадники сіл та їхні родичі, які діставали характерні відсільні прізвища.

Через негативні тенденції економічного розвитку процеси зубожіння помітно зачепили й карпатську шляхту, спосіб життя якої практично не відрізнявся від селянського, що певною мірою етнокультурно зближувало всю карпатську людність українського походження. Попри асиміляційний тиск політично домінуючих культурних традицій (польської, угорської) карпатські шляхтичі все ж переважно зберігали руську (українську) ідентичність. З цього приводу Л. Сливка зазначає: «Однакові етнічні характеристики шляхтичів і селян українців помічаємо насамперед у способі ведення господарства, будівництві житла, основних елементах одягу. Дрібна шляхта також дотримувалась українських народних традицій. Подібність сімейних звичаїв і церковно-календарних обрядів селян і дрібних шляхтичів свідчить про їхнє спільне українське коріння, бо саме духовна культура найдовше зберігає етнічні риси народу. Представники дрібної шляхти залишалися українцями в обрядах, але водночас сепарувалися в громаді, церкві та шлюбі»¹. Важливо, що представники карпатської шляхти не лише зберегли українську (руську) ідентичність, але й стали згодом провідним чинником її подальшого утвердження серед інших верств

¹ Сливка Л. Особливості етносоціального розвитку галицької дрібної шляхти у XIX – на початку XX ст. // Українська шляхта Галичини в XV–XX ст.: етносоціальний розвиток, суспільний статус, національна свідомість / упор. та наук. ред. А. Фелонюк. Львів: ПАІС, 2018. С. 67.

населення. Показово, що впродовж XV–XVII ст. вихідці з цього соціального стану поповнювали ряди козацтва, а окремі його представники навіть стали козацькими гетьманами (М. Жмайло, П. Сагайдачний).

Ураховуючи те, що шляхтичі-осадники сіл переважно успадковували й інститут місцевого священика (спочатку це були православні священики, пізніше – греко-католицькі), то їхні нащадки утворили значний прошарок церковної інтелігенції насамперед у гірській і передгірській місцевостях, а пізніше, в часи Австрійської (Австро-Угорської) імперії – й у рівнинних регіонах. А коли наприкінці XVIII ст. Австрійська монархія підвищила статус українського греко-католицького духовенства, зрівнявши його у правах з римо-католицьким, та створила кращі передумови для здобуття освіти русинами-українцями, українське духовенство шляхетського походження стало важливою складовою не лише церковної, але учительської інтелігенції та й загалом відіграло важливу роль у забезпеченні більшої повноти структури тогочасного українського суспільства. І це було характерно як для Галичини, так і для Підкарпатської Русі. Зокрема, згідно з дослідженнями М. М. Лелекача нащадки руської шляхти, а також незалежних від землевласників крайників та князів (солтисів), активно поповнювали українську учительську інтелігенцію Підкарпатської Русі¹.

У другій половині XIX ст. в західних регіонах України розпочалося активне українське культурно-політичне піднесення, лідером якого стали передусім вихідці з церковної та світської інтелігенції, освіченого селянства. Серед тих, хто став на теренах Західної України зачинателями в розвитку української літератури, театру, оперного мистецтва, живопису, а також відомими громадсько-політичними діячами загальноукраїнського значення, були вихідці з української карпатської і передкарпатської шляхти, зокрема родин Арсеничів, Боберських, Бачинських, Білинських, Височанських, Гординських, Грабовецьких, Ільницьких, Зубрицьких, Матківських, Міхновських, Камінських, Кобилянських, Комарницьких, Корчинських, Красівських, Кропивницьких, Крушельницьких, Кульчицьких, Одрехівських, Сілецьких, Тарнавських, Терлецьких, Чайковських, Яворських та багатьох ін.²

¹ Лелекач М. Руська шляхта на Підкарпатській Русі: (Шляхта Ужанської Крайни) // Підкарп. Русь, 1936. Річник 12–13.

² Терлецький М. Часопростір роду Драго-Сасів. Львів: Сполом, 2012. 568 с.

7. ВПЛИВ РІЗНОСПРЯМОВАНИХ МІГРАЦІЙНИХ РУХІВ НА ФОРМУВАННЯ ЕТНОГРАФІЧНИХ ВІДМІННОСТЕЙ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Попри цілісність і самобутність середовища карпатської традиційної культури всієї етноукраїнської гірської місцевості низка історико-географічних та природно-географічних чинників зумовила і її помітну етнографічну диференціацію. Це насамперед різночасовий та різновекторний характер міграцій, які визначили відмінності соціокультурного складу поселенців, їхнє походження з різних регіонів, унікальний досвід. Безперечно, позначилися у цих процесах і особливості географічного положення та рельєфу різних частин Українських Карпат, а також інших природних передумов, пріоритети традиційного господарства. Тому вже на початку XIX ст. багато дослідників, як і українських, так і зарубіжних, зауважили суттєві відмінності традиційної культури, господарства і побуту трьох основних *етнографічних груп* Українських Карпат, за якими надалі в етнографічній літературі утвердилися назви *бойків, гуцулів, лемків* і поширення відповідних етнографічних районів (*бойківського, гуцульського, лемківського*) за наявності широких перехідних смуг¹.

Ці найменування не були самоназвами, а мали, безперечно, зовнішнє походження, тобто були т. зв. *екзоетнонімами*, властиво прізвиськами, які давали представникам етнографічних груп мешканці сусідніх, переважно рівнинних територій, з огляду на деякі мовні чи зовнішні ознаки карпатського населення. Спочатку такі екзоетноніми доволі негативно сприймалися місцевим населенням, але згодом, у процесі розширення позитивної самооцінки своєї етнографічної самобутності під впливом місцевої інтелігенції, представники бойківської, гуцульської та лемківської етнографічних груп почали ставитися прихильно до такої регіональної ідентифікації, а відтак вона поступово ставала й самоідентифікацією. Хоча і до сьогодні, попри активні

¹ Саме наявністю широких перехідних смуг можна пояснити невідповідність меж бойківського, гуцульського та лемківського етнографічних районів на картах, виконаних за ред. І. Губіліта, Н. Кляшторної, М. Лаврук, І. Ровенчака та ін. Тому до картографування українських етнографічних районів треба підходити з урахуванням наявності етнографічного ядра кожної групи та різних перехідних типів.

інформаційні впливи щодо позитивного трактування етнографічної самобутності, сприйняття цих самоназв ще не є всезагальним і однозначно прихильним. Окрім того, значна частка українських горян не бачить сенсу в такій етнографічній ідентифікації. Зважаючи на переважання загальнонаціональної української ідентичності в середовищі цих груп (виняток становить частина лемківської людності в Польщі) їх некоректно називати *субетносами*, адже субетноси – це зазвичай ментально і культурно дуже віддалені гілки народів, які ототожнюються з етнічним ядром незначною мірою, мають свою характерну самосвідомість. Необхідно додати, що іноді субетноси стають субстратом формування нових етносів, що робить ще більше недоречним застосування терміна «субетнос» щодо бойківської, гуцульської та лемківської етнографічних груп.

Пізнання характерних ознак традиційної культури українських горян у процесі безпосередніх емпіричних обстежень з самого початку супроводжувалося спробами пояснити їхнє походження з різних світоглядних позицій, за допомогою й різних методів (лінгвістичні, історичні, етнографічні та ін.). Такі підходи, з огляду на низку принципових політичних моментів щодо трактування української етнічності як в контексті походження, так і поширення, не могли не бути ідеологічно заангажованими. Це особливо стосується зарубіжних науковців, які так чи інакше змушені були обслуговувати різні великодержавницькі ідеологічні проекти своїх країн, висуваючи, зокрема ідеї, спрямовані на порушення цілісності українського народу, а отже, і його політичної значущості. Так, упродовж міжвоєнного періоду румунський комуністичний режим розглядав гуцулів як окремий етнос. Аналогічно чинили і деякі польські політики як щодо трактування гуцулів, так і щодо трактування лемків, а поза Карпатами – і поліщуків¹¹. Так само деструктивною була і їхня підтримка інспірованих у середовищі лемківської етнографічної групи різних етносепаратистських ідей (окремого лемківського народу, окремого русинського народу).

У розумінні походження етнографічних відмінностей у межах Українських Карпат методологічно хибним є поширення версій про становлення карпатських етнографічних груп поза процесами загальноукраїнської етногенези. Наприклад, щодо їхнього походження

¹¹ Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. Львів: Літопис; Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. С. 236.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

від окремих етнічних спільнот (кельтського племені боїв, германських племен герулів, готів та ін.), які загалом не мали відношення до української етногенези та проживали за багато століть до масового заселення Українських Карпат і формування етнографічних особливостей їхньої людності (впродовж XIV–XVIII ст.). Очевидно, що при таких спробах пояснення брали до уваги лише відносно близьку співзвучність назв українських етнографічних груп та цих етносів, що аж ніяк не може бути поважним аргументом щодо їхньої пов'язаності. Водночас, як зазначає, С. П. Павлюк: «Генетична родинність населення Українських Карпат з українським етносом, а з цим і повна органічність культурних надбань та спільність етнічної історії (жіба що з корекцією на політичну історію та ландшафтні умови) рельєфно простежується за матеріалами антропології, археології, етнографії, писемних пам'яток, лінгвістики та інших наук»¹². Показово, що **поширення цих етнографічних груп (бойків, гуцулів, лемків) стосується не лише гірської місцевості, але й охоплює підгірські райони, що ще раз засвідчує нерозривну пов'язаність українського населення Карпат та українців передгірських рівнинних територій, які якраз і відіграли вирішальну роль у процесах заселення української частини карпатської дуги.** Саме з таких методологічних позицій і розглянемо різні аспекти формування українських карпатських етнографічних груп, спираючись на відображення ролі колонізаційних рухів у заселенні Східних і Західних Карпат. Оскільки становлення цих груп так чи інакше пов'язують з етнографічними назвами, то важливо також звернути деяку увагу і на їхнє походження.

Отже, в центрі українського карпатського етнографічного масиву є ареал поширення **бойків**, який охоплює переважно низькогірні та середньогірні краєвиди Східних Бескидів (на південний схід від долини р. Сян), Вододільного і Полонинського хребтів, а також Північні Горгани (до долини р. Лімниця включно). В адміністративному розрізі це територія Турківського, Сколівського, частини Дрогобицького, Старосамбірського, Самбірського і Стрийського районів Львівської області, територія Болехівської міськради, частини Долинського, Рожнятівського, Калуського й Надвірнянського районів Івано-Франківської області, Міжгірський та Воловецький райони Закарпатської області. До територіально-політичних змін 40-х – 50-х років, зокрема,

¹ Павлюк С. Етногенеза українців: спроба теоретичної конструкції. Львів: Ін-тут народознавства НАН України, 2006. С. 61.

цинічного примусового виселення у 1951 році внаслідок обміну територіями з Польщею¹, бойки проживали і на території сучасної Польщі в суміжних з сучасною Турківщиною та Старосамбірщиною районах (басейн р. Сян до м. Лісько), хоча у цій місцевості уже помітними були й лемківські впливи.

Назва «бойки» для позначення населення цієї території виникла лише на початку XIX ст. Найбільш обґрунтованою є версія, яку підтримали І Верхратський, В. Охримович та інші дослідники, щодо її походження від часто вживаної мешканцями частки «бойя» у значенні «атож», «аякже». Показово, що утворення найменувань етнографічних груп від часто вживаних слів є поширеним явищем (це стосується, зокрема, т. зв. *лишаків, пуйдяків* та ін). Водночас непереконливим є твердження М. Худаша про можливе походження цієї назви від антропоніма *Бойко*, який на території Бойківщини є практично невідомим². Нема підстав виводити походження етнографічної групи бойків від кельтського племені бойїв, про яке у X ст. згадує К. Багрянородний³. Тут очевидно є проста співзвучність, адже за вказаними К. Багрянородним географічними координатами це плем'я проживало на території сучасної Чехії (звідси і її інша назва «Богемія»), за сотні кілометрів від сучасного ареалу розселення бойків і за багато століть до масового заселення Східних Карпат, тобто до формування бойківської етнографічної групи.

Деякі інші варіанти походження назви «бойки», зокрема, від російського слова «бойкий», румунського слова «боек», що означає «віл», є цілком безпідставними і навіть некоректними.

Отже, визначаючись з підходами щодо походження бойківської етнографічної групи, зауважимо, що в її основі не могло бути якогось реліктового народу, адже це суперечить історико-географічним передумовам її формування, у т. ч. й тодішньому етногеографічному положенню бойківського ареалу. **Очевидно, що визначальне значення у процесах становлення бойківської самобутності, як й інших українських етнографічних груп, мало співвідношення**

¹ Кляшторна Н. 1951 рік. Як Польща і УРСР востаннє обмінялися територіями // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/08/20/53053/>.

² Водночас широко поширене в Україні прізвище Бойко може походити як від етноніма *бойко*, так і від від слов'янського імені, особливо популярного серед болгар та інших південних слов'ян.

³ Багрянородный К. Об управлении империей. М.: Наука, 1991. 498 с.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

мігрантів у ході заселення цієї території, синтез та поступова консервація їхніх традицій в умовах гірського природокористування. Той факт, що опорними центрами розселення в гірську місцевість Бойківщини стали колишні оборонні пункти Прикарпаття (*Кульчиці, Бачина, Городище, Сілець*), а також інші села, де була зосереджена дрібна шляхта (колишні дружинники), які діставали право на закладання нових сіл, проявляється у тісній мовно-культурній пов'язаності гірських мешканців Бойківщини та прилеглого Прикарпаття, які зрештою формують єдиний етнокультурний тип¹. І хоча деякі засновники сіл, а також і їхні родичі, були у минулому слов'яно-руського трансільванського походження, все ж основу переселенців у Східних Besкидах та Стрийсько-Сянській Верховині склали вихідці з рівнинних частин Галичини, а також з Волині, а пізніше й Поділля. Водночас постійно «допливало» туди й осіле та пастуше, також переважно слов'яно-руське, населення з Мармарощини та Молдови з незначними вкрапленнями романської та тюркської людності, що позначилося у топоніміці поселень (села *Волосянка, Молдавсько*). Але в межах Бойківщини частка ойконімів неукраїнського походження є невеликою (*Бряза, Хітар, ймовірно, Сигловате, Либохора, Тухля та деякі ін*). Разом з тим і наявність ойконімів іншомовного походження аж ніяк не свідчить про те, що ці поселення формувалися з переважаною участю неукраїнської людності, а лише виявляє різні етнокультурні впливи на процес заселення. Є такі поодинокі назви і в мікротопонімії, зокрема, *заподрина, сигла, кичера*², але їх є обмаль (менше одного відсотка), до того ж, є підстави трактувати ці назви як загальнокарпатську лексику та результат загальнокарпатських культурних взаємозв'язків. Тому можна зробити висновок, що в процесі становлення культурної самобутності бойківської етнографічної групи простежується найменше іноетнічних впливів.

Переважання осілого населення в заселенні цієї частини Українських Карпат засвідчують його давні землеробські традиції, які навіть поєднувались з архаїчною обрядовістю. З цього приводу С. Павлюк вказує, що «... в грамотах польського уряду, які видавали солтисам на заснування чи відновлення поселень на Сколівщині й Турківщині (галицька частина Бойківщини), у XV та особливо

¹ Гошко Ю. Г. Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут. К.: Наук. думка, 1976. С. 17.

² Зборовський П. Топоніміка Турківщини. Львів: Камула, 2004. 258 с.

XVI ст., зустрічаємо вже значні розміри орної землі, якими наділялася сільська адміністрація»¹.

Отже, **самобутність бойків, їхня традиційна культура, які формувалися внаслідок синтезу переважаючого потоку української людності з рівнинних територій Прикарпаття, Волині і Поділля та деякого допливу людності з Півдня, виділяються розмаїттям, певною архаїкою та значним потенціалом для подальшої загальнонаціональної модернізації, хоча її мистецька значущість через різні причини ще не отримала належного інформаційного відображення.**

На південь від бойківського ареалу, аж до румунської етнічної межі, розміщений гуцульський етнографічний район, який охоплює територію найвищих місцевостей Українських Карпат (це південь Горган, Черногора, Свидовець, Гуцульські Альпи, Чивчини). В розрізі сучасного адміністративного устрою Гуцульщина охоплює територію Яремчанської міськради, сучасних Верховинського, Косівського і Путильського, частин Вижницького і Рахівського районів. Через перехідний характер етнографічних меж елементи гуцульської етнографічної культури поширені і в деяких суміжних передгірських місцевостях адміністративних районів – Коломийського та Надвірнянського. Поза межами України гуцули ще проживають у Румунії (Мармароський і Сучавський повіти).

Яскрава традиційна культура **гуцулів** з самого початку зумовлювала як широке зацікавлення, так і різноманітні політичні спекуляції щодо нібито непоєднаності цієї етнографічної групи з українським етносом. Водночас і фаховий аналіз засвідчував українськість гуцульського діалекту, фольклору та інших культурних елементів, і самі гуцули однозначно підтверджували свою загальноукраїнську ідентичність, жодним чином не протиставляючи свою самобутність загальноукраїнській тотожності. Фактично не виявляли гуцули й якоїсь окремої самоідентифікації, спочатку негативно сприймаючи саме етнографічне означення *гуцули*. Це свідчить про те, що ця назва, закріплена за ними, є однозначно зовнішнього походження. А звідси стає очевидно, що при поясненні її етимології недоречно шукати якісь засадничі етноформуєчі спільноти з минулого, адже окрема етнічна історія може відобразитися переважно лише в самоназвах, а не в

¹ Павлюк С. П. Аграрні традиції // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 2. Львів, 2006. С. 11–56.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

екзотніміах. Тому виводити походження привнесеної і чужої самій групі назви *гуцули* від подібних за звучанням етнічних спільнот минулого (германських племен герулів, готів, тюркського племені огузів), які проживали за багато століть до заселення Гуцульщини, цілком безпідставно. Це стосується й спроб пов'язати назву гуцули та уличі, яке запропонував В. Кобилянський¹, хоча об'єктивно нащадки уличів так чи інакше брали участь у заселенні цього району, але їхня само-назва (уличі) аж ніяк не могла вплинути на зовнішнє найменування цієї етнографічної групи (гуцули). А отже, на підставі зовнішнього походження етноніма гуцули, в поясненні його етимології шукати треба не співзвучні історичні етнічні спільноти, а досліджувати треба причини, чому сусіди цієї етнографічної групи дали їй таку назву? І на основі яких ознак? І все ж виявити, які конкретно ознаки гуцульської етнографічної групи могли відобразитися в слові *гуцул* з огляду на його лексичну неоднозначність, є непростим завданням. З цього приводу є декілька версій, кожна з яких має аргументи як «за», так і «проти». Найбільш поширеною серед них є версія щодо походження від румунського слова «гоц» – розбійник, яку поділяли, зокрема, В. Гнатюк, Я. Головацький, І. Крип'якевич, І. Огоновський та ін., через ототожнення гуцулів з учасниками опришківського руху XVI–XVIII ст. Але породжує сумніви той факт, що ця некоректна румунська назва, яка, на думку, Б. Кобилянського, у такому варіанті не є вживаною у самій румунській мові, могла дістати широке поширення на позначення української етнографічної групи серед іншого українського населення. Цілковито не відкидаючи такої етимології слова *гуцул*, варто звернути увагу на інші ймовірні варіанти. Зокрема, доволі аргументованим є походження слова *гуцул* від українського діалектного дієслова *гуцати* (гойдати), зважаючи на те, що мешканцям Гуцульщини доводилось багато гойдатись (гуцатись) разом зі своїми кінями, долаючи великі відстані. В. Шухевич вважав, що самі мешканці карпатських верховин саме так і називали своїх коней.² Окрім того, прізвища, утворені від дієслова *гуцати* (*Гуцал*, *Гуцало*), є доволі поширеними і на Покутті, і на Поділлі, і на Буковині. Щодо походження назви *гуцули* не можна відкидати і відантропонімний варіант, запропонований М. Худашем³¹¹, ураховуючи принципову

¹ Кобилянський Б. Діалект і літературна мова. К.: Рад. школа, 1960. 274 с.

² Шухевич В. Гуцульщина (у 5 ч.). Ч. 1. Львів, 1899.

³ Худаш М. Происхождение названий «гуцули», «бойки», «лемки» / Украинские Карпаты. Культура. К.: Наук. думка, 1989. С. 24–27.

можливість того, що саме таким могло бути найменування одного з пастуших ватагів, які брали участь у заселенні цього району з XIV ст.

Отже, неоднозначність варіантів етимології слова *гуцули* лише ускладнює пояснення формування характерних етнографічних ознак цієї групи. Разом з тим важливий матеріал до розуміння цієї проблеми дає аналіз процесів заселення та ролі у них різних колонізаційних рухів. На відміну від Бойківщини, на заселення Гуцульщини найбільше вплинув міграційний потік руського (давньоукраїнського) населення з рівнинної частини сучасної Буковини та Покуття (це були нащадки тиверців й меншою мірою уличів), що підтверджується культурно-етнографічною близькістю гуцулів та покутян і буковинців рівнинної місцевості. Але доходили туди і нащадки різних тюркомовних груп Причорномор'я (печенігів, половців). **З огляду на високогірний характер рельєфу тут порівняно більшим був вплив й пастушої міграції, яка поєднувала південнослов'янські та руські компоненти, але включала й невеликі романські та тюркські групи Середнього Подунав'я.** Пастуше населення поповнювало села, засновані осілими мігрантами з передгірських територій, і лише в окремих випадках могло започатковувати утворення й деяких невеликих високогірних сіл. Характер традиційного господарства визначив й особливості мережі розселення Гуцульщини: великі села у долинах і багато хуторів на верховинах.

Антропологічні риси гуцулів також засвідчують їхню порівняно більшу, ніж інших українських етнографічних груп, близькість з балканською, придунайською південнослов'янською людністю¹. Це підтверджує і традиційна культура, зокрема деякі особливості фольклору та поширені народні танці (сербен, аркан).

Переважно слов'яно-український характер засновників і перших мешканців сіл засвідчує й семантичний аналіз топонімії. Так, у теперішній буковинській гірській місцевості Українських Карпат (гуцульські села сучасних Путильського, Вижницького й Сторожинецького районів) близько 85 % ойконімів є слов'янського (здебільшого українського) походження, часто з урахуванням особливостей гуцульського діалекту, решта, – ймовірно, тюркського та романського походження. Це, зокрема, такі ойконіми, як *Аршиця, Банилів, Лекечі, Лустун, Майдан, Сарата, Череш* та деякі ін. Дещо зменшується частка ойко-

¹ Див.: Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. К.: Мистецтво, 1995. 382 с. Клапчук В. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX – перша третина XX ст.). Львів; Івано-Франківськ: Фоліант, 2009. 508 с.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

німів іншомовного походження у Верховинському районі галицької Гуцульщини. Це, наприклад (не вникаючи в деталі етимології), села *Дземброня, Хороцеве, Кохан*, ймовірно, й деякі ін. Але вже в Косівському районі зосередження таких сіл досить значне (*Акрешори, Брустурів, Уторопи, Шешори* та ін.).

Географічно диференційованим (за місцем у рельєфі, віддаленістю від поселень, прикордонним чи сусідським положенням) є поширення у цій частині Східних Карпат україномовних та іншомовних оронімів, що також відображає деякі особливості заселення. Тут треба зважати на те, що деякі назви вершин і масивів не завжди були називані місцевим населенням, а тому могли бути і штучно привнесеними.

Провідною галуззю традиційного господарства гуцулів було тваринництво за мінімальної ролі землеробства. Це зумовлено як особливостями рельєфу, тобто малою природною придатністю верховинських земель до розвитку рослинництва, так і сукупністю традицій пастушого населення, які якраз пов'язані з особливостями заселення та походженням переселенців.

Від карпатського Надсяння, де закінчується бойківський говір, уздовж Західних і частини Низьких Бескидів, аж по р. Попрад на заході простягалася територія ще однієї української карпатської етнографічної групи – **лемків**. Лемківська етнографічна територія творила особливий півострівний клин, який далеко заходив поміж етнічні ареали словаків й поляків¹. **Сама конфігурація лемківського ареалу – це ніби застигла міграційна хвиля давньоукраїнського розселення, яке відбулося в карпатській гірській місцевості впродовж досліджуваного періоду.**

Найбільш драматичною є й політична історія цієї української етнографічної групи, адже за результатами Другої світової війни основна частина Лемківщини через різні суб'єктивні моменти формування державних кордонів² опинилася поза межами України (у Польщі та Словаччині). Внаслідок обміну населенням між Польщею та СРСР в 1944–1945 рр. та проведення акції «Вісла», яка мала всі ознаки етнічних чисток, українські горяни-лемки у складі комуністичної Польщі фактично були депортовані зі своєї етнографічної території. Депортоване населення було частково розселене в різних областях України та в західних і північних регіонах Польщі. В повоєнній Чехословаччині

¹ Лемківщина. Карта // Авт. спец. змісту І. Ровенчак. Львів, 2002.

² Дністрянський М. С. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій. Львів: Світ, 1992. 144 с.

лемківський етнографічний ареал зберігся, але демографічний потенціал українського населення в цій країні також неухильно знижувався через різні несприятливі демарші державної влади в етнорелігійній сфері. Якщо в 1930 році на цій території проживало близько 90 тис. українців-лемків, то вже в незалежній Словаччині відбулося різке зменшення їхньої кількості (з 31 тисячі у 1991 році до 11 тисяч у 2001, причому дві третини з них ідентифікували себе лише як русини). Такі негативні процеси відбулися як унаслідок міграцій та асиміляції, так і через підтримувану на державному рівні пропаганду ідеології політичного русинства, яка спричинила етносепаратистське відмежування частини української лемківської етнографічної групи від українства¹.

Отже, через несприятливі територіально-політичні реалії, що виникли в процесі суб'єктивного формування кордонів, у сучасній Україні лемківський етнографічний ареал порівняно невеликий і загалом має перехідний характер, поєднуючи деякі бойківські ознаки та етнографічні особливості людності рівнинної частини Закарпаття. Це насамперед стосується поселень Великоберезнянського району Закарпатської області, а також деяких сіл Перечинського, Мукачівського і Свалявського районів цього ж регіону.

Проблема становлення лемківського етнографічного району, з огляду на його унікальне географічне положення, також стала предметом різних етнополітичних спекуляцій. Але це мало стосувалось етноніма *лемки*, проти зовнішнього походження якого, очевидно пов'язаного з частим уживанням мешканцями слова *лем* (у розумінні *лише, тільки*), практично нема аргументів. Самі лемки себе ідентифікували як *русини, руснаки*, що однозначно засвідчувало їхню безпосередню єдність з українським народом, але водночас стало підґрунтям різних спекуляцій у процесі поширення самоназви *українці* з боку антиукраїнськи налаштованих владних структур, ідеологів політичного русинства та окремого лемківського народу. Під зовнішнім впливом етнонім *лемки* частково утвердився впродовж ХХ ст. в політично-польській частині Лемківщини, водночас і до сьогодні є мало поширеним у політично словацькій частині ареалу.

Заангажованої суб'єктивні підходи польської, чеської та словацької історіографії щодо формування лемківської етнографічної групи українського народу найбільше стосуються твердження про первинно

¹ Дністрянський М. С. Етногеографія України. Львів: Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. С. 167.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

волоське¹, тобто (в інтерпретації апологетів таких поглядів) румунське походження лемків. Іншими словами, в підходах багатьох науковців сусідніх країн помітною є ментально-пізнавальна установка щодо несприйняття українськості лемків. Мовляв, цей район первинно заселили предки румунів, які в наступні століття незрозуміло з яких причин (адже територія була оточена польськими та словацькими ареалами) зрусинізувалися (зукраїнізувалися). На принциповій неможливості такої асиміляції та відсутності слідів поширення у районі великих груп романомовного населення наголошували провідні українські етнологи, це засвідчували й об'єктивні матеріали топонімії, імена і прізвища мешканців сіл. Щоб хоча б якось частково узгодити такі недоречності дослідницьких підходів з етногеографічними реаліями, найвідоміший польський дослідник Лемківщини Р. Райнфус наприкінці своєї наукової діяльності почав говорити вже не про «волоське» (у його розумінні румунське) заселення цього етнографічного району, а про «волосько-руське»². Водночас **південна міграція, тобто переселення з Трансільванії та Середнього Дунаю, дійсно вплинула на освоєння Лемківщини. Але це не були романські мігранти, а слов'яно-руське населення, переважно нащадки уличів та інших груп руської людності. В процесі заселення суттєвою була хвиля переселення у цей гірський район українських мігрантів – вихідців з Перемищини, Сяноччини, Мукачівщини та інших рівнинних територій. Помітним був і рух колоністів з інших українських гірських місцевостей, про що свідчить подібність низки назв поселень Лемківщини та інших етнічно українських карпатських районів.** Консолідація різних, але й разом з тим культурно-споріднених, груп переважно руської (української) людності в процесі життєдіяльності в особливих природних умовах Низьких Бескидів, й забезпечила формування лемківської етнографічної групи. На їхню традиційну культуру та особливості говору вплинув й культурно-асиміляційний тиск польського та словацького населення як з півночі, так і з півдня. Отже, **співвідношення різних груп переселенців з півдня, півночі, заходу і сходу (ще раз наголосимо, що це було у більшості руське (давньоукраїнське) населення), а також усталення характерних ознак традиційного господарства й традиційної культури в процесі спільної життєдіяльності в особ-**

¹ Красовський Р., Солинко Д. Хто ми лемки? Львів, 1991. 48 с.

² Reinfuss R. Sladamj lemkow. Warszawa, 1989. 132 s.

ливих природних умовах й вплинуло найбільше на формування українських карпатських етнографічних груп (бойків, лемків, гуцулів) та різних перехідних типів.

Взаємопоєднання руського (давньоукраїнського) та південно-слов'янського етнічних субстратів, як домінуючих у процесах південної колонізації, зумовило також і виділення етнографічної групи **гуралів**, яка в ході тривалих і складних етнічних процесів за умов польсько-словацького колонізаційного та соціально-культурного тиску, територіальної віддаленості від інших українських етнічних земель стала складовою польського та словацького етносів. Це стосується й окремих етнографічних островів Моравії (**Моравська Волощина**), які традиційною культурою відрізняються від інших моравських районів.

Отже, спільні і відмінні умови заселення спричинили унікальність та єдність усієї української карпатської традиційної культури як складової всієї української культурної спадщини та, отже, і окремі її районні відмінності.

ВИСНОВКИ

1. У дослідженні процесів заселення Українських Карпат найбільш дискусійними є питання: 1) часу заселення; 2) ролі різних міграційних рухів; трактування чинників та механізмів колонізацій; 3) етнічного складу переселенців та впливу різноспрямованих переселень на диференціацію етнографічних особливостей Українських Карпат.

2. Суттєвим недоліком методологічних підходів у дослідженні культурних аспектів проблематики заселення Українських Карпат є етнополітична заангажованість історіографій сусідніх країн, яка проявляється у гіперболізації впливу неукраїнського етнічного компонента у цих процесах, неготовності сприймати руське населення XIII–XIV ст. як давньоукраїнське. Така етнополітична упередженість пов'язана з тим, що пріоритетність в освоєнні території – це і питання національно-політичної престижності, яка є складовою історико-культурних традицій. Позначається тут і певна тенденційність в обґрунтуваннях історичних етнічних територій і меж.

3. З огляду на динамічний характер історико-географічних процесів упродовж XIII – першої половини XIX ст., а також географічне положення Українських Карпат на межі різних політичних впливів,

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

їхнє заселення не мало однолінійного характеру, а було результатом сукупної дії різноспрямованих колонізаційних рухів, серед яких визначальною була міграція з рівнинних прикарпатських та підкарпатських територій, Волині і Поділля. В процесах освоєння карпатської гірської місцевості суттєвою також була роль переселень у цей регіон населення з територій, розмічених на межі середнього і нижнього Дунаю, історичних Трансільванії та Молдови. Традиційне позначення цього міграційного руху як «волоська колонізація» вносить суттєву плутанину в розуміння етнічного характеру переселень, а тому, з метою уникнення історико-культурних непорозумінь унаслідок його вживання, цей колонізаційний рух доцільно означити як «південна колонізація».

4. Початки заселення припадають на середину XIII ст., коли давньоукраїнське населення почало доволі інтенсивно освоювати деякі райони Зовнішніх і Внутрішніх Східних Карпат з огляду на охорону транскарпатських шляхів, центрів солевидобування та безпосереднє створення оборонних пунктів, сукупність яких згодом трансформувалася в поселенську мережу. Безпосередня близькість до гір руських сільських поселень вела до поступового розширення й різнобічного сільськогосподарського природокористування в гірській місцевості, насамперед унаслідок розвитку відгінно-пасовищного тваринництва. Безпосередньо підштовхнуло переселення руської людності в карпатську гірську місцевість монголо-татарське вторгнення 1240-х років, актуалізуючи й на наступні століття питання безпеки в процесах освоєння Українських Карпат.

5. Зважаючи на соціально-економічні й безпекові потреби давньоукраїнського населення передгірських територій, основний міграційний рух прямував з рівнинних місцевостей по течії гірських рік до їхніх витоків, про що свідчить поширення в гірській місцевості ойконімів, які дублюють назви передкарпатських і закарпатських поселень, розкриваючи також і основний механізм переселення, коли спочатку закладався населений пункт у передгірській місцевості, а пізніше вихідці з цього поселення засновували вже нові населені пункти в горах з такою ж назвою.

6. Південна колонізація Українських Карпат упродовж XIII–XVIII століть охоплювала два різні процеси: 1) неорганізований міграційний рух неосілих пастухів з Балкан й Південних Карпат, який включав південнослов'янські, руські, тюркські та протороманські компоненти. Основу пастухів-волохів, які прийшли в Східні і Західні

Карпати, становили тісно поєднані південнослов'янський та руський (давньоукраїнський) компоненти з незначними домішками романського та тюркського населення; 2) організоване переселення з території Трансільванії і Молдови в Українські Карпати, Передкарпаття і Підкарпаття осілого населення, яке у більшості було слов'янським, у мовно-етнічному аспекті спорідненим з українських етносом, використовувало самоназву «русин», «русак». Колонізаційний рух неосілих пастухів мав вкрай обмежений поселенсько-формуючий характер, ставши джерелом поповнення поселень, закладених осілою людністю, що виходила з рівнинних територій та південних країв.

7. Унаслідок унікального поєднання складу різних груп осілих мігрантів (русинів-українців), які прийшли в Карпати чи з Середнього Подунав'я, Молдови, Трансільванії, чи з рівнинних прикарпатських і підкарпатських територій, з окремими групами пастушого слов'яно-руського населення, тобто синтезу культурних традицій давньоукраїнської людності різних рівнинних і гірських місцевостей, сформувалось унікальне і цілісне середовище української гірської традиційної культури та її внутрішньорайонні особливості.

8. Етнокультурним наслідком кількох хвиль міграцій упродовж XIII – XVIII ст. стало суттєве розширення української етнічної території в Східних і Західних Карпатах у напрямку з південного сходу на північний захід і захід. Разом з тим південна колонізація як носій різних культурних контактів пов'язала українське населення Карпат з розмаїтими етнокультурними традиціями південнослов'янської людності.

9. Співвідношення різних груп переважно руських (давньоукраїнських) переселенців, а також усталення характерних ознак традиційного господарства й традиційної культури в різних природних умовах й вплинуло найбільше на формування українських карпатських етнографічних груп (бойків, лемків, гуцулів).

10. Заселення Українських Карпат за т. зв. «волооським правом» було одним з джерел формування галицької і закарпатської дрібної шляхти, яка стала важливим середовищем розгортання українського національно-культурного і політичного руху через вагомий вплив на формування духівництва, світської інтелігенції, громадсько-політичних структур різних регіонів України, передовсім західних.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Атлас історії української державності // В. Грицеляк, І. Дикий, І. Ровенчак. – Львів: НВФ «Карти і Атласи», 2013. – 128 с.
2. *Багрянородный К.* Об управлении империей. – М.: Наука, 1991. – 496 с.
3. *Байцар А. Л.* Використання місцевих географічних термінів Українських Карпат у ландшафтознавстві // Фізична географія та геоморфологія, 2004. Вип. 46, Т. 2. – С. 7–12.
4. *Балабушевич Т.* Формування і розвиток етнічних меж українців з румунами і молдаванами // Магістеріум. Вип. 17. Історичні студії / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», 2004. – С. 69–74.
5. Бойківщина. Карта-путівник // Уклад. *І. Губіліт, Н. Кляшторна*, 2014.
6. *Барановський М. О.* Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України : монографія. – Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2009. – 396 с.
7. *Бойко І.* Скотарське та сезонне будівництво в Карпатах (кінець XIX – перша половина XX ст.): спроба класифікації // Народознавчі зошити, 2016, № 6. – С. 1350–1361.
8. *Бойко І.* Актуальність досліджень Володимира Кубійовича про традиційне пастівництво Карпат // Народна творчість та етнографія. 2016, № 3. – С. 60–74.
9. *Брацьо О. В.* Відображення особливостей географічного середовища у назвах поселень (на прикладі ойконімії Закарпаття) // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Географія. Землеустрій. Природокористування, 2014. Вип. 3. – С. 327–332.
10. *Бучко Д. Г.* Походження назв населених пунктів Покуття. – Львів: Світ, 1990. – 144 с.
11. *Верменич Я. В.* Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 516 с.
12. *Вернадський Г.* Начертание русской истории. – СПб: Лань, 2000. – 320 с.
13. *Вовк Ф.* Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 382 с.
14. Волохи в Україні: Вікіпедія // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.

15. *Войтович Л.* Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя // Україна в Центрально-Східній Європі, 2004. № 4. – С. 125–132.

16. *Войтович Л.* Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225–бл. 1301). – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. – 314 с.

17. *Волощук М.* «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. – 496 с.

18. *Галенко С.* Рутенська марка за джерелами IX–XII ст. // Наук. записки Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса Нац. акад. наук України, 2006. Вип. 29. – С. 6–16.

19. *Гнатюк В.* Етнографічні матеріали з Угорської Русі, 1897–1911. Т. 1, 2, 4–6.

20. *Головацький Я.* Велика Хорватія або Галицько-Карпатська Русь // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/G/GolovackujJ/Statti/VelykaXorvatija/1OgljadIstoriji.html>.

21. *Гошко Ю. Г.* Звичаєве право населення Українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1999. – 332 с.

22. *Гошко Ю. Г.* Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут. – К.: Наук. думка, 1976. – 203 с.

23. Грамоти XIV ст. // Упорядк. М. М. Пещак. – К.: Наук. думка, 1974. – 256 с.

24. *Гримич М.* Сучасний погляд на проблему волоського права // Етнічна історія народів Європи. – К.: 2001. – С. 110–116.

25. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси. – Львів, 1904. Т. 1. С. 196–198.

26. *Грушевський М. С.* Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України (1361–1536) // ЗНТШ. – Львів, 1906. Т. 63.

27. *Данилюк А. Г.* Українська хата. – К.: Наук. думка, 1991. – 112 с.

28. *Данилюк А.* Народна архітектура Бойківщини. – Львів: Українські технології, 2004. – 168 с.

29. *Джаман В. О.* Регіональні системи розселення: демогеографічні аспекти: монографія. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.

30. *Джаман В. О., Костащук І. І.* Національна структура населення етноконтактних зон. – Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2009. – 288 с.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

31. *Дністрянський М. С.* Кордони України. Територіально-адміністративний устрій. – Львів: Світ, 1992. – 114 с.
32. *Дністрянський М. С.* Етнополітична географія України. – Львів: ВЦ ЛНУ імені І. Франка. Літопис, 2006. – 490 с.
33. *Дністрянський М. С.* Топонімія Українських Карпат як джерело дослідження процесів заселення // *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2017. – С. 191–199.
34. *Дністрянський М. С.* Роль т. зв. «волоської» колонізації з заселенні Українських Карпат: спроба синтетичного представлення // *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2015. – С. 242 – 264.
35. Довідник з історії України: в 3 т. / За ред. І. З. Підкови, Р. М. Шуста. – К.: Генеза, 1993–1999.
36. *Домбковський П.* Волохи та право волоське в давній Польщі // *Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Юридична*, 2014. Вип. 60. – С. 60–73.
37. *Жупанський Я. І. Круль В. П.* Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства // *Краєзнавство*, 1994. Ч. 1–2. – С. 3–6.
38. Заселення Сколівщини // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://skole.com.ua/uk/papers/63-skolehistory/268-zaselennya.html>.
39. *Заставецька Л. Б.* Системи розселення і геопросторові проблеми вдосконалення адміністративно-територіального устрою України. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – 332 с.
40. *Зборовський П.* Топоніміка Турківщини. – Львів: Камула, 2004. – 258 с.
41. *Зубрицький М.* Зібрані твори і матеріали у трьох томах: наук. праці. Львів: Літопис, 2013. Т. 1. – 609 с.
42. *Инкин В. Ф.* К вопросу о происхождении и эволюции волошского института «князя» (кнеза) в галицкой деревне XV–XVIII вв. // *Славяно-волошские связи (сб. статей)*. – Кишинев, 1978. – С. 114–117.
43. *Исаевич Я.* До історії титулатури володарів у Східній Європі // *Княжа доба. Історія і культура*. – Львів, 2008. – С. 3–29.
44. Історія міст і сіл Української РСР: в 26-ти т. / Редколегія: П. Т. Тронько (голова). – К.: УРЕ, 1968–1973.
45. *Карпенко Ю.* Етнічна історія населення Українських Карпат за даними гідронімії та оронімії // *Студії з ономастики та етимології*. – К.: 2005. – С. 63–79.
46. *Клапчук В.* Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга пол. XIX – перша третина XX ст.). – Львів; Івано-Франківськ: Фоліант, 2009. – 508 с.

47. *Кляшторна Н.* Народне вбрання Західної Бойківщини: Літовищі та околиці. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – 84 с.

48. *Кляшторна Н.* Таємниче село без таємниць // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://turka-ua.net/publ/1-1-0-913#.WBnEnfnJyUk>.

49. *Кляшторна Н.* 1951 рік. Як Польща й УРСР востаннє обмінялися територіями // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/08/20/53053/>.

50. *Кобаль Й.* Коли, ким і як були засновані українські села Закарпаття. // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakarpattya.net.ua/Zmi/89614-Koly-kum-i-iak-buly-zasnovani-ukrainski-sela-Zakarpattia>.

51. *Кобилецький М.* Магдебурзьке право в Україні: (XVI – перша пол. XIX ст.): іст.-прав. дослідження. – Л.: ПАІС, 2008. – 405 с.

52. *Кобилянський Б.* Діалект і літературна мова. – К.: Рад. школа, 1960. – 274 с.

53. *Кобільник В.* Походження карпатської і підкарпатської шляхти // Новий час, 1936. Ч. 105. – С. 6.

54. *Комарницький Б.* То земля рідна // Електронний ресурс. Режим доступу: / <http://www.alebest.ru/>.

55. *Кочубинський Ф. Ф.* Частные молдавские издания для русской школы (библиографические заметки) // Ж-л министер. народ. просвещения, 1875. Ч. CLXXIX.

56. *Краль Ю.* Історія колонізації Підкарпатської Русі // Підкарпатська Русь, 1924. Т. 2. № 3.

57. *Красовський Р., Солинко Д.* Хто ми лемки? – Львів, 1991. – 48 с.

58. *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. – К.: Наук. думка, 1984. – 176 с.

59. *Круль В.* Ретроспективна географія з основами етногеографії. – Чернівці, 2017. – 376 с.

60. *Кубійович В.* Наукові праці. / Упор. і вступна стаття О. Шабля. – Париж; Львів: Фенікс, 1996. Т. 1. – 800 с.

61. *Кузеля Зенон.* Угорський король Матвій Корвін у слов'янській усній словесності. Розвід мотивів, пов'язаних з його іменем // Записки НТШ. Львів, 1906. Т. 70. – С. 86–113.

62. *Кузеля Зенон.* Причинки до студій над нашою еміграцією // Записки НТШ. Львів, 1911. Т. 101, т. 105; 1912, т. 107.

63. *Куреляк В.* Українці Румунської Мараморощини. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 184 с.

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

64. *Кузич-Березовський І.* Березівське боярство на тлі історії України. – Детройт, 1962. – 322 с.

65. *Лаврук М. М.* Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження). – Львів: Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 288 с.

66. *Лелекач М.* Руська шляхта на Підкарпатській Русі: (Шляхта Ужанської Крайни) // Підкарп. Русь, 1936. Річник 12–13.

67. *Лучкай М. М.* Історія карпатських русинів ...: у 6 т. – Ужгород: Ужгород. держ. ун-т, 1999.

68. *Ляцук Б. Ф.* Географічні назви Українських Карпат і прилеглих територій. – К.: ІСДО, 1993. – 204 с.

69. *Макарчук С. А.* Звичаєве право // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2006. – С. 385–409.

70. *Миска Р.* Середньовічні шляхи в Українських Карпатах (стан і перспективи дослідження) // Археолог. дослідження Львів. ун-ту, 2013. Вип. 17. – С. 45–59.

71. *Мицюк О. К.* Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі: у 2 т. – Ужгород; Прага, 1936–1938.

72. *Монолатій І. С.* Галицько-Буковинські сюжети в історії вірменської діаспори Габсбурзької монархії: спроба (ре)конструкції // Українська орієнталістика, 2011. Вип. 6. – С. 142–151.

73. *Монолатій І. С.* Від контактів до співпраці: соціально-економічне становлення та культурний розвиток німців у Галичині. – Коломия: Вік, 2002. – 228 с.

74. *Мушкетик Л.* Угорський король Матяш як герой слов'янського фольклору: матеріали і дослідження // Слов'янський світ, 2008. – № 6. С. 30–44.

75. *Павлюк С. П.* Аграрні традиції // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Львів, 2006. Т. 2. С. 11–56.

76. *Павлюк С.* Етногенеза українців: спроба теоретичної конструкції. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2006. – 248 с.

77. *Паньків Н. М.* Населення Українських Карпат. – Львів: Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 248 с.

78. *Пеняк П.* Чи було Закарпаття складовою частиною Русі-України на початках княжої доби // Княжа доба: історія і культура, 2012. № 6. – С. 9–18.

79. *Огуй О.* Формування німецьких колоній на Буковині у XVIII–XX : соціально-економічні та мовні аспекти // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 16. – С. 120–125.

80. *Орос О.* Грушівський монастир і початки книгодрукування в Європі. Житомир: Житомир. облдрук., 2008. – 238 с.

81. *Охримович В.* Звідки взялася назва Бойки? // Житє і слово, 1895. Т. 3. – С. 143–146.

82. *Полевой Л. А.* Очерки исторической географии Молдавии XIII–XV вв. – Кишинев: Штиинца, 1979. – 206 с.

83. Полное собрание русских летописей. Т. 7. Летопись по Воскресенскому списку. Спб: типография Эдуарда Праца, 1856. – 345 с.

84. *Рудницький С.* Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання // Записки Історико-філологічного відділу ВУАН.–Харків, 1927. Кн. 13–14. – С. 345–356.

85. *Русина О. В.* Список руських міст далеких і близьких // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Ін-тут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2012. Т.9.

86. *Савчук Д.* Словник українських говірок Карпатського регіону: пояснення та походження слів. – Київ; Косів: Писаний камінь, 2012. – 154 с.

87. *Семенюк С.* Історія українського народу. – Львів: Априорі, 2010. – 608 с.

88. *Сілецький Р.* Сільське поселення та садиба в Українських Карпатах XIX – поч. XX ст. – К.: Наук. думка, 1994. – 144с.

89. *Сілецький Р.* Традиційна архітектура // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Львів, 2006. Т. 2. – С. 124–141.

90. *Сіреджук П.* З літопису заселення Галицької Гуцульщини // НТЕ, 1982. № 5. – С. 60–63.

91. *Сіреджук П., Фриз В.* Чи була волоська колонізація українських Карпат? // Дзвін, 1992. № 3–4. – С. 142–144.

92. *Скочиляс І.* Галич після Галича: Пониззя (Русо-Влахія) у XII–XIV ст. та утворення Молдавського князівства // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2011. Вип. 5. – С. 29–72.

93. *Сливка Л.* Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914 рр.). – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 217 с.

94. *Сливка Л.* Особливості етносоціального розвитку галицької дрібної шляхти у XIX – на поч. XX ст. // Українська шляхта Галичини в XV–XX ст.: етносоціальний розвиток, суспільний статус, національна

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

свідомість: упорядк. та наук. ред. А. Фелонюк. – Львів: ПАЇС, 2018. С. 56–79.

95. *Смуток І.* Джерела до історії та генеалогії шляхетських родів Прикарпаття (XV – поч. XX ст.) // Українська шляхта Галичини в XV–XX ст.: етносоціальний розвиток, суспільний статус, національна свідомість: упорядк. та наук. ред. А. Фелонюк. – Львів: ПАЇС, 2018. С. 11–36.

96. Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії Українських Карпат: каталог пам'яток історії та культури: у 2 т. Городища, замки, осередки солевидобутку, давні транскарпатські шляхи: авт. ідеї, голов. ред. і кер. авт. кол. *М. Кугутяк*. – Львів: Манускрипт, 2011. Т. 2. – 267 с.

97. *Суляк С.* Молдавская Русь // Русин, 2010. № 2. – С. 10–18.

98. *Терлецький М.* Часопростір роду Драго-Сасів. – Львів: Сполом, 2012. – 568 с.

99. *Тиводар М. П.* Традиційне скотарство Українських Карпат другої пол. XIX – першої пол. XX ст. Історико-етнологічне дослідження. – Ужгород: Карпати, 1994.–560 с.

100. *Тиводар М. П.* Етнічні традиції у скотарстві // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Львів, 2006. Т. 2. С. 52–124.

101. *Тимів І. М.* Хронологія перших татарських і турецьких набігів на землі руського воєводства у XV ст. // Чорноморський літопис, 2013. Вип. 7. – С. 60–71.

102. *Тирик Я. В.* Руський путь – прадавній шлях через Карпати. – Львів: Простір-М, 2003. – 144 с.

103. *Тирик Я. В.* Турківщина. – Львів: ВНТЛ, 2000. – 125 с.

104. *Федака П.* Формування гірських поселень // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Львів, 2006. – С. 141–162.

105. *Федака С.* Населені пункти і райони Закарпаття. Історико-географічний довідник. – Ужгород: Ліра, 2014. – 148 с.

106. *Франко І.* Причинки до історії України-Русі. Руське плем'я в Заліссі / Збір. творів у 50 тт. – К.: Наук. думка, 1986. Т 47. – С. 517–547.

107. *Худаши М.* Происхождение названий «гуцули», «бойки», «лемки» // Украинские Карпаты. Культура. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 24–27.

108. *Чучка П.* Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 702 с.

М. С. Дністрянський

109. *Шаблій О. І.* Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення. – Париж; Львів: Фенікс, 1996. – 704 с.
110. *Шандра Р. С.* Волоське право та особливості його застосування на українських землях (XIII–XVIII ст. ст.): автореф. дис. ... канд. юр. наук. – Львів, 2010. – 16 с.
111. *Шандра Р. С.* Історико-правові джерела дослідження волоського права на західноукраїнських землях // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Сер.: Юр. науки, 2014. Вип. 1. Т. 1. – С. 38–41.
112. *Шухевич В.* Гуцульщина (у 5 ч.). – Львів, 1899–1908.
113. *Dobrowolski K.* Migracjewoloskie na ziemiach dawnego panstwa polskiego // Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala. – Wroclaw, 1962. – S. 89–121.
114. *Chaloupecky V.* Stare Slovensko. – Bratislava, 1923. – 424 p.
115. Changing Ethnic Patterns of the Carpatho-Pannonian Area // Edited by *Kocsis Karoly, Natrai Patric.* – Budapest: MTA RCAES Geographical Institute, 2015.
116. *Kadlec K.* Valasiavalaskepravovzemich Slavianskycha Uher-skich. – Praha, 1916. – 528 s.
117. *Paprocki B.* Herby rycerstwa polskiego. – Krakow, 1858. – 923 s.
118. *Reinfuss R.* Sladamj lemkow. – Warszawa, 1989. – 132 s.
119. *Stadnicki A.* O wsiach tak zwanych woloskich na polnocnym stoku Karpat. – Lwow, 1848.– 98 s.
120. *Jawor G.* Osady prawa woloskiego i ich mieszkancy na Rusi Czervenej. – Lublin, 2000. – 223 s.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А. ПЕРШІ ЗГАДКИ ПРО ГІРСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ (В РОЗРІЗІ СУЧАСНИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ РАЙОНІВ, ЗА ОБЛАСТЯМИ)¹

Закарпатська область	Перша згадка про поселення (рік / ст.)
Поселення Великоберезнянського району	
Бегендяцька Пастіль	1715
Буківцьово	1582
Великий Березний	1427
Верховина Бистра	1582
Волосянка	1582
Гусний	поч. XVII
Жорнова	1602
Забрідь	1640
Загорб	1582
Княгиня	1602
Костева Пастіль	1567
Кострина	1549
Костринська Розтока	1602
Лубня	1631
Луг	1631
Люта	1567
Малий Березний	1427
Мирча	1599
Розтоцька Пастіль	1588
Руський Мочар	1715
Сіль	1599
Смереково	1588
Ставне	1549
Стричава	1602
Стужиця	1599
Сухий	1602

¹ За даними «Історії міст і сіл Української РСР: у 26 т.» (К.: УРЕ, 1968–1973).

М. С. Дністрянський

Тихий	1588
Ужок	1582
Чорноголова	1552
Поселення Воловецького району	
Абранка	1611
Біласовиця	1704
Буковець	XVI
Верб'яж	1600
Верхні Ворота	1430
Велика Грабівниця	1543
Воловець	XV
Гукливий	1588
Жденієво	XVII
Лази	1600
Нижні Ворота	1433
Розтока	1631
Скотарське	XVII
Тишів	1648
Щебровець	1612
Ялове	XVII
Поселення Іршавського району	
Арданово	1448
Доробратово	1378
Загаття	1350
Ільниця	1450
Кушниця	1318
Лисичово	1465
Малий Раковець	1325
Осій	1600
Чорний Потік	1600
Поселення Міжгірського району	
Береги	1600
Буковець	1649
Верхній Бистрий	1651
Верхній Студений	XVI
Вучкове	1548
Голятин	1599
Загорб	1600
Ізки	1600
Келечин	XV
Колочава	XV
Лісковець	1470
Лозянський	XVII

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

Міжгір'я	1415
Негровець	1463
Нижній Студений	XVI
Новоселиця	1599
Пилипець	1463
Потік	1600
Присліп	XVII
Репинне	1457
Річка	1600
Синевир	XVI
Синевирська Поляна	1715
Торунь	XVII
Поселення Перечинського району	
Вільшинки	XIV
Дубринич	1427
Зарічово	1551
Новоселиця	1696
Перечин	1427
Порошково	1552
Свалявка	1582
Сімер	1552
Сімерки	1552
Турї Ремети	1451
Тур'я Бистра	1552
Тур'я Пасіка	1552
Тур'я Поляна	XVI
Туриця	1552
Турички	XVI
Поселення Рахівського району	
Біла Церква	1373
Білин	XVIII
Богдан	XVIII
Великий Бичків	XIV
Верхнє Водяне	XIV
Водиця	XVI
Ділове	1747
Кваси	1684
Кобилецька Поляна	XV
Костилівка	1605
Лазецина	XVII
Луг	1439
Лути	XVIII
Рахів	1447

М. С. Дністрянський

Розтоки	1651
Росішка	1663
Середнє Водяне	1428
Чорна Тиса	XVII
Ясіня	1555
Поселення Свалявського району	
Березники	1634
Ганьковиця	1648
Дусино	XV
Керецьки	1389
Оленьово	1600
Павлово	1444
Плоске	1597
Поляна	1548
Родниківка (Ізвор)	1600
Сасівка	1855
Стройне	1430
Сусково	XVI
Тибава	1592
Поселення Тячівського району	
Велика Уголька	1610
Вільхівці-Лази	1848
Ганичі	1402
Глибокий Потік	поч. XIX
Добрянське	1419
Дулово	1503
Калини	1405
Колодне	1445
Красна	1810
Кричово	XIV
Лопухів	XVII
Нересниця	1451
Німецька Мокра	1775
Новоселиця	1630
Руська Мокра	1760
Тарасівка (Терешул)	1611
Терново	1404
Топчино	1450
Угтя	1544
Усть-Чорна	наприкін. XVII
Чумальово	1359
Широкий Луг	1765

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

Поселення Хустського району	
Березово	1415
Вільшани	XV
Драгово	XIV
Забрідь	XVI
Нижній Бистрий	1668
Івано-Франківська область	
Поселення Болехівської міськради	
Болехів	1371
Буковець	1767
Гузіїв	1515
Козаківка (Бреза)	1578
Міжріччя (Чолгани)	1459
Підбережжя	1515
Поляниця	1578
Сукіль	1587
Тисів	1464
Поселення Яремчанської міськради	
Яремче	1787
Ворохта	1780
Микуличин	XVIII
Татарів	1671
Яблуниця	XVIII
Поселення Богородчанського району	
Глибоке	XVII
Космач	1785
Кричка	1785
Манява	XVII
Міжгір'я	1785
Пороги	1649
Раковець	1785
Яблунка	1785
Поселення Верховинського району	
Верховина (Жаб'є)	1424
Барвінків	1720
Білоберізка	1669
Верхній Ясенів	1739
Волова	1849
Голови	1677
Грамотне	1758
Гринява	1702
Довге Поле	1500
Замагорів	XV

М. С. Дністрянський

Зелена	XV
Ільці	1745
Красноїлля	1649
Кривопілля	1899
Перехресне	1758
Полянки	1701
Пробійнівка	1846
Стаїще	1770
Стебні	1731
Устеріки	1623
Хороцеве	1732
Черемошна	1807
Яблуниця	1717
Поселення Долинського району	
Ангелівка	1811
Вигода	1883
Витвиця	1450
Вишків	1658
Гошів	1464
Кальна	1578
Княжлука	1515
Липа	1710
Лолін	1640
Лужки	1710
Максимівка	1670
Новичка	XVIII
Новоселиця	1657
Новошин	1648
Пшеничники	1650
Сенечів	1670
Слобода-Болехівська	1710
Станківці	1663
Старий Мізунь	1515
Шевченкове (Велдіж)	1515
Поселення Коломийського району	
Слобода-Рунгурська	1646
Поселення Косівського району	
Акшешори	1785
Бабин	1408
Баня-Березів	1336
Брустурів	1610
Великий Рожин	1785
Косів	1424

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

Космач	1412
Кути	1448
Люча	1438
Малий Рожин	1593
Нижній Березів	1412
Пістинь	1375
Прокурава	1633
Річка	1694
Снідавка	XVI
Соколівка	1630
Стопчатів	1515
Текуче	1648
Тюдів	1560
Чергаєівка	1644
Шешори	1445
Яблунів	1593
Поселення Надвірнянського району	
Битків	XVIII
Білі Ослави	1745
Зелена	XVIII
Лоєва	1665
Мирне	1650
Мозолівка	1589
Молодків	1609
Пасічна	1648
Пнів	1482
Постоята	1560
Соколовиця	1560
Стримба	1596
Чорний Потік	1629
Чорні Ослави	1572
Поселення Рожнятівського району	
Грабів	1582
Дуба	1535
Ілемня	1582
Липовиця	XVII
Лопянка	1649
Луги	1848
Небилів	XVIII
Осмолода	1873
Перегінське	1292
Ріпне	XVIII
Сливки	1690

М. С. Дністрянський

Спас	1469
Суходіл	XVIII
Ясеновець	1629
Ясень	XVII
Львівська область	
Поселення Дрогобицького району	
Довге	1680
Жданівка	1650
Майдан	1453
Новий Кропивник	1439
Опака	1578
Підбуж	XVI
Рибник	1453
Сторона	1650
Східниця	1515
Поселення Самбірського району	
Блажів	1441
Звір	1441
Монастирець	1378
Сприня	1380
Черхава	1427
Поселення Сколівського району	
Верхнє Синьовидне	1240
Верхня Рожанка	1676
Верхнячка	1730
Волосянка	1572
Головецько	1574
Грабовець	1754
Гребенів	1586
Довжки	1556
Долинівка (Феліцієнталь)	1805
Дубина	1561
Жупани	1515
Завадка	1538
Задільське	1537
Зимівки	1590
Кальне	1608
Кам'янка	1774
Климець	1575
Козьова	1538
Коростів	1715
Корчин	1446
Крушельниця	1395

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

Межиброди	1564
Мита	1570
Нагірне	1835
Нижнє Синьовидне	1691
Нижня Рожанка	1675
Опорець	1490
Орів	1589
Орява	1574
Підгородці	1397
Плав'є	1523
Побук	1588
Погар	1578
Пшонець	1579
Риків	1608
Росохач	1561
Сколе	1483
Сможе	1553
Сопіт	1503
Сухий Потік	1591
Тернавка	1597
Тисовець	1538
Тишівниця	1699
Труханів	1588
Тухля	1397
Тухолька	1552
Хащованя	1580
Хітар	1572
Ялинкувате	1574
Поселення Старосамбірського району	
Біличі	1437
Велика Лінина	1495
Велика Сушиця	1374
Велике	кін. XVI
Великосілля (Велика Нанчівка)	1539
Верхній Лужок	1495
Волошиново	1563
Воля	1555
Головецько	1515
Грозьово	1492
Княжпіль	1387
Лаврів	1291
Лібухова	1415
Лопушанка-Хомина	1532

М. С. Дністрянський

Недільна	1552
Плоске	1526
Піп'яна	1527
Росохи	1566
Смеречка	1567
Старява	1374
Стрілки	1437
Стрільбичі	1422
Тернава	XVI
Тершів	1422
Тисовиця	1563
Топільниця	1558
Турє	1473
Ясениця-Замкова	1539
Поселення Турківського району	
Багнувате	1654
Беньова	1537
Бітля	1565
Боберка	1537
Бориня	1552
Верхне	1564
Верхне Висоцьке	1430
Верхне Гусне	1566
Верхня Яблунька	1559
Вижня Тернава	1537
Вовче	1519
Головське	XVI
Дзвиняч Горішній	1529
Дидьова	1529
Дністрик-Дубовий	1567
Жукотин	1553
Завадівка	1630
Зубриця	1578
Ільник	1490
Ісаї	1459
Карпатське (Гнила)	1561
Кіндратів	1569
Комарники	1493
Красне	1556
Кривка	1558
Кринтята	1589
Ластівка	XVI
Либохора	1553

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

Лікоть	1589
Лімна	1519
Лопушанка	1556
Лосинець	1678
Мала Волосянка	1565
Матків	1538
Межигіря (Молдавсько)	1634
Мельничне	1655
Мохнате	1593
Нижне	1570
Нижне Висоцьке	1538
Нижне Гусне	1556
Нижній Турів	1556
Нижня Яблунька	1554
Присліп	1546
Радич	1561
Риків	1553
Розлуч	1511
Сигловате	1580
Соколики	1556
Сянки	1586
Турка	1431
Хащів	1530
Шум'яч	1553
Яблунів	1563
Явора	1431
Яворів	1659
Ясениця	1527
Ясенка-Стецьова	1655
Чернівецька область	
Поселення Вижницького району	
Виженка	XVIII
Долішній Шепіт	XVIII
Мигове	1776
Поселення Путильського району	
Дихтинець	1774
Довгопілля	1607
Киселиці	XVIII
Конятин	1774
Мариничі	XVIII
Підзахаричі	1774
Плоска	XVIII

М. С. Дністряньський

Путила	1501
Розтоки	1501
Селятин	1490
Сергії	1780
Усть-Путила	XVIII
Шепіт	XVIII
Яблуниця	XVIII
Поселення Сторожинецького району	
Банилів-Підгірний	1428

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

ДОДАТОК Б. ПЕРШІ ЗГАДКИ ПРО ДЕЯКІ ЕТНІЧНІ УКРАЇНСЬКІ КАРПАТСЬКІ ГІРСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ¹, РОЗМІЩЕНІ ПОЗА МЕЖАМИ ДЕРЖАВИ УКРАЇНА²

Деякі колишні карпатські етнічні українські поселення на території сучасної Польщі	
Андріївка	1391
Андрушківці	1438
Баниця	1574
Балигород	1615
Балутянка	1470
Бальниця	1549
Баниця Горлицька	1629
Баниця Грибівська	1574
Белхівка	1451
Береги Долішні	1532
Бережниця Нижня	1520
Березова	1516
Березовець	1487
Биківці	1435
Бібрка	1436
Білична	1595
Білянка	1359
Богуша	1460
Боднарка	1401
Бонарівка	1439
Бортне	1629
Босько	1419
Бреликів	1676
Брунари Вижні	1335
Буковець	1580
Ванівка	1418
Ваньківа	1489
Вапенне	1440

¹ За даними Вікіпедії // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

² Етнічні українські карпатські гірські поселення розміщені в Польщі, Румунії, Словаччині. За результатами різних політичних акцій (переселень, депортацій, насильницької асиміляції) їхній етнокультурний характер півля Другої світової війни суттєво змінився. Але задля розуміння загальних тенденцій заселення Українських Карпат важливо подати інформацію і про ті поселення, де етнічних українців практично не залишилось.

М. С. Дністрянський

Великополе	1412
Верхомля Велика	1410
Вислік Великий	1361
Висова	1437
Височани	1539
Війське	1513
Вовковия	1563
Войкова	1595
Воловець	1582
Воля Вижня	1537
Воля Мигова	1546
Ганчова	1480
Гирова	1366
Гільське	1580
Гічва	1400
Горлиці	1355
Городок	1511
Горянка	1480
Граб	1663
Дарів	1559
Дашівка	1557
Дверник	1533
Дзюздзів	1480
Добра	1402
Довге	1541
Довжиця	1548
Дошниця	1540
Дудинці	1372
Дукля	1366
Жегестів	1575
Жерденка	1552
Жерниця	1480
Жидівське	1541
Журавин	1444
Завадка Риманівська	1483
Завіз	1498
Завій	1552
Зиндранова	1426
Зубенсько	1549
Зубрик	1547
Ізби	1549
Кальниця	1539
Кам'яне	1539

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

Карликів	1483
Кельчава	1552
Колониці	1522
Команча	1512
Конечна	1581
Королева Руська	1581
Королик Волоський	1389
Котань	1581
Крива	1564
Криниця	1547
Куляшне	1538
Кунькова	1345
Лабова	1581
Липна	1765
Лішня	1550
Літовиці	1553
Манів	1565
Матісва	1600
Миків	1559
Мисцова	1420
Мохначка Вишня	1581
Моцанець	1526
Насічне	1620
Перегонина	1581
Петрова Воля	1523
Поляна	1456
Полянки	1567
Полянчик	1580
Прелуки	1557
Прибишів	1553
Протісне	1580
Радева	1552
Радоцина	1595
Радошиці	1361
Репедь	1526
Рибне	1552
Ріпки	1581
Розтоки Долішні	1552
Руденка	1526
Руське	1580
Свіржова Руська	1665
Святкова Велика	1510
Сенькова Воля	1493

М. С. Дністряньський

Суровиця	1361
Скородний	1580
Смерек	1529
Смерековець	1581
Смільник	1580
Смільник	1511
Соколе	1526
Солина	1426
Ставица	1571
Старий Лупків	1526
Стежниця	1498
Стефкова Воля	1489
Ступосяни	1489
Творильне	1456
Телешниця Ошварова	1526
Терка	1463
Терстяна	1504
Тіява	1486
Тискова	1552
Тисовець	1552
Тісна	1552
Токарня	1526
Туринське	1514
Угерці Мінеральні	1491
Угринь	1674
Устрики Горішні	1528
Устрики Долішні	1509
Хревт	1436
Царинське	1620
Чашин	1424
Черемха	1527
Чертижне	1584
Чистогорб	1539
Чорна	1641
Чорна (Бецадський повіт)	1505
Яблінки	1496
Явірник	1546
Ясель	1559
Ясінка	1665
Ястрябик	1577
Деякі карпатські етнічно українські поселення на території сучасної Румунії	
Бистра	XV
Валея Вішеулуй	1410

Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.

Великий Бичків	1364
Кривий	1350
Кричунів	1385
Луг- над-Тисою	1439
Ремета	1363
Руська Поляна	1373
Рускова	1373
Тиса	1374
Деякі карпатські етнічно українські поселення на території сучасної Словаччини	
Андрійова	1355
Бардіїв	1241
Белеївці	1600
Бенядиківці	1414
Березничка	1430
Березовець	1600
Бехерів	1414
Бистре	1405
Біловежа	1355
Боглярка	1454
Бодруджаль	1600
Буковець	1379
Вагринець	1548
Валентівці	1808
Вальківці	1382
Вапеник	1600
Варадка	1492
Варехівці	1430
Великий Липник	1338
Викріп	1408
Вишава	1557
Вишківці	1414
Вишній Комарник	1600
Вишній Мирошів	1567
Вишній Верлих	1414
Вишній Тварожець	1414
Вишня Писана	1600
Вишня Полянка	1572
Вишня Яблінка	1452
Вишня Ядлова	1572
Війтівці	1408
Вільшавка	1551
Владича	1340

М. С. Дністрянський

Волиця	1405
Габура	1543
Гавай	1403
Гавранець	1618
Гостовиці	1567
Грабова Розтока	1568
Грабовець-над-Лабірцем	1463
Грабівчик	1548
Грибів	1414
Гуменський Рокитів	1379
Гунківці	1548
Гутка	1618
Довгоня	1618
Доброслава	1600
Завада	1454
Збійне	1463
Збій	1567
Іновець	1555
Калинів	1595
Кальна	1568
Капішова	1548
Кленова	1548
Кожухівці	1618
Колбасов	1548
Колбівці	1408
Колониця	1567
Кореївці	1600
Крайне Чорне	1618
Крайня Бистра	1618
Крайня Поляна	1618
Крайня Порубка	1582
Красний Брід	1557
Криве	1454
Кружлів	1460
Кружльова	1415
Куримка	1548
Ладомирів	1567
Легнава	1427
Медвеже	1572
Меджилабірці	1347
Нова Полянка	1414
Микова	1390
Мироля	1572

**Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні
українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.**

Михайлів	1557
Нижній Комарник	1618
Нижній Мирошів	1567
Нижній Верлих	1357
Нижні Товарожці	1355
Нижня Писана	1600
Нижня Полянка	1425
Нижня Ядлова	1572
Никльова	1414
Новоселиця	1630
Нянів	1557
Обручне	1636
Олька	1408
Ольшинків	1567
Ондавка	1618
Орлів	1349
Ортутів	1414
Орябина	1329
Паризівці	1567
Пихні	1312
Петрова	1414
Полата	1330
Поруба Руська	1454
Потік Руський	1635
Потічки	1567
Присліп	1568
Пстрина	1497
Пчолине	1557
Регетівка	1618
Рівне	1414
Розгоки	1425
Розгока Стащинська	1574
Рокитівці	1437
Рошківці	1478
Рунина	1569
Волова Руська	1609
Руська Воля над Попрадом	1350
Руська Кайня	1582
Свидник	1330
Свиднички	1572
Снаків	1575
Сольник	1454
Сташківці	1408

М. С. Дністрянський

Стащин	1567
Страняни	1343
Суків	1557
Убля	1567
Улич	1451
Фричка	1618
Чабалівці	1494
Чабини	1478
Чирч	1773
Чорне Шариське	1414
Чукалівці	1567
Шарбов	1618
Ялинка	1567

**Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні
українських Карпат упродовж XIII–першої половини XIX ст.**

ЗМІСТ

Вступне слово про сутність проблеми	3
1. Історіографія, джерела та методологія дослідження	6
2. Політико-етногеографічна ситуація в Карпатському регіоні у X– на початку XIII ст.	19
3. Початки формування мережі поселень у карпатській гірській місцевості в середині XIII – другій половині XIV ст.	30
4. Характерні ознаки колонізаційних рухів в Українські Карпати наприкінці XIV – першій половині XVI ст.	39
5. Основні тенденції колонізації Українських Карпат упродовж другої половини XVI – першої половини XIX ст.	54
6. Етнокультурні та соціально-структурні особливості формування мережі поселень Українських Карпат	62
7. Вплив різноспрямованих міграційних рухів на формування етнографічних відмінностей населення Українських Карпат	73
Висновки	84
Список літератури	87
Додатки	95

Наукове видання

ДНІСТРЯНСЬКИЙ Мирослав Степанович

**РОЛЬ РІЗНОСПРЯМОВАНИХ
КОЛОНІЗАЦІЙНИХ РУХІВ У ЗАСЕЛЕННІ
УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ УПРОДОВЖ
XIII-першої половини XIX ст.**

Монографія

Редактор *Л. М. Макітринська*
Технічний редактор *С. З. Сенік*
Комп'ютерне верстання *Н. М. Лобач*

Формат 70x100/16. Умовн. друк. арк. 9,35.
Тираж 300 прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Видруковано у книжковій друкарні «Коло»
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Львівської обл., 82100

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 498 від 20.06.2001 р.